

העונש בדמות אבדן האמונה

סיפור ידוע-מעט של טולסטוי

שאלתו של איוב היא: מדוע רשעים יחיו, עתקו גם גברו חיל; זרעם נכון לפנייהם עמם, וצאצאיהם לעיניהם; יבלו בטוב ימיהם, וברגע — שאולה יחתו; ויאמרו לאל סור ממנו, ודעת דרכיך לא חפצנו; מה שדי כי נעבדנו, ומה נועיל כי נפגע בו (מתוך פרק כ"א בספר איוב).

תשובתו של טולסטוי בסיפור "אחרי ארבעים שנה" היא, שהעונש העיקרי אינו ביסורי הגוף ולא ביסורי המצפון וגם לא בפחד מפני העונש שיבוא מן השמים, אלא באבדן האמונה שבלב. הפחד שמא ייענש על-ידי האלוהים סר מן החוטא ובמקומו בא עליו העונש של אבדן האמונה בטוב שבאדם. הממלא את נפשו של החוטא.

הסיפור "אחרי ארבעים שנה" מקורו באגדת-עם אוקראינית שפורסמה במוסקבה בשנת 1881 על-ידי הפולקלוריסטן ניקולאי קוסטומארוב. טולסטוי עיבד והשלים את האגדה. סיפורו של טולסטוי הופיע בראשונה בשנת 1899 בספר שיצא לכבודו של המבקר בלינסקי, ואחר-כך בעיבוד חדש בשנת 1902 בכתב-העת הרוסי "אזוואזואניא" (השכלה). הסיפור תורגם לגרמנית בידי רחל בן-גוריון (יצא בהוצאת אלכסנדר פישר בטייבינגן בשנת 1930). תודתי נתונה למר אברהם ליסוד מרשפון שהעמיד לרשותי את התרגום הזה.

סיפור המעשה

בכפר מאנדריקי שבאוקראינה היה אכר עשיר בשם שפאק ולו בת יחידה בשם וואסָה. לשפאק היה עבד בשם טרוֹחִים, וואסָה התאהבה בעבד וגילתה לו את אהבתה אליו, אבל אביה התנגד לנישואי בתו עם העבד העני, ואמר שיסכים לנישואים אם יצליח העבד לרכוש לעצמו מעיל העשוי מבד כחול יקר ויבוא עם מלוויו בעגלה רתומה לסוס משלו. שפאק גירש את טרוֹחִים מתצרו וטרוֹחִים אמר לאבד את עצמו לדעת. היה שם איש אחד מוזר בשם

פרידיבאלקה שעצר בעד טרוחים מלהתאבד. הוא השיא לטרוחים עצה לרצוח סוחר עובר-אורח שיימצא יחד עם עבדו בערב ביער בדרכו מן הכפר מאנדריקי לכפר הסמוך לובקי, לקחת ממנו כספו וחלק מן הסחורה, ולהשליך את העגלה עם הסוסים והסחורה לתוך הגיא אשר ביער, וכשיבואו אנשי המשטרה וימצאו את העגלה עם הסוסים והסחורה בתוך הגיא יחשבו שהיתה כאן תאונה ולא יחשדו ברצח לשם שוד, ואם ישאלו הבריות את טרוחים מי נתן לו כסף לקנות עגלה וסוס ומעיל וכו', עליו לענות שפרידיבאלקה הלווה לו את הכסף. פרידיבאלקה הסביר לטרוחים שאם הוא רוצה לחיות ולשמוח בחיים, עליו להשתחרר מן האמונה במציאות האלוהים ומפחד העונש מן השמים.

הרצח בוצע אור ליום שלושה-עשר באוגוסט. טולסטוי מעיר, שקולו של המצפון אינו חזק בשעת ביצועם של פשעים; אילו היה הקול חזק לא היו הפשעים כל כך מצויים. טרוחים רצח את הסוחר ואת עבדו ולקח כשמונת אלפים רובל מכיסו של הסוחר וחבילת בד אחת, ואת העגלה עם הנרצחים והסחורה והסוסים זרק תהומה, הכול לפי הוראתו של פרידיבאלקה. אנשי המשטרה והרופא שהגיעו למקום למחרת קבעו שהיתה כאן תאונה ולא רצח ושוד. הם מצאו גם כיס עם כסף במעילו של הסוחר.

פרידיבאלקה הלביש את טרוחים בגדים יקרים וקנה בשבילו עגלה עם סוס והזמין מלווי-חתן שיבואו אתו לביתו של שפאק. באותו זמן נפגש טרוחים עם וואסה בתו של שפאק בסתר, ולא העלים ממנה דבר, אלא סיפר לה את כל האמת. וואסה אמרה לו ששמעה מפי הבריות שאם מישהו רצח אדם, עליו ללכת בחצות הלילה לקברו של הנרצח ושם יופיע משהו שממנו יודע לו מתי יבוא העונש מאת האלוהים. "לך איפוא אל המקום שבו קבורים הנרצחים והגד לי מה קרה לך שם ואז נראה מה לעשות". טרוחים עשה כאשר יעצה לו כלתו. פחד נורא תקף את טרוחים על יד הקבר של הנרצחים, הוא נפל על הקברים ולא יכול לקום, נדמה לו שהוא שומע את הנרצחים מבקשים מאת האלוהים שיעניש את הרוצח ושבת-קול עונה להם שאחרי ארבעים שנה יבוא העונש. הוא קם וברח מן המקום ובדרך פגש את פרידיבאלקה שגינה אותו על האיוולת ללכת ליער ולהשתטח על קברי הנרצחים. הוא הסביר לטרוחים שפחדו האווילי הוא שגרם לכך שדימה לשמוע את קולם של הנרצחים ואת תשובתו של האלוהים; כל זה

העונש בדמות אבון האמונה / 9

אינו אלא פרי הדמיון ולא יותר. פרידיבאלקה הסביר לטרוחים שאין לאדם נשמה, ושהמת לא יקום לעולם, וכן הסביר לו ששום איש לא ראה את האלוהים ולא דיבר עמו, כי אין אלוהים ולא היה אלוהים בעולם, וכן אין שטן בעולם; שכיום הזה כבר התקדמו בני האדם והם יודעים שאין אלוהים ואין אדם נענש על חטאיו אם הוא נזהר ואינו נופל בידי המשטרה. טרוחים לא ידע אם דבריו של פרידיבאלקה נכונים או לא. הוא הלך וסיפר לכלתו את אשר שמע מאת האלוהים, והיא אמרה לו שעליהם יהיה לבקר הרבה בכנסיה ולעזור לעניים ולסמוך על חסדי האלוהים. אחר-כך הופיע טרוחים עם שני מלוויו בבית שפאק כשאחד מן המלווים נושא ככר לחם בידו, כמנהג. שפאק איים על טרוחים שימסור אותו למשטרה כי חשדו בו שגנב את הכסף או שמא הוא שהרג את הסוחר. אז הופיע פרידיבאלקה ואמר לשפאק שהוא נתן את הכסף לטרוחים בראותו שהוא אומר להתאבד. לבסוף הסכים שפאק לנישואים, ואחרי הנישואים עבר הזוג לגור בעיר, וטרוחים עסק שם במסחר והצליח מאד ונעשה עשיר גדול. כשנולד לטרוחים בן פחד פן ישא הילד בעוון אביו. זכר דעותיו של פרידיבאלקה שהרדימו את מצפוננו בעלם, הזוג החליט לבקר בכל חג בכנסיה, לקיים את הצומות ולתת צדקה לעניים, אבל דחו לעת עתה את מעשי התשובה והוסיפו לחיות כמקודם. בינתיים מת חותנו של טרוחים וטרוחים עבר לגור בעיר הפלך ושם הצליח עוד יותר במסחר. הוא שינה את שמו מטרוחים לטרופים ושמו היה מעתה: טרופים סימיונוביץ', היה לעשיר הגדול ביותר בכל הפלך ותרם הרבה כסף לצדקה. עשרים שנה אחרי נישואיו מתה עליו אשתו ולא היה לו אדם שיוכל לשפוך לפניו את מרי לבו. מצפוננו התעורר ועינה אותו, אז הלך אל הארכיבישוף והתוודה לפניו את פשעו. הארכיבישוף יעץ לו לבנות כנסיה לזכר אשתו המנוחה ולהקדיש סכום כסף לפרנסת הכמרים, אך הזהירו לבל יחשוב שבבנותו כנסיה ובתתו כסף לכמרים הוא קונה בזה את חסד האלוהים, כי העיקר בתשובה הוא שיהיה לבו של החוטא נשבר בקרבו. טרופים סימיונוביץ' בנה כנסיה לתפארת והקציב כסף לכמרים כאשר יעץ לו הארכיבישוף.

אחר הדברים האלה נשא טרופים את בתו של אדון האחווה מלובקי לאשה, והכפר לובקי אשר בו רצח טרופים לפני שנים את שני האנשים, נעשה על ידי כך לקניינו. אחרי החתונה עבר הזוג לגור בעיר הבירה

פטרבורג. לטרופים סימיונוביץ' היו מכרות-זהב בסיביר, הוא נעשה מיליונר וקיבל תואר אבירות. גם הכפר מאנדריקי עבר בירושה לאשתו של טרופים, בשנת שלושים וארבע לרצח, נסע טרופים עם אשתו ועם בתו מנישואיו הראשונים אל הכפרים האלה ועברו על יד מקום המעשה, שם פעם לבו בקרבו ומחשבותיו הבהילוהו, הוא נזכר שמקור הצלחתו בפשע. אך מה עליו לעשות? לשוב בתשובה; אך אל מי לשוב? לאלוהים? הרי כבר סלח לו אלוהים לפני שנים רבות כדברי הארכיבישוף. ומלבד זה הרי יש אנשים חכמים היודעים את כל הכתוב בספרים ואת ענייני העולם והם אומרים שאין אלוהים. כך התגלגלו המחשבות במוחו של טרופים סימיונוביץ'.

בדרכו חזרה לפטרבורג ביקר במנזר מפורסם והיה שם נזיר שאמרו עליו שהוא גלוי עינים ויודע מחשבות. טרופים סיפר לנזיר את תולדות חייו וגם את מעשה הפשע אשר עשה בנעוריו, ואמר לנזיר שהוא מודאג מזה שלא קיבל עד כה כל עונש מאת האלוהים ועל כן הוא מפחד מפני העונש הצפוי לו אחרי שתעבורנה ארבעים השנים. עד כה הצליח בכל מעשיו, הכסף זרם לכיסו וילדיו גורמים לו עונג ושמחה.

זהו העונש מאת האלוהים — אמר הנזיר. טוב יהיה לך אם יענוש אותך האלוהים באופן פשוט בשנת הארבעים לפשע, אך אוי ואבוי לך אם לא יקרה מאומה. אתה תחדל אז מלפחד מפני העונש. אין לומר שתאבד את האמונה באלוהים, שהרי אין לך אמונה באלוהים, אלא תאבד את הפחד מפני האלוהים שהוא עדין קיים בך, וזה יהיה עונשך הסופי עלי אדמות. אבל מה עלי לעשות — שאל טרופים — הרי בניתי בית אלוהים ועזרתי לעניים רבים! אמר לו הנזיר: עליך להיפטר מכל רכושך ולהיות עני. ממה התחיל עושרך? מן הפשע! השלך ממך את הרכוש, כי קיבלת אותו בטומאה, ואחר-כך תוכל לבוא לפני האלוהים לבקש סליחה על חטאך הכבד. אל תשאיר לעצמך ולילדיך מאומה מן הרכוש, וחלק את רכושך באופן כזה שלא יודע לאיש מי הוא התורם. טרופים סימיונוביץ' עזב את תאו של הנזיר בשתיקה. אחר-כך אמר בלבו: שוטה הייתי שהלכתי לבקש עצה מנזיר המתגורר בחצר הכנסיה ואינו חי בין בני-האדם. כלום לא כופרה חטאת נעורי על-ידי כך שחייתי בכבוד וחי עמדו בשירות הכלל? זכורני שהארכיבישוף החכם אמר בשעתו, שיש לעזור לעניים באופן נכון ולא

העונש בדמות אבדן האמונה / 11

לרושש את עצמו ואת הילדים. כשנותנים לעניים כל צרכיהם, הם נעשים עצלים, מוטב לתת להם כסף בעד עבודתם ולא בעד הבטלה. טרופים סימיונוביץ' אמר אז בלבו שיתכן וצודקים החכמים והמלומדים שאינם מאמינים בכלל באלוהים. הוא הגיע שוב לכפור במציאות האלוהים.

כשחזר לפטרבורג, חגג את נישואי בתו ואת נישואי בנו. בתו נישאה לנסיך וגם בנו שהיה בשירות דיפלומאטי נשא אשה כבודה. הגיעה השנה הגורלית, שנת הארבעים למעשה הפשע ורוחו של טרופים סימיונוביץ' רעה היתה. הוא תיאר לעצמו את כל מיני היסורים שיבואו עליו. הוא ניסה להיווכח אם מחלת הסרטן או מחלה ממארת אחרת כבר מקננת בו. הוא דימה בגפשו שיישרף באש או ייקבר תחת מפולת בית, או אויבים יתנפלו עליו ויהרגוהו, או ישחדו את משרתיו שירעילו אותו.

בתחילת חודש אוגוסט הזמין טרופים את אלכסנדר בנו לשיחה ואמר לו : אתה אדם משכיל בעל ידיעות, אני לא למדתי אלא מעט, רצוני לספר לך, שבצעירותי הייתי עני מאד וגם לא ידעתי להבחין בין צדק לעוול והייתי תלוי בכול בעצתם של אחרים, באותו זמן קרה הדבר שגרמתי נזק רב לאדם שלא עשה לי כל רע ואחר-כך לא יכולתי לתקן את המעוות כי האיש מת. אני גרמתי למותו, והדבר הטיל עלי פחד שנים רבות, ועדיין הוא מטיל עלי פחד. אחרי המעשה הלכתי אז בחצות הלילה אל קברו של המת וביקשתי סליחה על חטאי, ועלה קול מן הקבר וכך קרא : אלוהים, ענוש את האדם שגרם למותי, וקול אחר ענה : אענוש אותו אחרי ארבעים שנה. חנה עוד מעט תעבורנה ארבעים השנים ויבוא עלי העונש.

אמר לו אלכסנדר בנו : זה היה יציר הדמיון, ולא יותר. היית אז נרגש, לא היית במצב נורמאלי אלא במעין שינה, בטירוף-הדעת, וראית דברים שאינם קיימים במציאות. הקולות ששמעת לא באו מן הקבר ולא מן השמים אלא מן הדמיון המשולהב שלך בעצמך, העצבים הנבוכים שלך השמיעו לך את הקולות. טרופים שאל את בנו אם הוא כאדם חכם ומשכיל מאמין באלוהים, והבן ענה לו שהדבר מובן מאליו כי הוא אינו מאמין באלוהים, כיצד יכול אדם שהוא במידת-מה נאור להתאמין כיום שיש אלוהים ! אם כן — אמר האב — אין משפט אחרי המוות, ואמר לו הבן : אחרי מותנו ישפטו אותנו האנשים שיבואו אחרינו, כל דור חדש שופט את הדור הישן, אבל אין במדע כל יסוד להגיח שמישהו יחיה אחרי מותו

12 / בפרוזודור להשקפת-עולם

ושישפט על-ידי אלוהים. האמונה בהישארות-הנפש היא אמונה טפלה כמו האמונה של ההמון הנבער מדעת שהמתים עולים מקבריהם ומטיילים בשעות הלילה עלי אדמות.

הגיע שנים-עשר באוגוסט. האב והבן נסעו לבקר ידידים, ובשעה שהתיישבו על יד שולחן התה היתה סערה גדולה וטרופים סימיונוביץ' רעד בכל גופו וחשב שעוד מעט יפגע בו הברק, אך הברק לא פגע בו. אחרי ארוחת הערב שאל הבן את האב למה היה נרגש כל הערב, וענה לו האב: הייתי אנוס לחשוב כל הזמן על האיש שלפני ארבעים שנה דיבר על האלוהים ועל העונש מן השמים אותם הדברים עצמם ששמעתים מפיו בזמן האחרון. האיש ההוא היה נבון — אמר הבן —, הוא הגיע בזמן ההוא ובפינה נידחת כזאת לדרגה רמה של תבונה. האב סיפר שהאיש ההוא דיבר אז על חוק יסוד של הטבע, על מלחמת הקיום, ואמר שהיצורים החיים מוכרחים להילחם ושיש למנצח במלחמה הזכות לחיות, כי זהו החוק של הטבע.

אלכסנדר אמר, שבודאי חשבו אז האכרים הבורים שהאיש בעל הדעות המתקדמות הוא השטן בעצמו, ואביו אישר את הדבר. עודם מדברים והלילה הגורלי עבר. אמר האב: עכשיו אני רואה שסבלתי כל הזמן יסורים על לא-דבר; הכול בא מן הפחד שהכניסו ללבי עד שדימיתי לשמוע אז את הקול הקורא ביער. עכשיו אין לי כל ספק בדבר שכל זה היה דמיון כוזב. אתה צודק בהחלט. כל מה שבני-האדם מספרים על חיים שאחרי המוות ועל דין-וחשבון שאדם נותן אז לפני האלוהים — הכול הבל. אני מרגיש את עצמי עכשיו חפשי.

ובאמת השתחרר אז טרופים סימיונוביץ' מכל פחד.

תוכן הפרק האחרון בסיפור (פרק 14)

אחרי השיחה עם בנו, בשעה ששכב טרופים סימיונוביץ' על מיטתו בחדרו, התחיל העונש. "אין אלוהים, אין נשמה, אין עונש! מה נהדר! מה טוב לי! ומה כבד ומה ארוך היה הזמן שבו סבלתי לשוא! כולנו נלחמים זה בזה, כולנו הורסים זה את זה, כדי לחיות, כך אומר אלכסנדר. מלחמת הקיום! כך אומר החוק, דבר אחר אינו קיים. ולי נתן אלוהים שיצאתי מן המלחמה כמנצח. התרגל הטפשי עדיין דבק בי. לא אלוהים הוא שנתן

לי את הנצחון, אלא אני ידעתי לנצח במלחמה, זה הכול. כל אחד נלחם ומי שזוכה בנצחון לו ההנאה מן ההישג שנקנה על-ידי הנצחון. מצבי בחיים היה טוב, רק הזכרון העיב את שמחתי. אני יודע שאחרים מקנאים בי. העולם מלא קנאה. כל אחד רוצה לעלות. כל הרוצה לנצח, עליו להילחם, ולא לצפות שיתנו לו משהו בחנם. כך הוא הדבר גם לגבי אלכסנדר". הוא נזכר בדבר שאלכסנדר התלונן לפניו כי מעט לו הסכום של עשרים אלף רובל שהוקצב לו. "הוא ביקש ממני להוסיף לו עשרת אלפים רובל, וכשסירבתי למלא את בקשתו היה עצוב. הוא בודאי חושב בלבו שאחרי מותי יהיה כל רבושי שלו". ופתאום באה הבהרה למוחו של טרופים סימיונוביץ' והוא תפס שבנו רוצה במותו. "הילחם אם אתה רוצה לנצח! כלום לא נלחמתי גם אני? כלום לא הרגתי את הסוחר ואת עבדו! מותם של שני האנשים היה לי בחינת הכרח ועל כן הרגתי אותם. והוא אלכסנדר, מותו של מי הכרח הוא לו?" הוא נעצר והתיישב במטתו. "מותו של מי? מותי אני? כן, אני עומד לו בדרכו. וגם אילו נתתי לו הרבה כסף, הרי ייטב לו אם אמות והוא יהיה השליט בכול". וטרופים סימיונוביץ' נזכר במבטים מסויימים ובמלים מסויימות של בנו וראה בהם הוכחה לדבר שבנו רוצה במותו. "הרי אינו יכול לבקש לעצמו דבר אחר, וכיון שהוא מבקש כי אמות, הרי כאיש משכיל שאין לו משפטים קדומים הוא מוכרח להמיתני. יתכן שכדי שלא יפיל את עצמו בפח לא יהרגני, אבל הרי יש גם רעלים". ופתאום נזכר בשיחה של בנו על רעלים שהיו משתמשים בהם בעבר, היו אלה רעלים שפעלו מבלי להשאיר כל סימן בגוף. "אם יזדמן רעל כזה לידי של אלכסנדר כלום יימנע מתתו לי? הוא מוכרח לתת לי. הוא דיבר לא מזמן על כך שאני מזניח את העסק. הוא אמר שאפשר היה להפיק מן העסק הרבה יותר מאשר אני מפיק ממנו. כן, נותנים לי כוס תה ואני מחוסל". עלה בדעתו משרת החצר, עלה בדעתו החזרן הגנדרן. "הראה לזה שטר של אלף, והדבר נעשה. והוא הדין הטבח". טרופים התרגש והושיט את ידו כדי לקחת כוס של מי-סוכר שעמדה על השולחן כדי להרגיע את עצמו. הוא לקח את הכוס בידו ודימה לראות על קרקעיתה מישקע לבן. "מי יודע מה זה? לא! אלי לא יגיעו!" הוא שפך את המים, ניגש לשולחן הרחצה ושתה מים מן הכד. "כן, זוהי מלחמת הכול בכול. כשמדובר על מלחמה יש לנהוג זהירות. אני רוצה להישמר.

אין אני רוצה לאכול ולשתות אלא מה שהאשה אוכלת ושותה. גם היא אינה שונה מהם. היא יודעת שתירש חלק מרכושי ובני משפחתה הקבצנים כבר לוחצים עליה מזמן בבקשותיהם לתמיכה כספית. כן, מלחמה היא מלחמה. עלי איפוא לסדר את הדבר כך, שמותי לא יביא להם כל תועלת. עלי לכתוב צוואה שתשלול מהם כל רווח. כן, מחר אכתוב את הצוואה ואודיע להם את תוכנה."

הוא רצה להירדם, אבל דאגותיו לא הניחו לו לישון. הוא התחיל לחבר במחשבה את נוסח הצוואה. הוא לבש את חלוק השינה, נתן את רגליו בנעלי-הבית, ניגש לשולחן וניסה לכתוב את צוואתו, כי כל אשר לו יעבור אחרי מותו למוסדות צדקה. כשסיים כתיבתו ביקש לשכב על מטתו, אבל אז נזכר במשרתו. הוא אמר בלבו: "אילו הייתי אני המשרת המסכן המקבל משכורת של חמשה עשר רובל בחודש והיה שוכב במרחק חמשה חדרים ממני אדם עשיר ואמתחת הכסף עמו, ואילו הייתי יודע באופן ברור ומוחלט — כשם שאני יודע עכשיו — שאין אלוהים ושאין כל עונש מאת האלוהים, מה הייתי עושה במקרה זה? הרי הייתי עושה את הדבר שעשיתי בסוחר עובר-האורח". חרדה תקפה את טרופים סימיונוביץ', הוא קם ורצה לסגור את הדלת אבל הברית לא נסגרה, הוא שם כסא על יד הדלת, קשר את הכסא בממחטה למנעול ועל הכסא שם עוד כסא כבד, כדי שישמע קול גדול אם ינסה מישהו לפתוח את הדלת. אחר-כך כיבה את הנר ושכב לישון.

הוא נרדם רק לפנות בוקר, והאריך כל כך בשינה עד שהאשה נחרדה ופתחה את הדלת. הכסאות נפלו ברעש גדול וטרופים סימיונוביץ' קפץ ממטתו בבהלה. הוא צעק בקול: "מי שם? מה יש? הצילו!" זמן רב לא יכול להירגע, נדמה היה לו שבאו להמיתו. כששבה אליו רוחו, אמר שהתבצר בחדרו מתוך זהירות, הוא השתדל להסתיר את פחדו, אבל בני-הבית והמשרתים הרגישו בשינוי שחל בו.

טרופים סימיונוביץ' היה עדי-כה אדם שרוחו טובה עליו, ועתה משנוכר בחטאו נתמלא דאגה ועצבות. עד עכשיו היו אנשים שלא יכול לשאתם והיו אנשים שחיבב אותם וביחוד אהב את נכדיו הקטנים. עכשיו חל בו שינוי גדול. הוא נעשה קמצן במלים והיה כמי שעומד תמיד על המשמר והתייחס תמיד בקרירות לכל האנשים לרבות נכדיו הקטנים.

כתיבת הצוואה נעשתה לעסקו העיקרי. זמן רב לא הצליח לנסח את הצוואה, כפי שעלה בדעתו בתחילה. הלבלרים שהזמין לביתו לא חיברוה כהלכה. הוא כתב ושינה, כתב ושינה, וחזר וכתב מחדש.

הוא נעשה קשה בענין האכילה. פעמים רבות לא נגע במאכלים הטובים שערבו לו קודם לכן; לפעמים אמר שלא ישתתף בארוחת הצהרים, ואחרי כן הופיע פתאום באמצע הארוחה ולקח מבנו או מבתו או מן האשה את הקערה שלהם שהיתה כבר ריקה למחצה ואכל את הנשאר בה. את היין לשתייתו קנה בעצמו והתזיק אותו סגור בארון אשר בחדרו. הוא טיפל מעט מאד בעסקים, וכשגמר איזה עסק שהוא, לא הודיע כמה הרוויח בעסק. העושר שמילא אותו פעם שמחה, גרם לו עכשיו רק יסורים. הוא ניסה להסתיר את קנייניו, ועם זה הבין שאי־אפשר להסתירם מעיני אלה שהם כמוהו ללא־אלוהים.

הוא הרגיש, שאם ידעו כל האנשים את הידוע לו ולבנו, כלומר שאין אלוהים ואין עונש על חטאים, אז אין כוח בעולם שיוכל לשמור עליו מפני האבדון. אז יהרגוהו, ירעילוהו, יקחו ממנו את כספו במרמה ובאלימות. היתה לו רק אפשרות אחת להציל את עצמו והיא, לא לגלות לאנשים את מה שידוע לו, כלומר שאין דין ואין דין בעולם; אדרבה, יש לנקוט בכל האמצעים כדי לקבוע בלבם את האמונה שיש אלוהים ויש דין בעולם.

וזאת היתה התמורה האחרונה שחלה בטרופים סימיונוביץ' אחרי שנים־עשר באוגוסט — שנעשה אדוק בדת. הוא לא פסח על יום־צום אחד, לא נעדר אף פעם מן התפילה ולא החמיץ שום הזדמנות להטיף לבני משפחתו, למכריו ולמשרתיו שיש אלוהים ושיש חוק אלוהי, ושכל מי שעובר עליו ימות וייענש בעולם הבא. אפילו את בנו ניסה לשכנע שזאת היא האמת, והעמיד פנים כאילו שכח כל מה שאמר קודם לכן בענין זה, או כאילו חזר בו ממה שאמר קודם לכן.

מיום שנים־עשר באוגוסט, יום שבו הגיע לודאות שאין לו לפחד מפני האלוהים משום שאין אלוהים בעולם ואין מי שימנע ממנו להתמסר לתענוגותיו, פסקה ממנו השמחה. הפחד מפני הרעלה, מפני מרמה, מפני מעשי־אלימות מצד בני־המשפחה ובני־הבית לא עזב אותו. הוא חשד בכל אדם שהוא זומם להתקיף אותו, הוא שנא את כל האנשים, את אשתו, את הבן והבת ואת כל החי. גם הנכדים הקטנים שכל אהבתו היתה נתונה להם

נראו לו עכשיו כחיות-טרף קטנות ונוראות. הוא חשב שהאנשים מלאים שנאה כלפיו כשם שהוא מלא שנאה כלפיהם. כדי להימלט מן הפחד, עשה שני דברים: ראשית-כל הסתיר הכול מפני האנשים, השתדל לרמות את כולם, נזהר במגעיו עמם אף-על-פי שלאמתו של דבר לא חשב אף אחד מהם לעשות לו כל רע. והדבר השני היה שהעמיד פנים כאילו יש לו אלוהים וכאילו הוא מאמין בטוב ובצדק. הוא דימה בגפשו, שהצלתו תלויה בזה שבני-האדם יאמינו בדברים שהוא אינו מאמין בהם. עשרו שהלך וגדל, לא נתן לו אושר אלא הגדיל את פחדו. השמחות הפשוטות באכילה, בשתייה ובשינה פסקו ממנו. בכול חש מרמה וכוונה זדונית.

כך נמשכו חייו של טרופים סימיונוביץ' המסכן יותר מעשר שנים. התנהגותו המוזרה הורגשה בסביבתו, אבל אף אחד לא ידע ממה הוא סובל. יסוריו היו גדולים במיוחד משום שלא היה יכול לצפות לפדות שתבוא על-ידי המוות. הוא סבל, כילה את עצמו בכאב ולא ידע על מה ולמה הוא מעונה. הוא פחד מפני המוות כי ידע שאחרי המוות לא יהיה כלום, שהחיים נגמרים אז לחלוטין; ולעשות את החיים לחיים טובים, לזה לא היתה לו כל אפשרות, לא בחיים ולא אחרי המוות.

שלוש-עשרה שנים של סבל עברו על טרופים סימיונוביץ'. יום אחד כאשר שב מן התפילה הביתה כדי לאכול את ארוחת הבוקר בחדרו וכדי ללגום לגימה מן היין הסגור בארון, שכב לישון ולא קם עוד. המוות בא פתאום ולכן היה קל. ארון המתים המקושט של טרופים סימיונוביץ' הוטמן בבית הקברות של מנזר אלכסנדר נוסקי. אחרי הארון הלך גדוד שלם של קבצנים שהיו מפטמים את עצמם על שולחנו של סוחר הזהב העשיר. מטיף שהיה ידוע אז בפטרבורג בכושר דיבורו נשא את ההספד ודיבר הרבה על מעשיו הטובים ועל חייו המאושרים של הנפטר. איש מהם לא ידע את פשעו של טרופים ואת העונש שבא עליו מן הרגע שבו איבד את האלוהים בקרבו.

העונש בדמות אבדן האמונה / 17

* *
*

מוריץ שליך העיר פעם, שבעיית התיאודיציאה (צידוק הדין; בעייתו של איוב) על חוסר-המוצא שבה מתעוררת לא רק בלבו של המאמין באלוהים, אלא גם בלב כל אדם המחפש משמעות ביקום ככוליות.
תפיסתו של טולסטוי את אבדן האמונה בטוב שבאדם כעונש עיקרי — חשובה איפוא גם לאדם שאינו מאמין.

עוד על בעיית העונש

"כל ימי השע הוא מתחולל... קול פחדים באזניו, בשלום שודד יבואנו, לא יאמין שוב מני חושך... ידע כי נכון בידו יום חושך" (איוב ט"ו, כ'—כ"ג). הפסוקים הם מתוך גאווה של אליפז התימני שהביא מדבריהם של חכמים קדומים).

רבים הם הפרקים בתנ"ך שלא ניתן לנו לבארם באמת בלב שלם. לדוגמה, אם עלינו לבאר לעצמנו או לאחרים פרק בתנ"ך שבו מדובר על ענשים שבאו או שיבואו על איזו אומה או על איזה אדם בגלל חטאים שעשו — אין אנחנו משוכנעים שהענשים שעליהם מדובר בפרק, כגון עצירת גשמים, רעש, מחלה, מלחמה וכדומה קשורים באופן סיבתי בחטאים הנזכרים שם — שעבדו עבודת אלילים או שעשקו דלים. הקשר הסיבתי שבין החטא והעונש אינו ודאי לנו, ובדלית ברירה אנו מבארים את הפרק רק מבחינתו של הנביא שהאמין בקשר סיבתי כזה. אילו היינו כנים ונאמנים לעצמנו, לא היינו מסיחים את דעתנו ולא היינו מתחמקים מן הנקודה הזאת שהיא עיקר בנאמר בפרק ודוקא בה אין לבנו שלם עם הנאמר שם. זוהי בעיה מצפונית המורה. אנחנו שמהים למצוא בנושא של החטא ועונשו פסוקים כפסוקים הנ"ל משום שניתן לנו לבאר את תוכנם בלב שלם.

רעי איוב כנביאי הספר פתרו את הבעייה של חטא ועונש באופן פשוט, אך לנו לא ניתן לקבל, למשל, את דעתו של עמוס הנביא ולבאר את רעידת האדמה שהתחוללה בזמנו בארץ-ישראל כתוצאה מן החטאים שחטאו תושבי הארץ, וכך אין אנהנו מוכנים לקבל את דעתם של רעי איוב שהפורענויות שבאו על איוב: התנפלות השודדים על רכושו, האש שבערה בעדריו ורוח הסערה שהפילה את ביתו באו מסיבת החטאים שחטאו איוב ובניו. לא כן בדברים שמסר אליפז בפרק ט"ו בשם החכמים, שהקשר הסיבתי

עוד על בעיית העונש / 19

שעמדו עליו כאן עשוי להתקבל על דעתנו, אלא שעלינו לתת משמעות מיוחדת למושגים: חטא ועונש*.

מחלת השעמום והלאות (Ennui) אינה חדשה, היא היתה קיימת מימות עולם, אלא שנעשתה נפוצה יותר בזמננו, משום שהחיים נעשו יותר קלים בציביליזאציה, שאין עבודה גופנית קשה מוטלת על בני-האדם השייכים לשכבות חברתיות גבוהות ובינוניות והם חיים חיי נוחות ובמצב זה מתגברת אי-הנחת, אבל אי-הנחת בתרבות שעליה עמד זיגמונד פרויד היתה קיימת גם בתרבויות קדומות. כשהאדם הצליח במעשי ידיו ונעשה שליט בסביבתו — גבה לבו; הוא השקיע עצמו בפעילות ובשאיפתו להצלחה והזניח את העצמיות שלו, לא נתן דין-וחשבון לעצמו, ולעתים קרובות אף ניתק עצמו בפנימיותו מאנשים אחרים והסתפק ביחסים חיצוניים, ולבסוף נשאר מבודד כשמסביבו חלל ריק, וזהו עונש הקשור באופן סיבתי בחטא. יש ואדם מגיע לשעמום, ללאות ודכאון המתבטאים במיחושים גופניים, כגון כאב-ראש, חוסר-תאבון, נדודי-שינה, או הפרעות בנשימה ובעיכול, ויש ואין הדבר מגיע למיחושים גופניים, אבל אי-הנחת שולטת גם באדם המצליח לדחות את הדכאון מתודעתו. שורש ההפרעות הנ"ל הוא בפחד, ועל הענין הזה עמד פרויד במאמר שכתב בשנת 1895 על הסימפטומים הקליניים של נברוסת-הפחד. הדברים שכתב במאמר הזה עשויים לשמש פירוש לביטויים של אליפז: "הוא מתחולל", "קול פחדים באזניו", "ידע כי נכון בידו יום חושך", וכן הם עשויים לשמש פירוש לדברי התורה: "והבאתי מורך בלבכם... ורדף אותם קול עלה נדף ונסו מנוסת חרב ונפלו, ואין רודף... ורודף אין" (ויקרא כ"ו, ל"ו—ל"ז). פרויד מדבר על רגישות של השמיעה שהיא כעין ציפיה לאסון. הוא מתאר שם אשה שסבלה מפחד כזה, שכאשר השתעל בעלה, ראתה בעיני רוחה את הלווייתן, וכשראתה בשובה לביתה שני אנשים עומדים על יד שער הבית, לא יכלה להשתחרר מן המחשבה שאחד מילדיה קפץ מן החלון אף על פי שלא היתה סיבה של ממש למחשבתה זאת. הפחדנות אורבת לתודעה והיא מוכנה תמיד להתקשר עם דימויים המתאימים לה. אבל זוהי עדיין צורה

* הנתונים דלהלן לקוחים מתוך מאמר של רופא שפורסם בקובץ: Die Hoffnungen unserer Zeit, Piper-Verlag, München, 1963.

קלה של המחלה, יותר רציני הוא המצב כשהפחד מתפרץ פתאום לתוך התודעה ומתחוללת התקפת-פחד, והרופא המטפל בחולה מבאר את ההתקפה כהתקפת-לב או כסימן למחלה אחרת ואינו תופס את שורש המחלה. פרויד עמד על כך, שתחושת הפחד מלווה בהפרעות בתיפקודי-הגוף: בקשיים בנשימה, בקשיים בפעולות-הלב ובפעולות-הבלוטות וכו'. לעתים קרובות אין החולה מכיר את שורש מחלתו, כי הפחד נדחה מתודעתו, והוא יודע רק על דפיקות הלב, או על הרגשה של בחילה, או על זיעה קשה, או על הפרעות בנשימה וכו', ורק אחרי כן הוא חש בפחד, ועל כן הרופא והחולה גם יחד מחליפים את הסיבה במסובב. פרויד ערך רשימה ארוכה של צורות ההופעה הכוללת גם בולמוס של רעב, שלשולים, סיבובי-ראש, אטימות ידיים ורגליים ועוד.

חשובה לנו האבחנה בין הפחד הנזכר שאנו מכנים אותו בשם פחד-שוא, משום שאין לו סיבה היצונית העשויה להתקבל על דעתנו (הוא איפוא "שוא" במובן מדומה), וגם אינו בא להזהיר את האדם מפני סכנה המתקרבת אליו (הוא גם "שוא" במובן של שקר) וגורם רעה לאדם, לבין פחד אחר שגם הוא מלווה תופעות גופניות ואת טיבו גילה הפיסיולוג האמריקני ו. ב. קינן W. B. Cannon בשנים הראשונות של המאה העשרים. מקור תגליתו של קינן היה בנסיון אישי שלו שעליו הוא מספר בזכרונותיו. אחרי שעה של סכנה חמורה שעברה עליו בטפסו על הר גבוה ותלול, התחיל גופו לרעוד ואחותו צמרמורת, עד שהאנשים שהיו אֵתו הוכרחו להורידו מן ההר. קינן ידע שיש הורמון מסויים במוח הכליית הצדדית שבגוף שאם מזריקים אותו לגוף, הזריקה גורמת לתגובה במערכת העצבים הווגטאטיבית הדומה לזו שחש בה בהיותו על ההר, וכך עלה על דעתו של קינן שהפחד (או מצב הדומה לו) מביא לשפיכה רבה של ההורמון הזה שתאי-הבלוטות של הכליית הצדדית מעבירים את לשדם לתוך הדם והדם מעביר את ההורמון לכל הגוף, והתגובות של האורגאנים על כך אינן נטולות משמעות אלא יש להן משימה חיונית, והיא להביא את הגוף למצב של כוננות שיאפשר לו להתגונן מהר בפני הסכנה המאיימת עליו. ההחשה של מחזור הדם והנשימה העמוקה יחד עם תהליכים אחרים בגוף יוצרים בסיס רחב יותר לשרירים שאינם יכולים לאגור כמויות גדולות של אנרגיה ואוצרות האנרגיה שלהם היו כלים מהר במצב של צרה ומצוקה לולא העזרה הדחופה שמגיעה אליהם.

עוד על בעיית העונש / 21

במחקרים שנעשו אחרי־כן התברר שלא הורמון אחד אלא שורה שלימה של הורמונים פועלים במצב כזה, בכל אופן ברור הדבר שיש מצבים שבהם פועל הגוף אוטומאטית ועומד בפרץ, והפחד הזה הוא פחד נכון. קינון דיבר על "תבונת הגוף" בגלל הכשרון של הגוף עצמו — באופן בלתי תלוי במחשבה של האדם — לראות את הנולד ולהתכונן לקראת מה שצפוי לו.

אבל תבונה זו נהפכת לרועץ אם הגוף מתכונן ללא צורך, והכוננות נמשכת זמן רב והיא נטולת משמעות ומביאה נזק לאורגניזם. יש לציין שבשעת מלחמה, בזמן שקיימת סכנה ממשית, אין האדם נפגע מפחד־שוא, בזמן של צרה אין פחד־שוא על התופעות הגופניות המלוות אותו פוקדים את האדם. רק כעבור זמן הצרה מתגבר הפחד, כידוע מן הניצולים ממחנות־הריכוז של הנאצים.

הטעות של חסידי הקידמה במאה הקודמת ובמאה שלנו היא, שהם סבורים שאם ישוחררו בני־האדם מן הרעב וממחלות רעות וקשות וייקל עולה של העבודה הגופנית תבוא הישועה לאדם. לאמיתו של דבר אדם שאינו רעב ואין עליו עול כבד של עבודה גופנית — זקוק הוא לישועה מן הפגעים הנפשיים, מיצר השלטון ומן הגאווה שבקרבו המביאים אותו להינתק מגרעין העצמיות שבו וממגע אמיתי עם חבריו. האדם זקוק לשיחרור מן האויב הפנימי, שיש והוא מוצא לו ביטוי בהתקפות של פחד, ויש שהוא נדחה ואינו מגיע לכלל ביטוי אך הוא נשאר קיים באופן כמוס. על זה נאמר: "כל ימי רשע הוא מתחולל", והסיבה לכך היא בחטא, כלומר ברע שבאדם.

תשובותיהם של שני מורים

א.

תלמיד בא לפני המורה א' ואמר: העובדה שדרכה כף רגל אדם על הירח עוררה בנפשי בעייה ישנה הנזכרת כבר ב"התנצלות" לאפלטון*. אמנם האסטרונומים יודעים, שגם אם יצליחו בני-אדם להגיע לכוכבים הרחוקים במערכת השמש לא יהיו אלא כעוברים מחדר לחדר סמוך בדירה אחת, ביחס לגודלו של שביל החלב, ועל אחת כמה וכמה ביחס לגודלו של הקוסמוס כולו, ואין בנו יודע מה טיבם של העולמות הרחוקים מאתנו. אף-על-פי-כן העובדה שהגיע האדם אל הירח והביא אתו מאבני המקום עוררה שוב את השאלה הישנה: שמא אין בכל הקוסמוס אלא גושי-חומר ולא יותר. וגם אם יש במקומות מסויימים בעלי-חיים שהם נמוכים מן האדם (צעירים ממנו) או גם אם הם כבר עולים עליו (בסולם ההתפתחות), שמא נוצרו מאליהם בדרך המוטאציה, בלי כוונת מכוון. ואם כך הוא הדבר, היש לנו על מי לסמוך? היש אלוהים אם אין?

אמר לו המורה א': תפיסתנו היא מצומצמת מטבעה. אין להניח שהמציאות הנתפסת בחושים של האדם, שהם מטבעם מוגבלים, ובאמצעות השכל של האדם, התלוי כולו במיבנה של מוחו, היא המציאות הבלעדית, ושאין ביקום אלא מה שנתפס בחושים ובשכל של האדם. דעה זאת משוללת כל יסוד. הרבה יותר נכונה היא הדעה, שיש גרעין מהותי ברחשי-לב העמוקים הנמצאים בנו, שהם סימן למציאות שהיא למעלה מתפיסתנו. ויש קשרים נפשיים הרומזים עליה והם הקשרים הקיימים בין איש לאשה, בין הורים לילדיהם ובין ידידים אמיתיים, ומכאן יש שביל לאבינו שבשמים.

* מתוך דברי סוקרטס שם אנו למדים, כי ההשקפה שהשמש היא אבן והירח אדמה היתה מפורסמת ביוון; שבספריו של אַנכסאגורס (שאפשר היה לרכוש אותם בשוק הספרים ביוון באדרכמון אחוז) הובעה כבר הדעה שהשמש והירח והכוכבים אינם אלא גושי חומר.

תשובותיהם של שני מורים / 23

בא התלמיד אצל המורה ב' ואמר לו המורה: אתה הולך כל היום בגילוי הראש, כסה ראשך כדי שיהיה עליך מורא שמים (לפי מסכת שבת קנ"ו, ע"ב).

ב.

תלמיד בא לפני המורה א' ואמר: השאלה המטרידה אותי היא אם אצליח אי פעם להשתחרר מן ההרגלים שנדבקו בי ומן הרצון להתפרסם; אם אשתחרר אי פעם מן החיצוניות ואגיע למישוש של גרעין העצמיות שבי. וסביבתי האנושית, הרי יש בה כל כך הרבה דימוניות (נברוסה והיסטריה ומרעין-בישין אחרים), היש סיכוי שחברה זאת תזכה אי פעם להיטהרות פנימית?

אמר לו המורה א': אמר הקדוש יהודי סרי רמהקרישנה: הסירה יכולה להימצא במים אך יש לשמור שהמים לא יהיו בתוך הסירה, שאם יחדרו המים לתוך הסירה תשקע זו במים. וכן הדבר בדורש את אלוהים. הוא יכול לחיות בעולם הזה (והעולם הזה כולל את כל הדברים החיצוניים, כל מה שעיקרו ברושם שהוא עושה על אחרים, וכל מה שהתאבן והפך למימסד), אבל עליו להשתדל, שלא ייכנס העולם הזה לתוכו.

בא התלמיד אצל המורה ב' ואמר לו המורה, שבכדי לשבור את "הדינים" (הכוחות הדימוניים) יש לומר פרקי תהלים בכוונה, ובאמירת תהלים תגרש מקרבך את הפניה לחיצוניות.

ג.

שאל התלמיד את המורה א' על תקוות אדם לחיים אחרי כלות הגוף, ואמר לו המורה א':

נראה שיש בדימויים של הישארות הנפש ותחיית המתים משהו נכון, אף על פי שהתיאורים שבמסורת אינם מתקבלים על דעתנו. גופנו מתפורר אחרי מותנו, אבל משהו נשאר מאתנו. ראשית כל חודרים החלקים של גופנו לתוך העפר, הוא ההומוס שממנו צומחים חיים חדשים ואנו ממשיכים להשתתף בהתהוות של חיים. (גם החיים-חיינו עלי אדמות אינם נשארים בזהותם, אלא כל אחד מאתנו מורכב מחמרים משתנים ומחיים משתנים וגם מאישים שונים). נשאר מאתנו מה שהבאים אחרינו מעריכים באישיותנו.

מה שהוא חיוני בשבילם, ובעיקר ארחות-חיים שהדגמנו להם בעודנו בחיים, אך זה אינו הכול, נשאר עוד משהו.

האידיאה שבאחרית ימיה של אישיות בעלת עצמיות, עליה לתת דין-וחשבון לעצמה נראית לי כמוצדקת (גם אם אין האדם נותן דין-וחשבון על חייו לפני האלוהים, אלא הוא בעצמו הוא השופט). העברתם של המישגים שלנו ושל מעט הטוב שבנו לפני עיני רוחנו והשוואתם של החיים השונים שחינו ושל האישים השונים שהיינו במשך ימי חיינו שייכות לאקט האחרון של החיים, כי בהערכה-השוואה מסכמת מתבטאת האינדיבידואליות של כל אחד מאתנו, ובמידה שהכנות של הסיכום היא גדולה, גם אנושותנו עולה בערכה, כי האמת היא הקובעת בדין-וחשבון זה, וכל אשליה עצמית בקץ החיים, בשעה שעוזבים את העולם, היא פסולה.

יש אנשים שהחיים אחרי המוות באיזו צורה שהיא הם להם צורך פנימי חזק לשם מתן משמעות לקיומם, ויש אחרים כנגדם שבאופן מודע אינם מרגישים צורך כזה. הם אינם מתנגדים לכך שהאני שלהם ייעלם ויחדל מהתקיים, ואף-על-פי-כן, קיים בהם דימוי שמשוהו מהם יישאר ויחיה. קשה לדעת אם משהו זה הוא גופני או רוחני, אולי שניהם כאחד, ואולי שניהם באופן נפרד זה מזה.

בא התלמיד אצל המורה ב'. שאל אותו המורה אם הוא זוכר את אביו ואת אמו או קרובים וידידים, אלה שאור נגה מהם והלכו לעולמם, ואם הוא יכול להחיותם בדמיונו, וענה התלמיד בחיוב. אמר לו המורה: החייה בקרבך את דיוקנם, את מראה פניהם ואת תנועותיהם.

ד.

תלמיד בא לפני המורה א' ושאל בלשונו של הנביא עמוס: מי (= כלום) יקום יעקב (= ישראל), כי (= הרי) קטון הוא? נצחון, נצחון ועוד הפעם נצחון, אבל סכנת ההשמדה אורבת למדינתנו, כי סוף סוף יגיעו הערבים פעם להתקדמות טכנית ומשקלם הדימוגראפי תריתו גדול מאד, האם נחזיק מעמד עד שיתפתחו הערבים בכיוון אנושי ויגיעו למצב שיכירו בערכה של מדינת ישראל ובתועלת שהיא מביאה לחלק הזה של העולם? אמר לו המורה א': אין לנו הישראליים, וגם אין ליהודים שבכל העולם דרך אחרת מאשר לשאוף למצב זה גם אם הוא נראה כבלתי-סביר.

תשובותיהם של שני מורים / 25

מצבנו הבטחוני הוטב בשנים האחרונות, אנו פחות פגיעים משהיינו אי-פעם, ובמידה שנתחזק אנו מצפים להביא את שכנינו לידי הודאה בקיומנו. בא התלמיד אצל המורה ב'. אמר המורה: אין לך חגורה, אזור כגבר חלציד!

*

פעם נודמנו שני המורים לבית אחד וניסו להידבר. כל אחד העריך את חברו, אבל לא הגיעו לכלל קירבה, וכך נפרדו זה מזה.

בנבכי הזמן¹

מרב אפשרויות

יש שבטים הנודדים תמיד ואינם קבועים במקום, ובוודאי היו ביניהם, ויש ביניהם, אנשים שקיומם הפנימי הוא חזק, למה יגרע חלקו של אדם מודרני הנוסע במהירות ממקום למקום?

אין הכרח בדבר שקיומו הפנימי יתערער, אבל יש פיתוי ויש סכנה באפשרויות המרובות, שיש לו לאיש הציביליזאציה המודרנית, שהוא יכול לעבור ממקום למקום במהירות כמו אנשי דור-המבול, שלפי המדרש היו "מהלכים מסוף העולם ועד סופו לשעה (בשעה) קלה" (בראשית רבה ל"ד). לאפשרות לעבור ממקום למקום בזמן קצר מתווספות האפשרויות שבתעשייה המודרנית, שהכול ניתן להסתדר, ולכול יש נטייה לרחף באופן חופשי באוויר, כבניינים הגדולים אשר בנה האדם שהשתחררו מן הקרקע. גם מעשי-ידיו של האדם הולכים ומשתחררים ממנו, כשם שהוא עצמו השתחרר מן היקום.

כשיעברו דורות תיווצר מסורת חדשה, מסורת אורגאנית, ולא תוספנה האפשרויות המרובות להביא לידי ערעורו של הקיום האנושי. כך היה הדבר בימי-קדם, וכך יהיה גם בעתיד. אבל לא קל ולא טוב לאדם בזמנו ובעתיד הקרוב, בזמן שיעבור עד שיתבסס שוב מעמדו.

מדענים שהשתחררו מן הרוחני-נפשי

יש מדענים שהשתחררו מן הרוחני-נפשי, ועבודתם נעשתה בלתי-תלויה בנשמה. היו מדענים גרמניים, שאמרו אחרי מלחמת-העולם השנייה, שמחנה-ההסגר של הנאצים נתן למדענים תנאי-ניסויים, שנכספו אליהם שנים רבות במיסתרים. הם יכלו לנסות באובייקטים, כלומר בבני-אדם, באופן

1. רשימות אלו פורסמו בספר "מסות ורשימות" שיצא בהוצאת "קרית ספר" בירושלים ותוקנו עכשיו.

חופשי ללא כל מעצורים, וזאת היתה הזדמנות יוצאת מן הכלל, שמדענים רבים השתוקקו לה בסתר. יש לשים לב לעניין זה, כי הוא מלמדנו הרבה.

השמיים

השמיים אינם כיום שמיים לה' כמו שהיו בתקופתו של המשורר הקדמון בספר תהלים. מקומו העיקרי של אלוהים הוא כיום בנפש האדם ובמגעה של הנפש עם היקום ובמגעה עם נפשות אחרות או עם נפש אחרת. אין לומר שלבן-הדור אין אלוהים. אמנם הכיסופים לאלוהים אינם אלוהים, אבל אין לומר על בעל הכיסופים לאלוהים מה שאמר המשורר בתהלים על הנבל האומר בלבו אין אלוהים. האדם המודרני זקוק ומצפה למתן-תורה חדש, או למתן-תורה מחודש, שנעשה חיוני והכרחי לרגל השינויים שחלו בדימויים ובמוטיבים היסודיים שבעולמו ושבנפשו. השמיים ויראת-שמיים צריכים לקבל משמעות חדשה. אין להמשיך לחיות אחד בפה ואחד בלב. גם אדם דתי יצטרך לברר לעצמו היטב מה פירושה האמיתי של מלת "שמיים" השגורה בפיו כיום הזה.

הבטחון בה'

גם הבטחון בה' יקבל משמעות חדשה. ההיגינה והמדיצינה מאריכות את חיו של אדם, וסידורים סוציאליים מבטיחים את פרנסתו של אדם, ואדם הבוטח במדע ובסידורים סוציאליים אינו בוטח כל כך בה'. אמנם גם בתקופת התנ"ך היו בני-אדם שבטחו בעושרם, אבל אין בזה אלא נחמה מועטת לנו, כי עכשיו הבעייה נוגעת יותר לשורש של הבטחון בה'.

ההיסטוריה

ההווה הולך ונעשה בלתי-תלוי בעבר, ומשום כך גם לימוד ההיסטוריה הולך ונעשה פרובלימאטי. קשה ללמוד מן המצבים שבעבר על מצבים הנוגעים ממשית לקיומו של האדם בהווה ובעתיד. יש לימודים כלליים ביותר מן העבר על ההווה והעתיד שהם עדיין נכונים. הבעייה העיקרית העומדת בפני האדם בימינו היא, כיצד לעשות את החידושים ואת השינויים שחלו בעולם ובנפש לאורגאניים, מה הם האמצעים הנמצאים בקרקע הנפש של האדם העוזרים לעשות את הזר ללא-זר, ובעניין מרכזי זה קשה ללמוד

מן העבר. גם בתקופות שהיו לפני תקופתנו היה קשה ללמוד מן העבר על ההוה. "ההיקש" ההיסטורי היה תמיד היקש מפוקפק, אבל אז לא היה הפער גדול כל כך בין העבר לבין ההוה. כיום גדל הפער, והורע כוחו של היקש זה, והגיע עד כדי כך שאין אתנו יודע מה נשאר עדיין מן ההיקש ההיסטורי².

גם התנ"ך, שהמוטיב של "זכור ימות-עולם, שאל אביך ויגדך" תופס בו מקום ניכר, מעורר עכשיו בעייה שאין להתעלם ממנה. אבל בתנ"ך הלימוד מן העבר בוגע לצד השוה שבכל הדורות, והלימוד הזה קיים תמיד, והאבחנה-ההפרדה בין הצד האגדי לבין הצד העובדתי אינה תופסת שם מקום כמו בהיסטוריה שלנו.

שלוש כיתות

כיתה אחת כוללת אנשים רבים המגרשים ומבערים את האלוהי, את העל-אנושי מקרבם. הם מוקסמים מן ההישגים הטכניים של האדם בתקופתנו. כאחוזי בולמוס הם משקיעים את עצמם בטכני, ובשעות הפנאי הם עוסקים בבילויים ובבידורים, בקולנוע ובטלביזיה, בגמיאת מרחקים ובישיבה במיגרשי כדורגל.

יש להעיר שאנשים רוחניים-דתיים האומרים לאנשי הכת הנאת שאלה הן צורות של זנות או של אלילות, אף-על-פי שהם צודקים, אינם יוצאים ידי חובת הסברה כלל, כי העיקר הוא לעמוד במידת האפשר על ההבדל המהותי שבין התלהבות שיש בה התעלות לבין התלהבות שהיא בעיקר השתכרות-באפס, כלומר בדבר המורגש (כמעט באופן מודע) כאפס. יש לעמוד כראוי על מהותה של ההתלהבות שעיקרה בחידלון, ולא להסתפק בביטויים מקובלים כגון זנות ואלילות, כי רק על-ידי הסברים ממשיים מפתחים באדם את הכושר של האבחנה.

כיתה אחרת היא של האנשים האומרים לעצמם: ניתן לטכניקה ולמנגנונות את המגיע להם, ובזמן הפנוי שלנו נשים ליבנו אל הנשמה ואל היקום ונקדיש אותו לריכוז ולהתחזקות, ואז נצא בשלום מן הציביליזציה הטכנית. וגם בזמן שאנחנו עסוקים כטכנאים או כפקידים, לא נשקיע

2. עיין במאמר "תפקידה של ההיסטוריה".

את עצמנו בדברים אלה עד כדי ביטול העצמות שבנו. דרכה של כיתה זו היא דרך שבה בוחרים בדיעבד, אם אין דרך אחרת. אמנם השניות שבדרך זו פוגעת בשלימותו של אדם, אך הדרך אינה פסולה, ויש יסוד לשער, שלא מעטים בעלי-ערך יצטרכו ללכת בדרך זו בעתיד, בעולם ההולך ונעשה יותר ויותר טכנוקראטי וביורוקראטי.

הכיתה השלישית היא הכיתה של המעטים המשקיעים לב-ונשמה במאמץ להפוך את התרבות המכאנית לבלתי-מכאנית. הם מנסים לחשוף את העל-אנושי הקיים עדיין בנפשו של האדם הטכני-המנגנוני, להיבנות ממנו ולבנות עליו. על אנשים אלה אומרים רבים שלא רק שהם מכלים את כוחותיהם לבטלה, אלא שהם מביאים נזק וגורמים לתקלות טכניות. נגדם יש להעיר שאמנם נכון הדבר, שבעולם השואף להגיע בכל התחומים לטוטאליות טכנית, עשוי אדם המשקיע את עצמו בנסיון להפוך את המכאני לבלתי-מכאני להביא נזק, אך אין לשכוח שבסופו של דבר השכר מרובה על הנזק, ולא זו בלבד אלא שהוא אבן-שתייה, שעליה יושבת העולם בעתיד.

הקולנוע והטלביזיה

איש הרוח יצטרך להקדיש תשומת-לב רבה לקולנוע ולטלביזיה. הסרטים הטובים עשויים להוסיף הרבה לחינוך הדור אם ישקיעו אנשי-הרוח שבדור מאמצים רבים בסרטים. יש לשחרר את הסרטים ואת הטלביזיה במידת האפשר מן הצד המסחרי ובעיקר לשחרר אותם מן הגירוויים שמטרתם היא הצלחה מסחרית. הצד המסחרי צריך להיות נבדל ומופרש מן הצד התרבותי (או יותר נכון: מן הצד הרוחני-נפשי). יש להקים גבול בין המסחרי לבין הרוחני-נפשי. סרטים ומדורים מיוחדים צריכים להיות מיועדים לצד המסחרי, ויש לשמור שלא יסיגו את הגבול הזה. ייתכן שבעתיד לא רחוק יכירו בני-אדם, שיש להפריד בין המסחרי לבין התרבותי בסרטים ויבצעו את הפרדה למעשה, אך אנו מקווים שסוף-סוף יכירו בני-אדם, שיש להפריד גם בין התרבותי לבין הרוחני-נפשי, ושהפרדה זו היא לא פחות חשובה מן הפרדה הראשונה.

הקולנוע והטלביזיה הם כיום מרכזים לרבים, למתבגרים ולמבוגרים גם יחד. לא נדיר הוא הדבר, שהקולנוע משפיע על המתבגרים יותר מבית-

30 / בפרוזודור להשקפת-עולם

הספר העל-יסודי שהם לומדים בו. אין טעם לאסור על הצעירים והצעירות את הביקור בקולנוע, אלא יש לתקן את הקולנוע, ואחר כך להפנות את הצעירים שיבקרו בו, ואחר כך יש לעמוד על תוכנם ועל ערכם של הסרטים, ודבר זה צריך להיעשות בשעות הלימוד בבית-הספר העל-יסודי. הקולנוע והטלביזיה הם מכשירים חינוכיים חשובים, ויש לנצל אותם כראוי. חשוב מאד לדעת, שהצד האמנותי הוא טפל לגבי הצד הרוחני-נפשי שבסרט. ה"מה" הוא עיקר, ולא ה"איך". לא חינוך לטעם אסתטי הוא המטרה, אלא חינוך לאורח חיים. החינוך האסתטי הוא אמצעי, ואסור שהאמצעי — גם אם הוא חשוב בעינינו — ייהפך למטרה.

קישוט דירה

יש קישוט דירה שהוא פסול, ויש קישוט דירה הבא מתוך צורך נפשי והמביא את האדם להתעלות, ולא רק לסיפוק אסתטי, אם כי גם הסיפוק האסתטי הוא חשוב. קישוט דירה, ואולי כדאי יותר לומר: הידור דירה, הוא לפרקים בעל ערך רב לאדם, ולא זו בלבד אלא שעל ידו אנו מתקרבים לעמוד על טיבו של הידור המשכן והמקדש שבתנ"ך. האבחנה בין קישוט פסול לבין הידור וקישוט בעלי ערך שייכת לאותן האבחנות שהן עיקר הדעת של האדם.

השבת

יש אומרים שיום-השבת צריך להיות מוקדש ללימוד, לעיון ולהתבוננות, וכנגדם סבורים אחרים שיום המוקדש לפעולות מהשבתיות אינו יום מנוחה, והעיקר בשבת היא ההרפייה. רק אם אין אדם יכול להגיע בפנימיותו להרפייה, מוטב שיעסוק בעיון מאשר להגיע להתפוררות נפשית. המתחנות התגברה ומוסיפה להתגבר בעולמנו, ומשום כך העיקר בשבת הוא עכשיו השלווה. אדם שהוא שליו באמת, ולא אדם שמדמה בנפשו שהוא שליו, אינו צריך לעסוק בשבת בפעולות לימודיות-עיוניות, ואדם שאינו שליו יכול לעסוק בפעולות-ריכוז המביאות להרפייה.

היוגה

דרכי ההתחזקות של האדם בימינו תורה היא וצריכים ללמוד אותה. אחת

הדרכים להתחזקות היא, כידוע, דרך היוגה. זהרי תיאור של איש שעסק באימונים יוגיים :

גופי מתפרק. ידי זרגליי הן חמות, כבדות, שליוות. צווארי וגבי הם חמים, כבדים, שליווים. התודעה שפלה, עמומה, שליווה. הנשיפה והשאיפה של האוויר הן ריתמיות. אני מוכן לקבל עוז.

בתיאור זה, שמאות תיאורים דומים נמצאים בספרים העוסקים ביוגה, יש נסיון לשחרר את הגוף ואת הנפש ואת הרוח מעווייתות, כדי להגיע אל ה"אין", ויש כאן גם נסיון לקבל עוז. אין האדם מסתפק בזה, שהוא משחרר את עצמו מן העווייתות, אלא הוא שואף להגדלת העוז הפנימי, ומצפה שיחול מיפנה בחייו, היינו שיזכה לחוויה שתהפוך אותו לאיש אחר.

התורות הבאות מן המזרח הרחוק

יש משכילים באירופה ובאמריקה הרוצים ללמוד ארחות-חיים מאנשי הוודאנטה בהודו, מן הבודהיסטים וכן מאנשי הזאן ביפאן.

נגד הנמשכים אחרי התורות הבאות מן המזרח הרחוק טוענים רבים, למשל חסידיו של מרטין בובר, שדרך ההתבוננות (המדיטאציה) היא שגעון של הרוח החוזרת רק לעצמה; שאין תשועה בהישקעות ב"אני", וגם לא בביטול ה"אני"; שדרכו של בודהא מביאה לביטולו של ה"אתה".

המצדדים בלימוד מן המזרח הרחוק טוענים כנגדם, שהיחס שבין ה"אני" לבין ה"אתה" הוא לרוב יחס בין אני סתמי לבין אתה סתמי (או יחס ביני לבין הכלי), ועל כן הנסיונות של ההישקעות וההתבוננות כדי לגלות את האני האמיתי, או כדי לגלות את העצמות (את העל-אני) באני, או כדי להגיע לביטול האני, הם חשובים בשביל האדם המודרני. אמנם האדם העוסק בעצמו יכול להגיע בדרך זו של ההישקעות בעצמות גם לידי הערצת העצמות, לידי האלהת האני, שהאני יהיה לאלוהו, אבל על-אף הסיכון שבדבר אין לכפור בערכה של המדיטאציה בתקופת שרוב בני-אדם בורחים מעצמם ומשקיעים את עצמם בדברים חיצוניים.

לא תהיה אחרי רבים לרעות³

מצוות לא-תעשה זו שבתורה נעשתה מרכזית בימינו. הפסיכולוגיה של

3. את הפסוק הזה (שמות כ"ג, ב') מבאר אבן עזרא, שאם ראית רבים מעידים על

התמוגים והתעמולה המפותחת מעצבות את דעת הבריות. רבים הם בני-אדם התלויים לגמרי בעיתון וברדיו, ואין להם אפשרות לשפוט נכוחה. הפסיכולוגיה של המעמקים ושטיפות-המוחות הם אמצעים חדשים, ובודאי ישוכללו בעתיד. האדם נעשה, וייעשה עוד יותר נתון להכוונה. אמנם גם בימי-קדם, וגם בימי-הבינים, הושפע האדם ונמשך אחרי חוסר הדעת של הרבים, אבל השיכלולים המודרניים בתחום ההכוונה הם גדולים ומהווים סכנה נפשית חמורה לאדם. איש ההווה והעתיד יצטרך לשמור מאוד לנפשו שלא להימשך אחרי המרובים — אף בשעה שהאחרים לא יאמינו לו, אלא יאמינו למרובים⁴.

ואהבת את ה' אלוהיך

התפקיד הדתי הראשון במעלה הוא לחוש במציאות ה', לחוש שיש אלוהים בעולם, ושיש קשר בין אלוהים לבנינו, וכאן עיקר הקושי. רבים הם האנשים בתוכנו שאינם חשים במציאות אלוהים, וגם אם הם רוצים בכך, אין בהם הכוח לחוש במציאותו של אלוהים או במציאותו של האלוהי בעולם, וגם לא בקיומו בתוכם, במעמקי נפשם. אין הם מרגישים שיש אלוהים או שיש אלוהי בעולם ובנפש, ואיך ירגישו באהבה לאלוהים או לאלוהי? עיקר התפקיד הוא, איפוא, להגיע לידי הרגשה-הכרה שיש, שקיים משהו מן האלוהי בעולם או בנפש. מציאות אלוהים היא העיקר ולא אהבת אלוהים.

בשיחה עם אחד הצעירים על נושא זה אמר לי הצעיר: "ואהבת את ה' אלוהיך" — זה עיקר גדול בתורה, אך הדבר אינו ניתן לי ולחברי. אין אנהנו יודעים את ה', ואת מי עלינו לאהוב? אנו יודעים אהבת נשים, אהבת ידידים, אהבת הורים, אהבת אחים ואחיות. אהבות אלו נבדלות זו מזו, אך יש צד שווה ביניהן. הם יקרים לנו, אנהנו רוצים שהאנשים האלה יחיו, חשוב לנו מאוד שיחיו, אנהנו משתוקקים לראותם, אנהנו רוצים להיות בקרבתם. יש שהאהבה מהולה גם ברצון להתחמק מהם וכדומה,

דבר שלא ידעתו — אל תאמר בלבבך: אלה אינם מכובים, גם את סוף הפסוק: "אחרי רבים להטות" הוא מבאר במובן: לא תהיה אחרי רבים להטות (לעוות) משפט. וכן ביאר רשב"ם שם.

4. כדברי רשב"ם על הפסוק הנ"ל.

והדברים ידועים לעוסקים בתורת הנפש. תיתכן אהבה כזאת, אהבה הדומה לזו, גם לגבי אלוהים? התשובה היא לרוב שלילית.

אם אני רוצה להבהיר לעצמי מה מהותו של האלוהי בשבילי, עלי לומר שהאלוהי הוא לי טעם החיים, טעם חיי, או משמעותו של העולם כולו, ואיכפת לי שיהיה טעם לחיי ושתהא משמעות לעולם, אבל אין לומר שאני אוהב את טעם החיים או את משמעות העולם אהבה אישית, כי טעם החיים או משמעות העולם אינו אדם שאוהבים אותו אישית. אולי ייתכן לומר שאהבת ה' דומה לאהבת המולדת. המולדת היא רקע לקיום, ואדם קשור ותלוי ברקע זה, אך הרקע אינו אדם, ועל-כן משמעותה של אהבה זו על-כרחך שהיא נבדלת מן המשמעות של האהבות הנזכרות לעיל. אולי אפשר לומר שמשמעותה היא האיכפתיות. אהבה זו היא צורך חיים, אך אינה בבחינת תאוה, היא הכרח אך אינה להט.

יש מצבים בחיי, בהם אני מרגיש שהכול בעולם הוא מקרי, עיוור, עזוב, לא-כלום, לא כדאי. לפי הרגשתי זה תכנון של המשפט: "אין אלוהים". אבל המורגש במצבים אלה אינו מנחה אותי בחיי. יש כוח בנפשי המחזיר אותי לרקע הטבעי לי, שיש משהו בעולם שהוא כדאי. אך כלום אני אוהב משהו זה אהבה אישית? אפשר לומר שאני קשור בו, שהוא יסוד חיי, אבל הוא אינו איש ואי-אפשר לדבר אתו. אין אני מרגיש שאלוהים מספק לי את צרכי. לעתים רחוקות אני מתפלל לאלוהים שיתן לי את החסר לי. באשר לבטחון באלוהים, אולי אפשר לומר שאני בוטח באלוהים או שאלוהים עומד לי בשעת דחקי במובן זה שאני מרגיש בפנימיותי שטעם הקיום שלי נשאר בתקפו גם בשעה שהייתי במצוקה, שגם אז לא הייתי עזוב. כלום אני מעריץ את אלוהים? על-כל-פנים לא במובן הרגיל של המלה הערצה, כי אין התתפעלות דומה להתפעלותי מבן-אדם. כלום אני מחפש את אלוהים? בזמן שטעם החיים הוא ברור, אין מקום לחיפוש; ובזמן שאינו ברור, אני בעיקר מצפה לו ולא מחפש אותו.

באחת השיחות עם אחד ממכרי, אמר לי האיש:

היתה לי פעם חוויה שנשארה בזכרוני. הייתי חולה מאוד. עשו לי ניתוחים, הייתי שבועות אחדים במצב שעל גבול המודע והבלתי-מודע. פעמים דיברתי על דברים הטמונים בתת-התודעה כאילו היו דברים פשוטים, יומיומיים, ובאמצע היו גם שעות של התבהרות שבהן דיברתי כאחד

האדם. בסופה של אותה תקופה נמצאתי פעם אחת במצב של ודאות חווייתית שאין לבטאה במלים. אחרי ששבתתי למצב של תודעה רגילה, הרגשתי שהייתי קודם-לכן במצב של מלאות נפשית יוצאת מן הכלל. לא יכולתי למצוא ביטוי למה שהרגשתי, רק מלה אחת מצאתי וחזרתי עליה תדיר, והיא המלה "גשר". הביאור שנתתי למלה זו היה, שהרגשתי שקיים גשר ביני לבין יסודו של עולם. אבל ביאור זה היה תיזור, ולא היה בו כדי למצות את החוויה, וביטויים כגון "התגלות" גראו בעיני מופשטים ומילוליים. זמן רב עבר מאז ועד היום והדבר שמור בלבי. אדם זה חש כנראה אז במציאות האלוהים.

אהבת הנולת

בספרי החסידים אנו קוראים הרבה על אהבת ישראל. הלל צייטלין ז"ל כתב בחוברת "התיבה", שהבעל-שם-טוב אמר פעם שהוא אוהב את היהודי הגרוע ביותר, יותר משהוא אוהב את ילדו החביב עליו מכול. ונשאלת השאלה: כלום יכול מאמר מסוג זה לשמש דוגמה ולהיות קנה-מידה לאדם? כתוב "ואהבת לרעך כמוך", וזה כלל גדול בתורה, אך מה היא הכוונה במלה "רעך"? אם הכוונה לאדם הקרוב לי מאוד — ניחא, כמוך ממש, והרבה פעמים יותר מזה, כי עשוי אדם להיות קשור בזולת יותר משהוא קשור בעצמו. חייו של הזולת עשויים להיות יקרים לו יותר מחייו הוא. אבל אם הכוונה במלת "רעך" לכל יהודי או לכל אדם — כלום זה אפשרי? כלום זה אמיתי? מאמרו הנ"ל של הבעל-שם-טוב אינו בשבילנו רק כפסגה של הר, שהעומד בתחתית ההר יודע כי הפסגה קיימת גם אם לא יצליח להגיע אליה, אלא כפסגה בלתי-נתפסת, ששמענו עליה שמועה מרחוק.

מחיצת הברזל

אין בזה כל הפרזה אם נאמר, שמחיצה של ברזל מפרידה בין התנ"ך ובינינו, והיא ניכרת גם בענין "ואהבת את ה' אלוהיך" וגם בענין "ואהבת לרעך כמוך". האלוהים שבתנ"ך הוא איש, ודווקא הצד האישי הוא שנדחה. היחס לאלוהים כאל אישיות, שהוא יסוד התנ"ך, אינו ניתן להשגה כיום. וגם ביחס לזולת, שהוא עיקר גדול בתנ"ך, אנו נתקלים בקשיים, כי

האינדיבידואליזם התגבר בתקופתנו, והרבה פעמים גם הדרך מן ה"אני" אל ה"אתה" (או אל ה"אנחנו") סגורה בפנינו, ואנו מתאמצים למצוא את הדרך מן האני אל העל-אני, כדי להימלט מן הדרך המובילה מן האני אל האפס.

אמנם הקושי ביחס לזולת אינו גדול כמו הקושי ביחס לאלוהים, כי ביחס לזולת השכל עוזר לנו. הזולת נראה לעין ואנחנו מבינים שסכנה רבה צפויה לקיומנו אם נהיה מנותקים מבני-אדם, לא כן ביחס לאלוהים, שהאדם יכול להתעלם ממנו לחלוטין.

השאלה והתשובה

טענתו של חברך היא: אדם שואל כהלכה איך עליו לחיות, אך לא למה הוא חי, כי המגיע לשאול שאלת למה — הוא לא יחיה. טענתך היא: קשה שלא תצוף שאלת למה. השאלה קיימת ותוסיף להתקיים. הכרח הוא שתהיה איזו תשובה שהיא לשאלה זו. לזיכור זה יש להעיר: השאלה "למה אני חי" היא שאלה נכונה ודורשת תשובה. אפשר לדחות את השאלה מן התודעה כדרך שעשה חברך; יכולים גם לתת לשואל איזה סממן כימי, או להטיל עליו עבודה קשה עד שישכח את השאלה; אבל אם מישוהו דוחה את השאלה, היא מוסיפה להתקיים בו, וגם אם אינה מוסיפה להתקיים בו, הדחייה אינה הפתרון.

מלת "למה" בשאלה זו אינה מכוונת לסיבה, במובן "מה הן הסיבות שהביאו לקיומי", שכן על השאלה במובן זה אפשר לענות בדרך של סיבה ומסובב. השאלה האמיתית אינה מכוונת לסיבת קיומי אלא לתכלית קיומי, לטעמם של חיי. וגם התשובה לשאלה אינה מדעית-סיבתית אלא שייכת לתחום האכזיסטנציאלי. המלים "שאלה" ו"תשובה" יש להן כאן משמעות אחרת מאשר בחיים היומיומיים ובמדעים.

התשובה הנכונה ניתנת לאדם בשעה שהוא מתמלא תוכן רענן המתמיד להתקיים בו זמן ניכר. אז ברור לו שיש טעם לקיומו.

אין מציאת התשובה תלויה באדם. מה שאדם יכול לעשות הוא רק זה: לא לדחות את השאלה ולא להתעלם ממנה, ולהיות מוכן בנפשו לקבלת תשובה, והתשובה מגיעה באופן חווייתי-ספונטאני. לעתים התשובה מגיעה אחרי שהאדם מתייאש מכל תשובה. לפרקים יש בחלום רמז לתשובה

(אלא ששפת התלום היא לרוב סתומה). פגישה באדם אשר רוח בו יכולה להיות תשובה אמיתית. לידתו של ילד יכולה להיות תשובה. אחרי שמקבלים את התשובה, אין השאלה נדחית אלא היא נפתרת. תשובה בעלת תוקף ניכרת בזה שתקפה קיים לאורך ימים.

יש אדם שזוכה פעמים אחדות בחייו לתשובה על השאלה, ויש שהיא ניתנת לו רק פעם אחת בחייו, ויש אדם שאינו זוכה לתשובה, ויש גם אדם שלא זכה לתשובה, וכדי להגן על "עצמו" הוא דוחה את השאלה בכלל. אדם כזה הוא "דל גאה", ואף-על-פי שאינו ראוי לכך, עשוי גם הוא לזכות בתשובה.

הפנייה, חוצה או הפנייה פנימה

רודולף שטיינר, בספרו "שאלות החינוך בגיל ההתבגרות" (שטוטגארט 1958), אומר, שבגיל ההתבגרות חובתו של המורה לעורר אצל החניך עניין רב בעולם החיצוני, בחקירות, בכוונותיו ובמגמותיו. חייב הוא לעורר אצל הבחור והבחורה השתוממות על הטבע, על הקוסמוס, על האדם, על בעיות היסטוריות. שהרי השתחררו אצל הצעיר והצעירה כוחות, וחובתו של המורה היא לכוון כוחות אלה. אם המורה אינו מצליח להדריכם כך, שהצעיר או הצעירה יעסקו בשאלות הגדולות של העולם, פונים כוחות חפשיים אלה פנימה, והצעיר יעסוק בעצמו במקום לעסוק בעולם. התוצאה תהיה ארוטיקה או שאיפה לכוח שלטון.

דעתו זו של רודולף שטיינר היתה נכונה בהחלט ברבע הראשון של המאה העשרים — כלום נכונה היא במידה כזאת גם כיום, ברבע השלישי של המאה?

המצב כיום הוא זה, שלגבי מתבגרים, הנוטים לחטט בעצמם, מנסים מחנכים להפנותם חוצה וכנגדם משתדלים אחרים להתיר את הסבכים על-ידי טיפול תיראפויטי. אך הכיוון החינוכי הכללי לגבי צעירים רבים מוכרח להיות כיוון של הפנייה פנימה, משום שהעולם של עכשיו נעשה סתמי מאוד וההפנייה חוצה עשויה לקרב את המתבגר לאפסות, שלא יישאר לו מן התוכן אלא טעם אסתטי או סקרנות מדעית בלבד. הקוסמוס של שטיינר אינו הקוסמוס של היום, שהוא פלאי, ואם תמצי לומר מוזר, ומתקרב להיות גטול-משמעות. עולמו של שטיינר היה יותר בעל משמעות, ועל-כן

בנכני הזמן / 37

כדאי היה להפנות את החניכים אליו. השאלות הגדולות של העולם נותקו כיום מן הנשמה. גם הבעיות ההיסטוריות נעשו חיוורות. ההפנייה צריכה להיות מצד אחד הפנייה לצד היקום ומן הצד השני לצד הנפש, אבל גם ההפנייה לצד היקום אינה רק הפנייה חוצה, אלא הפנייה לראיית היקום מבחינת הנפש.

אבי ז"ל היה אומר, בשם חסידים, על הכתוב: והר סיני עשן כולו, שעשן הוא ראשי תיבות: עולם, שנה, נפש; והיה עומד על כך, שהמתעמק במתן תורה מגיע להכיר שעולם (היקום), ושנה (המתרחש במשך השנים, ובלשונו: ההיסטוריה), ונפש — כולם ממקור אחד הם. אנחנו רחוקים ממצב זה. אצלנו עולם לחוד ו"שנה" לחוד ונפש לחוד, ולא זו בלבד שיש פירוד ביניהם, אלא שהסתמיות (חוסר המשמעות) אורבת לשלשתם. אם המחנך מפנה את חניכיו לעולם, עליו להפנותם בעיקר להווייתו של בוקר ביקום, לשקיעת החמה, לצומח ולחי שבעולם, ליחס ההדדי שבין שמיים וארץ וכו', ו"עולם" זה קרוב הוא לנפש, ואינו עולם כמובן המדעי בלבד, וגם לא עולם כמובן המעשי, היומיומי בלבד.

התרופפות המסגרות

תקופתנו היא תקופה שהמסגרות החשובות בחיי אנוש נעשו בה רופפות. חלה התרופפות ביציבותו של היחס בין הסובייקט לבין האובייקט בתחומי חיים שונים. בסינטאפסיס של הלשון, התרופפות ניכרת בזה שהמתבונן בלשון מרגיש שהנשא והנשוא אינם עמודי-התווך של המשפט. התפלגות ה"אני" (הסכיזופרניה) קיימת בכל התקופות, אך בתקופתנו היא מורגשת גם בהגות, גם בספרות וגם בציור.

גם הראציונליות איבדה את כוחה. הזן-בודהיזם מעניין את אנשי התרבות בתקופתנו המחפשים דרכי חיים (או: שבילים בצדי דרכים), משום שהזן בודהיזם העמיד את הספונטאניות במקום השיקול הראציונאלי.

האדם של היום נעשה נודד ברוח. אין איש ההווה עומד בשתי רגליו על הקרקע כאיש האתמול, שעסק במדעי הטבע או ברפואה, שהיה בטוח בעצמו והיה בטוח בקידמה. המטרה המודעת אין כוחה רב. יש משיכה רבה לבלתי-מכוון. (דעתו של יונג, שהמכוון מביא את האדם לנברוזה מקובלת על רבים).

נחלשה המסגרת של עבר ועתיד (או: הקו המוליך מן העבר דרך ההווה אל העתיד). אצל האדם הנודד הכול הוא הווה — מצד אחד במובן הבאנאלי של חטוף ואכול, ומן הצד השני, ההווה שהוא הנצח (אצל המעולים).

ואף-על-פי-כן האדם (גם האדם שבתקופתנו) אינו רק חי מדבר, כמו שמקובל להגדיר את האדם, אלא גם בעל-חיים הרוצה לזכות בחיים בעלי תוכן ובעל-חיים המצפה לפדות הנפש. אמנם הוא מתייאש וגם נעשה אדיש, אבל גם באדיש וגם במתייאש קיים הרצון בחיים שיש להם משמעות, והוא חוזר וניעור ומחפש דרכים להתחזקות. התיפוש אחרי דרכי ההתחזקות והנסיונות שנעשים בכיוון ההתחזקות הרוחנית-הנפשית מעידים על כך, שהאדם שואף לשחרר את עצמו מן העויות ומן הסתמיות ולהגדיל את העוז שבקרבו.

דור גדול או דור קטן?

פעם שוחחתי עם חסיד אחד ואמרתי לו, שבן הדור שלנו הוא גדול בכמה מובנים: גדול בחכמה, גדול בשנים וגדול בקומה. גדול בחכמה — שהשיג הישגים גדולים במדע; גדול בשנים — שהוא מאריך ימים יותר; וגדול בקומה — שגופו גבוה יותר מגופם של בני הדורות שהיו לפנינו.

אמר לי החסיד: בן הדור אינו גדול בחכמה אלא גדול במדע, ועיקר חכמתו של אדם ניכרת בזה שהוא סר מרע, ככתוב באיוב (סוף פרק כ"ח): "ויאמר לאדם, הן יראת ה' היא חכמה, וסור מרע — בינה". המדענים שאינם סרים מרע, אינם חכמים. במלחמת-העולם הראשונה המציא מדען גאזים מרעילים ובמלחמת-העולם השנייה עשו מדענים ניסויים במחנות-הסגר.

באשר לאריכות הימים — אם החיים הם מלאי ברכה, יש לימי הזקנה ערך רב, אבל אם החיים הם גטולי משמעות או דלים במשמעות — אין חפץ בהם.

האדם המודרני הוא גדול בקומה וגופו מתבגר כנראה במוקדם, אבל הגובה וההתבגרות הגופנית אינם לטובתו. להיפך, אדם גבוה זה עלול להיות ממבלי (ממכלי) העולם, כדברי הירושלמי (סוטה פ"ג, ה"ד): הוא בן תשע ואיבריו נראים כבן שתים-עשרה, או: גדול שלא בפרקו. בסיכום אומר

לך בלשון המדרש (בראשית רבה ס"ה): אם בעיניך הוא גדול, בעיני הוא ננס.

אבל דבר אחד יש לומר לשבחיו של האדם המודרני, והוא: כמדומה שהוא מרגיש אי־סיפוק בהישגיו, שלבו יודע שאינו גדול, ומכאן יש פתח לישועה.

יגיע כפיים, ניצול, והפנאי כערך

נחלשה הדרישה המוסרית רבת הערך שהאדם יתפרנס אך ורק מעבודתו הגופנית העצמית. השירותים תופסים כבר עכשיו הרבה אחוזים ויתפסו בעתיד כשבעים אחוז בעיסוקים המפרנסים את בעליהם, ויגיע הכפיים יתפוס רק כשלושים אחוז או פחות מזה בעיסוקים אלה. הכלכלה המודרנית בנויה מלכתחילה בצורה של "פיראמידה הפוכה", ואין אנו יכולים להתחזק בעקרון, שהאדם חייב לעמול בידיו בעולם שהעבודה הגופנית הולכת ונדחית ממנו. התמורה שחלה במציאות אינה מאפשרת לנו להתחזק בעקרון זה, כיוון שאין רוב הציבור יכול לעמוד בו.

לפני זמן־מה ראו באנשי המקצועות החפשיים אנשים המתפרנסים מניצול של אחרים העמלים במו ידיהם. כיום יש לעמוד על ההבדל שבין ניצול לניצול. יש ניצול שהוא עוול ויש ניצול שהוא טבעי והכרחי ואין אפשרות להימלט ממנו וגם אין בו כשלעצמו פגם. הדרישה המוסרית אינה להימנע מן הניצול בכלל, אלא לשמור על הגבול המבדיל בין הניצול הפסול (גם אם הוא נעשה ברשות התורה והמדינה) לבין הניצול הטבעי וההכרחי. משל, למה הדבר דומה? — לצמחוני שאמרו לו: הרי בין כך ובין כך אתה ממית בעלי־חיים זעירים רבים בלכתך על האדמה ואתה הורג חידקים רבים בבליעת האוכל, ומה טעם יש בדבר שאתה נמנע מלאכול בשר? הצמחוני עונה בצדק: אינה דומה הריגה שלא בטונה של נמלים או חידקים, בהליכה על האדמה או בבליעת האוכל, להריגה מדעת של בעלי־חיים שיש בהם צדדים שבהם הם דומים לבני־אדם. והוא הדין בעניין הניצול. העיקר מבחינה מוסרית הוא להימנע מן הניצול הפסול. קביעת הגבול בין ניצול לניצול תורה היא ויש ללמוד אותה, כדי להבחין בין המותר לבין האסור. אין מחסלים את הניצול הפסול על־ידי קביעתו של הגבול, אבל הקביעה עוזרת לאדם למצוא קנה־מידה מוסרי.

לפני זמן-מה דיברנו בגנותה של הבטלה. הבאנו מאמרים משל חז"ל ומשל אחרים, שהבטלה מביאה לידי שעמום, שהבטלה מביאה לידי זימה, שהבטלה היא אם כל חטאת. עמדה זו היתה נכונה מבחינה נפשית ומבחינה מוסרית.

בזמן האחרון חל שינוי בעניין זה. האדם התחיל להקדיש תשומת-לב לזמן הפנוי ולראות בו ערך רוחני, רקע לחיים בעלי משמעות. הוא מתקרב בזה להבנת השבת והשמיטה שבתורה.

התנאים שהשתנו הביאו למצבים השונים מן המצבים שהיינו רגילים בהם, ויש צורך ליצור מסורת חדשה.

מחשבות על תקוות-האדם

חוק האנטרופיה

האנטרופיה אינה נוגעת לחייו של האדם בעתיד הקרוב, אבל היא נוגעת לעתידה הרחוק ביותר של האנושות ושל החיים בכלל. תוכנו של חוק האנטרופיה שהוא המשפט העיקרי השני של התרמודינמיקה הוא, שיש במערכת פיסיקאלית נטייה ברורה לפיחות בסדר; שהמערכת הפיסיקאלית שואפת להגיע לדרגה הגבוהה ביותר של חוסר דיפרנציאציה ושל חוסר משטר, — לתוהו. הבדלי-טמפרטורה שואפים להגיע לאיזון, הבדלי-אנרגיה שואפים להיבטל, כל תנועה סופה להיפסק, וגם אם יגיעו החיים לדרגת סדר ומשטר המפותחת ביותר, סופם להיגמר לחלוטין ולהיות לאין. המשפט של קוהלת שהכול הבל מקבל על-ידי חוק האנטרופיה משמעות קוסמית הכוללת ומקיפה את הכול והמאיימת על הכול.

חסידים מספרים על הבעל-שם-טוב ששמע פעם בת-קול מן השמים שלא יהיה לו חלק בעולם הבא, ואמר הבעל-שם-טוב: אם כך הוא הדבר, הרי אני יכול מעכשיו לעבוד את ה' מאהבה שלא על מנת לקבל פרס. הוא שאב עידוד מן ההודעה המיידית. יתכן שהוא הדין בתוק האנטרופיה. אך מי יכול להיות בלתי תלוי בצפוי לאדם ולחיים בכלל? וכלום טוב לאדם להיות בלתי תלוי במידה כזאת? אנחנו נאחזים בצפרניים באנטי-אנטרופי הקיים בעולם הצומח והחי; בכיוון לצמיחה, לגידול ולהתקדמות הניכר בתחום החיים של העולם. אנו אומרים בלבנו: הרי אי-פעם התהוו חמרים אורגאניים מתוך תרכובות בלתי-אורגאניות; הרי נוצרה באורגאניזמים שיטת אינפורמאציה כבירה שהאדם מנסה עכשיו לחקותה בקיברנטיקה. הכיוון של החיים הוא להכניס סדר ומשטר בכול, ליצור הבדלים והבדלי-הבדלים, לפתח ולבנות ולשכלל, כלום כל זה נוצר לבטלה? אין אנחנו משלימים עם התוהו ואנחנו מחזיקים בתורת החיים.

"קנה-הסוף החושב"

אימתו של פאסקל מפני הקוסמוס האדיש לגורלנו לא סרה מאתנו. פאסקל נבהל בהתבוננו באדם שהוא בריה זעירה הנמצאת במרחב אינסופי ריק בין הכוכבים. כדי להתגבר על האימה, יצר פאסקל את הסמל של קנה-הסוף שכל משב רוח מזיז אותו ממקומו, אבל הוא יודע ומכיר באפסותו, במקומו בתוך הקוסמוס הגדול, הזר והעויין; הוא יודע שהוא עתיד להישבר, ובידיעה זאת הוא נבדל מכל היצורים האחרים שאינם יודעים מאומה על מצבם. וגם בשעה האחרונה שלו, בזמן שהוא שוקע ונעלם מן העולם, הוא גובר בכוחה של ידיעה זאת על הקוסמוס האדיש.

זמן קוסמי וזמן היסטורי

מעריכים את גילו של העולם מחמשה עד חמשה עשר מיליארד שנה. מעריכים את זמן התהוותו של המין האנושי מתוך צורות הייתיות שקדמו לו בעשרה עד עשרים מיליון שנה, ורק כששה עד שמונה אלפים שנה עברו מזמן שהחל האדם לעבד את האדמה, וכחמשת אלפים שנה עברו מזמן שהחל האדם לרשום דוקומנטים על מה שהתרחש בעולמו, וזהו הזמן הנקרא בשם הזמן ההיסטורי. הזמן ההיסטורי (כ-5000 שנה) הוא קצר עד שאינו תופס אפילו כמידת דקה אחת בזמן הקוסמי. אם שמים לב לקוצר הזמן ההיסטורי, אין האדם יכול להתאונן ולומר שהישגיו קטנים, אדרבה, האדם השיג הרבה בזמן קצר. אמנם תחילתם של הישגיו בזמן שקדם לזמן ההיסטורי, אבל ההישגים העיקריים שלו חלו בזמן ההיסטורי הקצר.

יש להדגיש במיוחד את אופן הקיום של האדם המאפשר לו לקבוע עמדה לעצמו, כלומר לשפוט את עצמו וגם לאיץ את עצמו. וכן יש להדגיש את מותר האדם המתבטא בזה, שהכיר בחסר שבאבריו ויצר לעצמו כלים שמטרתם להשלים את החסר באברים. זיגמונד פרויד כינה את האדם בשם האל של הפרותיזות (אל של איברי-תותב). האדם התקין לעצמו פרותיזות עיניים: טלסקופים, מכשירי-ראדאר, מיקרוסקופים וספקטרוסקופים; פרו-תיזות אקוסטיות: טלפון ומגנטופון וכו', ומספר עצום של מכשירים שהם בבחינת ידיים ורגליים תותביות וגם מוחות תותביים. נכון הוא שלא הצליח האדם להתגבר על הרע, על האגרסיה שבקרבו, אבל אם שמים לב לקוצר הזמן מתעוררת בלבנו התקווה שיתקדם גם בתחום הזה החשוב מכול. אין

מחשבות על תקוות האדם / 43

לשכות, שבמאה העשרים התפתחו המדעים הרבה יותר מאשר באלפי שנים שקדמו למאה הזאת, ואם תימשך ההתקדמות בקצב כזה, יוצר אחרי מאות שנים מעטות מצב חדש לגמרי בעולמו של האדם, ואין יסוד לדחות את התקווה שתחול התקדמות גם בהתגברות על הרע שבאדם. האדם מתחיל עכשיו לפענח את הסודות של מיבנה האורגניזם שלו וייתכן שהפיענוח יאפשר לו לכוון את ההתהוות של בני האדם הנולדים ולהיות שותף למעשה הטבע, וייתכן שמסיבה זו יאלץ האדם לתת לעצמו דין-וחשבון רציני על תכונותיו ועל מעשיו ולתקן את המעוות בו. נכון הוא שהאדם עלול לקלקל באורגניזם שלו מתוך איוולת-אדם המסלפת תמיד את דרכו ומתוך שאיפתו להכוונה פזיזה, אבל ייתכן שהוא עשוי סוף סוף לתקן את עצמו. אין לשפוט את האדם רק לפי המישגים והסטיות שלו. אם יצליח האדם בפעולותיו המדעיות לקרב במידת-מה את הזמן ההיסטורי שיהיה בבואה דבבואה של זמן ביולוגי-פילוגנטי — צפויות לו סכנות מרובות, אבל אין להתעלם גם מן הסיכויים של "אל הפרותיות", שכן הוא עשוי להגיע ברבות-הימים לעקור את הרע בשרשו.

מותר האדם

אין ביסודות של הדארוויניזם, כלומר בעקרונות המוטאציה והסלקציה כפי שהם מנוסחים כיום, כדי לבאר את היכולת של האדם להשתחרר משעבודים טבעיים, ואת האפשרות שלו לקבוע עמדה לעצמו ולשפוט את עצמו, כשם שאין בהם כדי לבאר באופן המניח את הדעת את התהוות הכנף של צפור בראשית. מתקבל על הדעת לחשוב, שהאפשרות של האדם ליצור מרחק לעצמו והאפשרות של הצפור לעוף הן בבחינת מותרות של הטבע. יש מותרות של הטבע שהביאו להתפתחות ולהתקדמות, ויש שהביאו למותם של בעלי המותרות. הנה השינויים הגדולות של הפיל הקדמון מתקופת הקרת (הממותה) שלא הועילו לו אלא היו לו למשא וייתכן שגרמו לכליונו. יש ואנו שואלים את עצמנו אם לא יביאו ההישגים השכליים והטכניים של האדם לכליונו, אבל מאידך גיסא הרי הודות ליתרונותיו הצלית המין האנושי להתרחב ולהתפשט על פני האדמה. לא רק יכולתו של האדם למסור את נפשו בעד אידיאה, להקריב את החיים למען תוכן החיים, אלא גם עצם איזן החיים על-ידי האדם, האפשרות להכיר שהכול הבל והאפשרות של

איבוד עצמו לדעת מעידות על כוחו של האדם. גם המשפט "הכל הבל" מעיד על מותר האדם. נראה שפועל באדם גורם מסוג אחר מאשר הגורם של ההסתגלות לטבע. האדם הדתי רואה בזה סימן לגורם אלוהי הפועל באדם, ויתכן שהגורם הזה יציל אותו מן הכליון, ושהארוס ינציח את יצר המוות ואת האגרסיה שבאדם.

גאולה או גואל ?

בא אלי צעיר מאחד הקיבוצים ואמר לי שדיבר עם אנשים משכילים לא-חרדים, שיש להם עניין במסורת, בדבר הציפיה למשיח, התופסת מקום ניכר במסורת הדורות של עמנו; אמרו לו שהם מאמינים בגאולה ולא בגואל, במשיחיות ולא במשיח; שאל אותי הצעיר מה דעתי, ועניתי לו:

עיקרה של האמונה בגאולה (בגאולת העולם וגם בגאולת ישראל) הוא בציפיה לגאולה ובפעולה בכיוון הגאולה. אשר לשאלה אם הסיכוי לביאת הגאולה מתקבל על הדעת או לא הדבר תלוי במישקע שבנפש האדם המעיין בשאלה, אם המאורעות והמשברים שבחיינו היסלו בקרבו את הציפיה לגאולה, או שהיא נשתמרה בלבו על-אף הכול. — אבל הציפיה לגאולה ולא לגואל, שעליה עמדו המשכילים שדיברת אתם, היא מלאכותית, ואין לה על מה לסמוך. מתוך הנסיון ההיסטורי אנו למדים, שגם בדורות שהיה בהם עוז רב, היה צורך באחד מיוחד בדורו כדי לרכז את העוז ולהביא את הגאולה. כשם שאין גואל בלי גאולה, כך אין גאולה בלי גואל. העוצמה מצטברת בעדה, אך יש צורך באדם שיפעיל אותה. לעתים יש קבוצה של אנשים הבאה במקום היחיד הגואל. העוז הנמצא בדור והיחיד הגואל (או חוג הגואלים), שניהם חשובים בתהליך הגאולה, ואין לעמוד על משיחיות ללא משיח.

שאלות ותשובות

כותב אלי מנחם הלוי מדגניה ב': קראתי את דבריך. אתה רוצה להאמין, שהאדם יתגבר בעתיד לבוא על הרע. נשאלת השאלה: מה זה רע? מה זה רע בעלמא הדין, בחיי יום-יום, בחיי הכלל ובחיי הפרט? קראתי זה עתה את פורטנוי של רות, למה הסטייה המינית שלו היא רעה?
ועוד שאלה: האם הקטגוריה המוסרית היא לדעתך קטגוריה אנושית או היא למעלה מזה? פרופ' לייבוויץ אומר, שהמוסר הוא מונח אתאיסטי, מה דעתך?

מתוך תשובתי למנחם הלוי:

יש מושגים שאין להגדירם אלא באמצעות הדגמה; מגדירים אותם על-ידי-כך שמראים עליהם באצבע, פשוטו כמשמעו, או על-ידי-כך שמבארים אותם בדוגמאות. מגדירים את הצבעים על-ידי-כך שמראים עליהם באצבע ואומרים: זה כחול, זה אדום וכו'. התנחה היא שהאדם שמראים לו באצבע מבחין בצבעים. יש מקרים מסופקים, מקרים גבוליים, אך מציאותם אינה משפיעה על עצם ההגדרה. המושג "רע" שעליו עמדת במכתבך הוא מן המושגים שמבארים אותם בדוגמאות. רעה, אכזריות, שקר וכו' משמשים דוגמאות בהגדרת הרע. הסטייה המינית כלולה במושג "רע", משום שהיא עומדת בניגוד ברור לכיוון החיובי הניכר בטבע החי ששיאו באדם, והוא הכיוון של הצמיחה והגדלת החיות הפנימית שבאדם. נכון הוא שהציווילי-זאציה כולה עומדת בעצם בניגוד מסויים לכיוון הזה ואף-על-פי-כן אין אנחנו יכולים וגם אין אנחנו רשאים לדחותה, אבל חובה עלינו לעשות סייג לציוויליזאציה (להתערבותו של האדם במעשה בראשית ולפעולתו העומדת בניגוד לכיוון החיובי הנזכר) כדי שלא תיהפך הציוויליזאציה להיות רעה. גם תורת משה השלימה עם עבודת האדמה ועם בניין הערים (עיין בספר ויקרא פרק כ"ה, כ"ט—ל"א), אבל אסרה את זריעת הכלאים וציוותה על השבת ועל השמיטה, כדי שישוב האדם מדי פעם למצב בראשית

ולא יבוא להפריע תמיד לטבע במהלכו. וכן אסרה תורה משכב זכר ומעשה אונן כדי שלא להביא נזק לחיות שבאדם. חוקים אלה מדגימים את מושג הרע י.

אשר לדעה שהזכרת שהמוסר האנושי עומד בניגוד לתיאיזם (למצות אלהים) — רצוני לעורר את תשומת לבך על כך, שפיסיקאים מודרניים (כמו וורנר הייזנברג) עמדו על חשיבותו של "משלים" (Complementary) בפיסיקה, שמתוך תפיסות שהן מנוגדות זו לזו, מגיעים להבנת היקום. ה"משלים" חשוב לנו גם בתורת המוסר. יש כאן שתי תפיסות שהן מנוגדות זו לזו ומשלימות זו את זו: מצד אחד קיימת הבחנה בין טוב לרע שיסודה באדם, ומצד אחר יש לנו ציוויים אלוהיים, ובעיקר עשרת הדיברות, הדורשים מאתנו למאוס ברע ולבחור בטוב. התפיסות מנוגדות זו לזו ויש לעמוד כאן על הקומפלימנטאריות, כי משתיהן כאחת נוצרת תורת המוסר. כבר בימי קדם נשאלה השאלה אם הטוב הוא טוב משום שהוא רצוי לאלים, או הוא רצוי לאלים משום שהוא טוב. שתי התפיסות הללו מנוגדות זו לזו ומשלימות זו את זו. הקומפלימנטאריות קיימת בתחום ההכרה, בתחום ההבחנה בין תיאור נכון לתיאור בלתי-נכון של העולם, והיא קיימת בתחום המוסר, בתחום ההבחנה בין טוב לרע.

*

על חקר המוח

השואל עמד על הניסויים שנעשו בשנים האחרונות בגירויים חשמליים במוחות של בעלי-חיים², חתול שהיה שקט ונוח נהפך על-ידי גירוי

1. חשוב כאן העקרון המונח ביסודן של מצות השבת ומצות השמיטה והכלאים וכו' ולא דרכי קיומן. שומה עלינו לחשוף את העקרון ולהבינו כראוי כדי ללמוד ממנו לגבי זמננו. הציויליזאציה מטייבת קרקעות ומפתחת זנים חדשים וכו', אבל נשקפת כיום סכנה לאנושות מצד הכימיה המשתלטת באופן מופרז על הקרקע, המים, האויר והמוזון. די לעיין בעדויות ובדו"חות שהוציאה המועצה שמינה הנשיא קנדי המנוח בשנות הששים כדי לחקור את הדבר. אחת מבעיות הזמן היא כיצד לעשות סייג לשימוש באמצעים הכימיים. עיין להלן: סייג לריסוס הכימי.

2. ESB-Electrical Stimulation of the brain.

שאלות ותשובות / 47

למפלצת תוקפנית, וכשפסק הגירוי חזר החתול להיות כמות שהיה, וכששמו את המכשיר החשמלי במרחק של מילימטרים אחדים מן המקום ששמו אותו קודם לכן, נעשה החתול מלא אהדה ונדיבות. קופי־רסוס ידועים כפראים המתנפלים על הקרב אליהם, אבל אם שמים את המכשיר במקום מסויים במוח הביניים שלהם, הם נעשים נוחים ביותר. מתוך הניסויים הגיעו החוקרים לקבוע מקומות במוחותיהם של חתולים, כלבים, דולפינים וכו' שהם מרכזים של פחד, כאב, שלטון, כניעה, אושר וכו', וציירו מפה של המוח עם ה"אתרים" שבהם נמצאים רוב המרכזים החושיים והנפשיים, לרבות מרכזי השפה וההזיה והלימוד והזכרון וכו' של האדם. ונשאלת השאלה: כלום אין בהישגים אלה כדי לבאר את המציאות הנפשית באופן שלא יהיה לנו צורך להיזקק לדת?

בתשובתי עמדתי על כך, שגם אם ישכללו את המפה של המוח, לא יגיעו בדרך זו למתן משמעות לאישיות של האדם, והיא לא תביא לצמיחה פנימית ולהגדלת החיות שלה. שיטה מסוג ESB עשויה לעזור לרופאים בעבודתם, אך אין לצפות ממנה לזיכוכה של הנפש מן ה"פניות" כדי לעשותה מודעת לעצמה. דברים אלה הם מתפקידיה של הדת.

בתקופתנו שבה מגיע האדם להכיר את החומר שממנו מורכבים הנתונים הנפשיים, יש לחזור על האמת הישנה, שאין החומר אלא נושאה של המשמעות, ושיחסו של החומר למשמעות הוא כיחס שבין הדיו והנייר לבין המחשבה או השירה שנכתבו בדיו והיא על גבי הנייר ההוא.

*

אחד ממכרי קבל עלי, שאין אני נוטה לדיון פילוסופי אקדמי, ושאל אותי לסיבת הדבר.

מתוך תשובתי אליו:

הדיון הפילוסופי האקדמי לא זו בלבד שאינו עוזר לנו במצבנו הרוחני־נפשי כיום הזה, אלא שהוא דומה לכריכה של חוטים על סליל (כמשלו של מהר באבא), שהיא משעבדת ואחר־כך קשה להשתחרר ממנה. ואביא כאן דבר מחכמת הזן³: גזיר אחד שאל את ג'ושג, חכם הזן הסיני: האם

3. מובא מן הספר "חכמת זן", הוצאת הדר, תל־אביב תשכ"ג, עמ' 101—102 (בהשמטה).

יש לכלב טבע-בודהא? השיב לו ג'ושו: מו (בשפת הסינים: לא כלום); ובפירוש לתשובה נאמר: אם תרכז את כל כוחך במלה האחת "מו" — תיעלם ידיעתך הקודמת שאינה בעלת ערך. היש לכלב טבע של בודהא? אם תגיד כן או לא — תקפח את טבע-בודהא של עצמך.

למדנו מן הנסיון שהדיונים האינטלקטואליים על הטראנסצנדנציה של האלוהות וכיוצא בזה אינם עוזרים לאדם, ולעתים קרובות הם מפריעים לו לראות אור.

*

בתשובה לאדם אחד שהביא מדבריו של התיאולוג האמריקני הארווי קוקס ועמד על המוטיבים של החילון (סקולריזאציה) בתורת משה כתבתי: נכון הוא ששלושת המאורעות הגדולים שבתורת משה הם בריאת העולם, יציאת מצרים ומעמד הר סיני, אבל לשלושתם אין כל קשר עם החילון. לא נכונה היא דעתו של הארווי קוקס שעליה הסתמכת במכתבך, שעל-ידי סיפור הבריאה שבספר בראשית נעשה הטבע חילוני. האמת היא שהעולם של ספר בראשית הוא כולו אלוהי. גם המאורע השני, יציאת מצרים, אינו משקף, כסברתו, את חילון המדינה, אלא את מיגורו של שלטון הרשע בעולם על-ידי האלוהים. והמאורע השלישי, מתן התורה בסיני, בא ליצור ממלכת כוהנים וגוי קדוש, ממלכה שיש בה אמונה באלוהים ולא ממלכה חילונית. שלושת המאורעות הם ההיפך הגמור מחילון. לא באה תורת משה לעקור את המיתוס ולהוציאו מקרב האדם, אלא היא באה להקנות למיתוס אמיתי משמעות בעלת תוקף. החילון הוא תהליך של עקירת המיתוס, ואם עוקרים אותו מלב האדם, הוא נעשה בלתי-פרודוקטיבי בפנימיותו, כי החיות של האדם היא במיתי ובאורח חיים הנובע ממנו. יש תקופות שבהן מתגברים הספקות באדם ומתעוררות בקרבו קושיות על ההשגחה האלוהית ועל שכר ועונש (כפי שהדבר ניכר, למשל, באיוב ובקוהלת), ויש תקופות שבהן מתגברת האמונה במשמעות החיים ובייעודו של האדם ואז מתנדפים הספקות והקושיות. בתקופתנו השתלטו המדע והטכניקה והתועלתיות על האדם ודחו את העל-אנושי שבו, פגעו במשמעות חיו ובייעודו ועומדים לעשותו נטול-חיות. אם אנחנו פונים כיום הזה לתורת-משה כדי להיעזר בה, הרי אנו רוצים ללמוד ממנה כיצד לדחות

שאלות ותשובות / 49

חלקים מן המיתוס וכיצד לקיים את היסודות העיקריים שבו שהם חיוניים לאדם וכיצד להתקנות להם תוקף בר־קיום. נראה שהאמונה בתחיית המתים * לא תתחדש בעתיד, אבל האלוהות והמגע בין האלוהות לבין האדם, משמעות החיים והייעוד של האדם והשמחה שבלב מן ההכרח הוא שיתחדשו. עולם החילון עולם מת הוא, ועולם התנ"ך הוא עולם חי, ואין המת דבק בחי.

*

העירו לי :

אתה ממליץ על הדרך החווייתית־נפשית בחינוך הדור. הנה הנוער הגרמני הלך בדרך זו בראשית המאה שלנו ואחר־כך לא עמד במבחן. מכאן שלא זו הדרך.

בתשובתי עמדתי על כך, שהמצב בעולם וגם בארצנו הוא כיום הזה, שמתוך הערכתו של הצד ההשכלתי־ראציונאלי הגענו לידי כך שלא הצד הזה אלא הצד הטכני־המנגנוני הוא העיקר בחינוכנו ובחינו בכלל. אין אנחנו חיים בעולם של ראציונאליזם אלא בעולם של טכניקה ושל מנגנון, ועולם המחר יהיה עוד יותר טכני־מנגנוני מן העולם של היום ואין לנו דרך אחרת אלא להגביר את הצד החוויית־נפשי כדי ליצור משקל שכנגד לטכני־מנגנוני. יש לזכור תמיד שאין דרך שאין עמה סכנות, אין דרך שיש עמה ערובת להצלחה, ואין לעזוב דרך משום שמישהו נכשל בה בעבר.

דוגמה פשוטה : אם מקדישים הרבה לטיולים, זוכה גם החניך שלנו שהוטל עליו לחיות בין קירות גבוהים ולהינתק מן השמים (וגם מן הארץ על־ידי האספאלט) לבוא במגע עם היקום. חשוב הוא שיחוש האדם את חשכת הלילה, כי איש הכרך טישטש באמצעות התאורה בלילה את ההבדלה היסודית שהבדיל ה' במעשה בראשית בין היום ובין הלילה, ואין לו חלק רב ב"היות הבוקר", בהווייתו של בוקר. היו אי־הבנות מצד שומעי דברי : היו כאלה שאמרו שאני מעריך את החושך (לא רק כרקע לאור), והיו שאמרו שאני רוצה להוציא את הצעירים מן העיר. האמת היא שהדגשתי את הווייתו של בוקר ואמרתי שאין לילה בעיר בגלל אור החשמל ועל כן

* יתכן שבמקומה תתחדש האמונה בגלגול הנשמות.

ההרגשה של "היות הבוקר" היא חלשה; ושיש להביא את הנוער במידת האפשר לסביבה טבעית (לא ליום-יומיים, אלא לשבועות וחדשים) כדי שיהיה לו חלק בהווייתו של בוקר. לא התכוונתי להוציא את הצעירים מן העיר בכלל ולהרחיקם מן הטכניקה, אלא אמרתי שיש להטעימם לפחות זמן-מה טעם שדה וטעם ירק, ולהביאם לידי כך שיראו את פני השמים במקום שאין הקירות הגבוהים מסתירים אותם. המגע עם האדמה, העץ והירק עשוי לרפא את הנוער במידת-מה מן האספאלט והמכוניות. אל לנו לתת לטכניקה להשתלט כליל על חיינו. יש להשאיר שטח-מחיה לנפש וליקום.

הנוער הגרמני בתחילת המאה התקומם נגד אבותיו והגיע אחר-כך לתוהו-לא-דרך, אבל התקוממותו נגד אבותיו היתה מוצדקת. היתה זאת התקוממות נגד נוקשות, נגד המעשה המחייב שאינו אלא ביצוע בלבד ואין לו משמעות. כיום המצב הוא זה, שהטכניקה-המנגנוני הוא הדבר המרכזי גם לאבות וגם לבנים וה"התקוממות" של הצעירים מוצאת את ביטויה במעשי אלימות. במצב זה כל מי שמנסה להגביר את הצד החווייתי-נפשי בעולם האבות והבנים גם יחד, מקיים מצוה רבה אפילו אם הוא נכשל בנסיונו. עצם הדבר שאדם מנסה לפעול בכיוון נכון נותן ערך לפעולתו.

על ההורים והמורים לדעת, שההערכה שהם מעריכים רק הישגים מדעיים, טכניים ואדמיניסטרטיביים וכו' גרמה למרד הבנים כלפי המשטר הקיים. יתכן שמקצת מן המתמרדים הצעירים על אף דרכם הפסולה מתכוונים בעצם למשהו אמיתי.

סיפר רבי ישראל מרוז'ין⁴: בימי סבי, המגיד ממזריטש, הירבה אחד מצעירי חסידיו לנסוע לרבו. התנגד חותנו לנסיעותיו וכשחזר העמידו לפני הברירה: לחדול מן הנסיעות למזריטש או לתת גט לבתו. נכנע האברך לדרישת חותנו והתחייב שלא לנסוע לרבו. חלפו חדשים וגעגועיו של האברך על רבו גברו, עד שלא עצר כוח ונסע למזריטש. כשחזר לביתו תבעו חותנו לדין. פסק הרב שעל האברך לתת גט לאשתו. התגרש הצעיר ויצא את ביתו, שוטט בעירום ובחוסר-כל, חלה ומת. כשיבוא המשיח —

4. לפי "חסידים מספרים" מאת יהודה לייב לוין, הוצאת "מעין החכמה", ירושלים תשט"ז, סימן תר"ד.

שאלות ותשובות / 51

המשיך רבי ישראל מרוז'ין — יתבע האברך את חותנו ואת הרב לדין לפני המשיח ויטען שבגללם נפטר מן העולם בטרם מלאו ימיו. יבוא החותן ויאמר: אני סמכתי על הרב. יבוא הרב ויאמר: אני סמכתי על ה"שלחן-ערוך". יחבק המשיח את האברך ויאמר: החותן צודק כי הוא סמך על הרב, והרב צודק כי הוא סמך על ה"שלחן-ערוך", אך מה לי ולהם, אני הלא באתי לאלה שאינם צודקים. מדבריו של רבי ישראל מרוז'ין אנו למדים שיש לשים לב גם לאלה שאינם צודקים. (אשר לצעירים בזמננו, ברור לכל מבין שאינם צודקים בכלל).

הציויליזציה של המאות האחרונות פגמה בספירה של הספונטאניות שעל ערכה עמדו חכמי הטאואאיזם בסין. הספונטאניות נדחתה מפני התכנית והתיכנון, ואחת המשימות היא להחזיר את הספונטאניות למקומה, אבל הצעירים מחליפים את הספונטאניות בבהמיות אנושית (והבהמיות האנושית נופלת מן הבהמיות של הבהמה כי היא מסוכסכת ופסולה). תנועות מסוג תנועת התיפוס הן מחאה נגד הפרזה בתכנית ובתיכנון ויש בהן רמז למיפנה שיחול בעולמו של האדם בעתיד, אבל אנתנו מצפים לחידוש הנפשיות ולא לחידושה של הבהמיות האנושית.

אחד הפגמים של הדור הוא בנה שהופסק במידה ניכרת הקשב של האדם בשלושה כיוונים: הקשב למתרחש בגופו, הקשב למתרחש בנפשו והקשב למתרחש ביקום. הפסקת הקשב בשלושת הכיוונים מורגשת בבן-הדור, כי הופנה לצד אחר והוא עסוק וטרוד מאד, והיקום הולך ונעשה אילם לגביו. כאשר ישוב ויגלה האדם את השמים הזועמים ואת שמי החסד, את השמים הקודרים ואת השמים המחיים והמעודדים, כאשר יחוש באימה ובקדרות ובשלווה ובבטחון המתבטאים בפני השמים — תהיה זאת הכנה לתיקון הנפש.

*

היו אנשים ששאלו אותי על "המעשה המחייב" שיבוא כתוצאה מן השינוי בגישה שאני מקווה לו. ונראה לי, שבחלקו יהיה "המעשה המחייב" שבעתיד הומה למעשה המחייב של דורות ראשונים בישראל: שבת, פסח, יום-הכיפורים, ברית מילה, טקס נישואין וכו', ובחלקו יחולו שינויים, אבל העיקר הוא במשמעות המעשה ולא בדרכי קיומו. השוב הקיום כשהוא

נובע מתוך משמעות חיה (ולא רק מתוך מסורת), אבל אם אין משמעות חיה אין תועלת במעשה המחייב.

*

ביקשו ממני להגדיר את המושגים: תוכן חיים ושמחת חיים והתרוקנות מתוכן ומשמחה שהשתמשתי בהם בדברי.

ועניתי: במושגים תוכן חיים ושמחת חיים הנני משתמש כביטויים לחוויות של סיפוק שאינן רק חוויות של סיפוק פסיכולוגי וגם לא רק חוויות של סיפוק חברתי, אלא יש בהן מן העל-אנושי והעל-אני. אלו הן חוויות של גידול החיות הפנימית ושל מתן ייעוד לאדם. ברור אז לאדם שיש לו ייעוד בחיים, וזה הוא המבחן. התחליפים וההשכחה העצמית (וגם הסיפוק הפסיכולוגי והחברתי) דוחים מן התודעה את ידיעת המצב לאמיתו, שהוא מצב של מחסור ב"ויטאמינים" על-אנושיים שהם חיוניים לפרנסת הנפש. אמנות כגון מוסיקה עשויה לתת חיות כזאת לנפש והיא עשויה לתת רק סיפוק פסיכולוגי וגם להיות רק בבחינת השכחה עצמית בלבד. ארכיטקט יכול לעסוק בבניין ערים ובתים כאיש המנגנון והוא יכול לעסוק בזה כאיש הרוח במובנים שונים. ההבדלים ניתנים להדגמה. יש תקליט שרישומו רב ואין בו תוכן נפשי ואינו משמש אלא להשכחה עצמית, ויש תקליט שיש לו תוכן נפשי, ויש תקליט המקשר אותנו עם מה שלמעלה מאתנו או עם ממד העומק שבקרבתנו. אין לכאור את ההבדלים המהותיים האלה אלא בהדגמות.

*

נשאלתי: אמרת שהאנושות מצפה למיתוס חדש או מחודש, וכן אמרת שיש מיתוסים מדומים ושאלת התפקידים של אנשי הרוח הוא להבחין בין מיתוס-אמת לבין מיתוס מדומה. נשאלת השאלה: למה המיתוס חיוני לאדם? למה אין להסתפק במדע? ועוד: כיצד מבחינים בין מיתוס אמיתי לבין מיתוס מדומה?

בתשובה לשאל הבאתי משירו של שילר ("דברו של קונפוציוס"): "רק המליאות מביאה לבהירות, ובתהום שוכנת האמת". המסתפק במדע

שאלות ותשובות / 53

אינו שואף למליאות ועומק ומשום כך אינו מתקרב לאמת. כדי לשבר את האוזן שאינה אוזן קשובה אנו אומרים, שבלי מיתוס אין שירה ואין מוסיקה; שאדם זקוק למיתוס שיבאר לו את משמעותו של היקום כולו ואת משמעות קיומו בתוך היקום.

חשוב להדגיש שאם אנו מצפים למיתוס, כוונתנו ב"מיתוס" לתורה שלימה מעין תורת משה, לתורה שתקיף את המדעים ואת הערכים גם יחד, שישתקפו בה המציאות ומאויי האדם, לתורה שתסביר לנו תופעות יסוד בתיי אדם, שתספק את משאלותינו היסודיות ותכוון אותנו לצד המוסרי, לתורה שתכלול אסטרונומיה וביולוגיה ואתיקה גם יחד. תורת משה מילאה בשעתה תפקיד כזה לפי תנאי זמנה. תורת אמת נותנת טעם לחיים, מטילה משימות על האדם ומכוונת אותו לריכוז ולצמיחה. יש לדעת שאם מוטלות על האדם משימות גדולות, הוא מגלה בפנימיותו כוחות שלא פילל להם. דוגמה למיתוס מדומה הוא המיתוס של גיזשה, שיש בו מוטיבים עיקריים שהם פסולים כגון העדפת הדיוניסי על האפוליני, שלילת המוסר והערצת הטראגדיה, ועל אף המקוריות של משנתו, הרי דחייתם של הצד ההכרתי והצד המוסרי גרמה נזק רוחני רב לאדם. דרך אגב יש להעיר, שצמיחת מיתוסים כאלה בדורות האחרונים היא עדות לכך, שהמיתוס הוא חיוני לאדם.

דוגמה למיתוס אמיתי היא בשבילי, כאמור, תורת משה. נקודות המוצא שלה הן בריאת העולם ובריאת האדם, שעות של אור, שעות של פתיחות ומלאות, השעה של יציאת מצרים והשעה של מתן תורה. הדברים אירעו בזמנים מסויימים, ויחד עם זה הם מתחדשים ורישומם ניכר בכל הזמנים, ותוכנם — עיקרי המוסר (עשרת הדברות). אלה הם לדעתי סימנים מובהקים למיתוס אמיתי.

יש מיתוס שיש בו צד חיובי וגם צד שלילי כגון המיתוס הגנוסטי-קבלי על "שבירת הכלים" שהיתה בזמן בריאת העולם ועל גיצוצות הקדושה שנפלו לתוך "הקליפות", ושומה על האדם לתקן את הפגמים וזה יעודו בעולם. הצד השלילי שבמיתוס הזה הוא שנקודת-המוצא שלו היא בקאטאסטרופה עולמית, והצד החיובי שבו הוא שהוא מסביר לנו את מציאות הרע, והוא מטיל על האדם לתקן את הפגום בעולם. ידוע הוא הדבר, שהמיתוס על מלחמת ה' ברהב בתחילת הבריאה לא נתקבל בתורת

משה אף-על-פי שהוא נזכר בנביאים ובכתובים. מיתוס זה לא השתלב כנראה בתורת משה, אבל היה בו כדי להסביר את ראשיתו של הרע בעולם. בשעה שמיתוס מתאר תהליך עולמי גדול כהליך שקרה בזמן מסויים, הוא מקבל אופי יציב, אבל לא די בזה, כי עליו לבאר דברים חשובים בחיי אדם בכל הזמנים, שעל-ידי-כך הוא נעשה לבר-קיימא. כיון שיש הרבה אסונות בעולם והרע מורגש מאד בחיים על כן אין כל פלא בדבר, שהשטן ואחר-כך הסטרא אחרא תפסו מקום בתודעה. (אין לשכוח שהנחש המפתה את חוה קרוב הוא לרהב ולשטן).

יסוד העונש ויסוד הכפרה חשובים הם בתורת אמת. שלושה סוגים של עונש הם: עונש הבא מלמעלה ("מן השמים"), עונש הבא מן הטבע, ועונש הבא מתוך פנימיותו של האדם. דוגמה לעונש הבא מן הטבע הוא השימוש הרב בריסוסים כימיים בימינו, הבא לא רק מתוך הצורך להתגבר על החרקים והמחלות הגורמים נזק לתנובת השדה אלא מרצונו של האדם לכוון את הטבע לצרכיו ולהגדיל את כמות התנובה באופן מופרז. והנה בעקבות אמצעי-הלחימה הכימיים מתחזקים החרקים המזיקים, ומלבד זה נשארים שיירים מן הרעלים במזונו של האדם, והם עלולים להשפיע על התורשה שלו (בחינת "פוקד עוון אבות על בנים"). הרי לך דוגמה לעונש הבא מן הטבע. דוגמה לעונש הבא מפנימיותו של האדם הוא העונש בדמות אבדן האמונה באדם המתואר בסיפורו של טולסטוי "אחרי ארבעים שנה" (את תוכנו מסרתי לעיל בראש הספר). רמזתי על דוגמאות לעונש מן הסוג השני ומן הסוג השלישי, כי בהתחדשות התורה בזמננו, תתחדש קודם כל ההבנה לגבי הסוגים האלה של העונש, ורק אחרי תהליך ממושך תתחדש ההבנה לגבי הסוג הראשון שהוא עיקר בתורת משה, ויקבל כנראה משמעות חדשה.

וכן בכפרה שהיא ההיטהרות המושגת על-ידי התכרה, על-ידי הוידוי, על-ידי-כך שהאדם אזור כוח לקבל על עצמו את האשמה ועל-ידי מעשי תיקון הנובעים מן התכרה והוידוי. בדוגמאות הנ"ל: אם האדם משקיע זמן ומרץ בחיפוש אחרי דרכים למלחמה במזיקים למען לא יצטרך לזהם את הטבע בריסוסים מרובים, ואם חלים שינויים ניכרים ביחסו של האדם לעצמו, למשפחתו, לידידיו ולאויביו, אם דברים שהם לטווח קצר שחשב

אותם קודם לכן לחשובים נידחים בקרבו מפני דברים שהם לטווח ארוך, הוא מכפר על עוונותיו.

אחד המבחנים של המיתוס הוא אם הוא מכוון לעשות את האדם לפחות אנוכיי כתורת משה, או הוא בא להצדיק את אנוכיותו כמיתוס של ניצשה. רק מיתוס מן הסוג הראשון הוא אמיתי.

הקשר בין תודעת המוות של האדם לבין הפרייה-ורבייה שלו החשוב במיתוסים שונים אינו ניכר בפרק הראשון של ספר בראשית שהוא יסוד התורה (אבל עיין בראשית ג', כ"ד וד', א'). הקשר יסודו בזה, שבשעה שהעובדה של המוות חודרת לתודעה של האדם, הוא נאחז בהמשך, בבנים, כדי שיהיה טעם לקיומו. אבל אם אורח החיים הוא כתקנו אין המוות חודר לתודעה.

יתכן שכאשר יתחדש המיתוס בעתיד, יהיה דומה בדברים מהסוג הנזכר לתורת-משה. עיקר לימוד התורה בזמן הזה צריך להיות מוקדש לבעיות מן הסוג הנזכר כי בהן תלוי עתידה של התורה.

*

על חברי שנפגשתי אתו באוניברסיטה בווינה בתחילת שנות העשרים כבר סיפרתי בספרי "מסות ורשימות" ובמקומות אחרים. היתה לו לחברי תכנית חינוך כללית שגרמה לו להיראות כיוצא-דופן בעיניהם של אנשים שלא ידעו להבחין בין בלתי-נורמאלי מטורף המזיק לחברה לבין אדם שאינו לפי הנורמה המקובלת והוא חיוני ביותר לחברה ומקדם אותה משום שאינו לפי הנורמה.

לפי תכניתו של חברי יש לחלק את הלימודים בבתי-הספר העל-יסודיים ובאוניברסיטאות לשלושה תחומים: התחום הראשון המחייב את כולם צריך להיות תחום תפיסת העולם, תורת האדם וארחות חיים העוזרים לגידולה הפנימי של האישיות. אצלנו, בעולם היהודי עליו לכלול פרקים נבחרים מן התנ"ך ומן הספרות החסידית, אבל גם פרקים מן הספרות של המזרח הרחוק ודברי ספרות (שירה, סיפור ודרמה) אירופיים ואמריקניים העחרים לאדם לבנות לעצמו את עולמו הפנימי. מקום חשוב יתפסו בתחום הזה המוסיקה ואימוני היוגה ואימוני מדיטאציה.

התחום השני הוא תחום המדע והטכניקה הכולל מתמטיקה ופיסיקה, כימיה וביולוגיה וכו'. את התחום השלישי כינה בשם תחום האינפורמאציה והוא כולל ידיעות היסטוריות וגיאוגראפיות וכיו"ב העוזרות לאדם להתמצא בעולם.

התחום הראשון הוא התחום העיקרי, הוא היסוד לכול והוא הנותן משמעות לכול, והתחום השני והתחום השלישי טפלים הם לו. זה כלל גדול בתורת החינוך ובתורת האדם בכלל.

מטרתו של התחום הראשון הוא לתת משמעות לחיי אדם ולחשוף באדם נתונים של צמיחה שהוא אינו יודע על קיומם, (ואם תמצי לומר, לעשות אותו לבן אל-מוות, לא במובן הפיסי, אלא במובן הנפשי-רוחני). מטרתם של שני התחומים האחרים היא לעזור לאדם להתקיים פיסית ולהביאו להתקדמות ולהתמצאות כדי שיוכל לשלוט בעולם. חברי היה אומר: אם יהיה לאדם קנה-מידה נכון בהערכת התחומים הנזכרים, ידע להשתמש בזמנו ובמרצו באופן נכון ולא יוסיף לעשות את העיקר לטפל ואת הטפל לעיקר. בכל תחום ותחום תינתן אפשרות להתמחות, אך לא יוותרו בשום אופן על מקומו המרכזי של תחום הראשון לאלה שיתמחו באחד מן המקצועות השייכים לתחומי ההתקדמות וההתמצאות שמגמתם היא להגיע לשליטה בעולם. אם נצליח לתנך את הצעירים שידעו להבחין באופן נכון בין עיקר לבין טפל בחיי-אנוש, אם יכירו משליטתו של האדם בעולם טפלה היא לצמיחתו ולהתעלותו — יהיה בזה הישג גדול לאדם.

*

בשנת תש"ל עיינתי מחדש ברשימה שביומני ונוכחתי שחברי צדק בהשקפתו היסודית, אבל נשאלת השאלה: מה לעשות במצבנו בארץ שאנו תלויים מבחינת קיומנו הפיסי בפיתוח המדעים ולעת-עתה אין לנו דרך אחרת מאשר לעשות את הטפל לעיקר. אבל גם במצבנו הקשה אל לנו לשכוח את האמת שהיא העיקר בעולם והיא: שהייעוד של האדם בעולם חשוב לאין-ערוך משליטתו בעולם. לכאורה זאת היא אמת פשוטה מאד והיא מובנת מאליה לרואה נכוחה ובכל זאת יש צורך במאמצים רבים וקשים כדי שלא לשכחה.

אזהרה מפני הדתיות החיצונית

הנני מביא בזה קטעים מתוך מכתבים מאת מר ד. ח. מתל-אביב¹:
 אחרי נסיון רב התגבשה אצלי ההכרה, שאחד המכשולים בדרכו של הדור אל היהדות נמצא בציבור הדתי. להווי ידוע לך, שתהליך ההתרוקנות, ניתוק המעשה מן ההכרה, אבדן האמונה ועירעורם של דפוסי-מחשבה ודפוסי-חיים, כל הדברים האלה פועלים גם בציבור הדתי, אבל התגובה של הציבור הזה עליהם היא חיצונית: "לקיים את המצוות", לשמור על הדפוסים. שמירה זו על הדפוסים באה מתוך פאטריוטיזם עדתי מיוחד, אבל בדרך זו הולכת ונוצרת דמות חדשה של אדם "דתי", שאינו מאמין וגם אינו נאבק בפנימיותו על האמונה, ולעתים אין לו יחס נפשי לתוכני הדת, ועם זאת הוא נאמן למסגרת דתית בגלל נימוקים חיצוניים שיסודם בחברה, בעמדה, במשפחה וכו'. הלך-מחשבה זה השתלט בציבור הדתי במידה לא מועטת. טופס האדם שהולך ונוצר כאן הוא אדם לא-מאמין השומר כמה מצוות, ועם זאת הוא מטפח בעצמו תודעה שדרך-חיו היא בעלת ערך. יש וגם אדם חיצוני זה נכסף בעצם לתוכן אמיתי, אבל הוא דוחה את הכיסופים ומשכיחם מליבו.

האדם החילוני הוא כיום בדרך כלל בבחינת "מודה" אם כי אינו בבחינת "עוזב", הוא מודה שחיו הם פגומים, שחסר בהם משהו מהותי, אבל הוא אינו רואה אפשרות ודרך לתקן את חיו, והאדם הדתי החיצוני אינו יכול להיות בבחינת "מודה", כי אם יודה, יערער על-ידי-כך את מעמדו והוא מוכרח להופיע כבעל תוכן דתי. במשך הזמן הוא משכנע את עצמו שהוא מאמין והגבולות שבין האמיתי ובין המזויף הולכים ומיטשטשים, וככל שהוא מתקדם בהליכתו בדרך זו הוא לומד לחפות על האמת בייתר עון, והוא נעשה לדוברת של היהדות. משום כך גידונית לכשלון כל פעולה

1. המכתבים נשלחו אלי בקשר לנושאים שעליהם עמדתי בספרי "יהדות וחינוך בזמן הזה".

הבאה לקרב את בני-עמנו ליהדות ולתת תוכן ממשי לערכי היהדות. אם תדבר אל החרדים החיצוניים על היהדות בסגנון חדש, בלתי-שיגרתי, יוקיעו אותך כמסלף, ואם תדבר אליהם בסגנון הישן, יראו אותך כאחד משלהם, וכך יוציאו את הרוח ממפרשיך.

לדעתי יש לחשוף את טיבה של "היהדות הרשמית", ולעמוד על השטחיות והבלבול שבה, ולהדגיש את הבעיות הדתיות האמיתיות שהיא מתעלמת מהן, כדי לסלול דרך ליהדות אחרת טובה הימנה.

היהדות אינה שיטה מדעית או פילוסופית שיש לה קיום גם מחוץ לאנשים המגשימים אותה בחייהם, אלא היא דרך הנתפסת להולכים בה תוך כדי הליכה, על כן אין להעמיד מול היהדות החרדית החיצונית, יהדות שתעמוד מבחוץ ותתמודד אתה, אלא יש להשקיע מאמצים בטיהורו של המחנה הדתי מבפנים ולהתנגד לקיום מצוות שאינו מבוסס מבחינה אידיאית. יש להעיר, שהיהדות-של-קיום-המצוות אין לה אפילו בסיס הלכתי ראוי לשמו, כי הרי אין שומרים כיום על כל המצוות ואין מקיימים את ההלכה כולה, אלא בוחרים במצוות מסויימות ונמנעים מעבירות מסויימות, והבחירה היא ללא הנמקה רצינית, ואינה מבוססת כל צורכה. אפילו מבחינה הלכתית, אלא דומה במידה מסויימת לאופנה.

ייתכן ואתה סובר, שהיהודים החרדים הם כיהודים שהכרת בימי נעורייך, אבל עלי לעורר את תשומת-לבך, שאמנם נכון הדבר, שיש עדיין יהודים חרדים אמיתיים, שהם בעלי זקן ופיאות וגם בעלי אמונה שבלב, אבל אלה מודים הם במשבר הקיים בעולמה של היהדות שהוא עולמם, הם כואבים את כאבה של היהדות והם נבוכים לא פחות מן החילוניים, אבל קולם אינו נשמע במחנה הדתי, ויש שאינם מעיזים לחלוק על עמיתיהם שהם "שחקני היהדות", והם מעקמים את האף ושותקים מתוך פחד שמא יאבדו את מקור מחייתם.

העשייה הדתית שאין לה בסיס פנימי היא בלשון הקבלה ה"דכר" (הזכר) של הקליפות, ו"דכר" זה כשלעצמו אין פגיעתו רעה, אבל כאשר מצטרפת אליו ה"נוקבא" (הנקבה) שלו, שהיא הקנאה והתאוה והכבוד, הרי שהוא מסוגל להרקיע שחקים ולהחריב עולמות.

באחד ממכתביו כותב מר ד. ח. : נתאר לנו מחנך או מנהל בית-ספר דתי שנתרופפה אמונתו, ואין יסוד להאשימו, כיוון שהרוחניות של זמננו,

או חוסר הרוחניות של זמננו חדר גם לתוכו ביודעים, ועוד יותר בלא-יודעים. במובן מסויים חדרה לתוכו גם הרוחניות של הזמן, כלומר הרוחניות של המדע החדש ושל הספרות החדשה וכו', וגם חוסר הרוחניות של הזמן, כלומר אפיסת הכוחות הרוחניים האופיינית לזמננו. המחנך הזה חדל להתפלל, אשתו חדלה לבקר במקוה. הוא ממשיך לבוא בשבתות לבית-הכנסת וממשיך בתפקידו החינוכי-דתי. איש אינו יודע מה התרחש בנפשו, והוא ממשיך לדרוש מתלמידיו להתפלל בבית-הספר, והוא מקפיד על כך שיחבשו כיפה ומורה להם את דרך היהדות. אין לומר שאין לו יחס ליהדות, על פי רוב גיבש לו מחנך מסוג זה השקפה דתית פחות או יותר "ריפורמית", כלומר השקפה השלמה את הדגש על המוסר ועל הזיקה לתרבות היהודית, ויש שהוא שם את הדגש על האמונה שבלב. אדם זה יכול להיות מחנך טוב המסור לתלמידיו, אך ההתחפשות הפכה להיות חלק מאופיו. אין בימינו אנשים רבים שהם שומרי מצוות שלמים. שמירת השולחן ערוך בשלימות אינה אפשרית בזמן הזה. רבים מתחומי-החיים שלנו הם מחוץ להלכה המסורתית, כי ההלכה לא ידעה על תחומי-חיים אלה, ומתעוררות כאן בעיות לאין-ספור שנשארות ללא פתרון. ההלכה אינה יכולה לשמש מורה דרך לאדם בימינו כפי שהיתה בעבר, משום ש"אדם מן היישוב" אינו יכול להגשימה בתנאי חיינו. למשל: החזון-איש פסק, שהקריאה ב"ספרים חיצוניים", היינו בספרות יפה ובדברי הגות חילוניים אסורה, ושהקורא בספרים אלה אין לו חלק לעולם הבא. אין להכחיש שפסק-דין זה מבוסס הוא למדי, כי הרי מזונו הרוחני של האדם משפיע על חייו ועל עולמו הפנימי, והמזון הרוחני המקולקל מסכן את חייו הרוחניים של האדם. אבל כמה אנשים מסוגלים לקיים פסק-דין זה? יש בחורי-ישיבה שאינם קוראים עיתון, והם מהלכים ברחוב בעיניים מושפלות כדי שלא לראות את התלבושת של הנשים ה"חצופות", וכדי שלא להתקל בפרסומת המלאה גירוים ארוטיים, וגם כדי שלא להסתכל בפרצוף של אדם רשע. שלימות דתית כזאת מסיגים אנשים החיים ב"כולל" ובישיבה. זהו עולם סגור המנותק מן הסביבה והעשוי במתכונת של העיירה היהודית במזרח-אירופה. בחוג צר זה מתנהלים חיים דתיים שהם שלמים מבחינת ההלכה, אבל חוג זה מוגן הוא מבחינה ציבורית על-ידי חוג רחב של אנהדי תורה ומסורת, שהם כשלעצמם אינם "שלמים" בקיום ההלכה, ותמיכתם ב"כולל" ובישיבה

הוא בבחינת "פדיון-נפש" ומפצה אותם על אי-השלמות שהם חשים בה בחייהם.

כלום נוכל להפנות את הנוער לראות ב"כולל" ובישיבה את פיסגת השלמות של החיים הדתיים? אני סבור שלא נוכל. ראשית כל, לא ייתכן יהודי "שלם" החי את חינו במעגל סגור המנותק מחיי האומה. דבר זה מונח בעצם אופייה של הדת היהודית שבה אין הפרט יכול להשיג שלמות בהיותו נבדל מחייה של האומה. שנית, אין העולם השלם של ה"כולל" והישיבה יכול להתקיים בלי התומכים ("תמכין דאורייתא") שהכולל והישיבה משמשים להם פיצוי והצדקה לעבירות הנובעות מן החיים שמחוץ לכולל ולישיבה. השלמות של שומרי המצוות העקיבים צמודה לאי-השלמות של התומכים בהם, ולא ייתכן קיומו של החוג הצר בלי קיומו של החוג הרחב. אמנם התלוקה לשלמים ולבלתי-שלמים מקובלת היא בדתות, אבל היא אינה מתאימה לחנך בה אנשים. אין לחנך צעירים שיאמצו לעצמם תחפושות ואין לחנכם לאנשים שכאילו אין להם בעיות.

והרי קטעים מעטים מתוך מכתבי למר ד. ח. :

אני מחפש ביהדות מה שיש לה לומר, מה שהיא יכולה להורות מבחינה מחשבתית והרגשתית ליהודי בלתי-חרדי בזמן הזה, כדי ש"הבלתי-שלמים" לא יהיו צמודים ל"שלמים" ותלויים בהם. אני מנסה לברר את משמעותם של עיקרי היהדות בזמננו ואת מטבנם של המוטיבים בתנ"ך ובאגדה ובחסידות שהם חיוניים לנו, כדי לאפשר יצירה דתית והכרעה דתית ל"בלתי שלמים" בלי העמדת-פנים.

התחום הפוליטי והמוסרי בישראל — וגם בעולם כולו — אינו בידי אנשי-הרוח, אלא בידי נציגיהם של ההמונים (נציגי הבחורים, שבחרו בהם בזמן הבהירות), אבל התחום הרוחני² והחינוכי — תחומם של אנשי-הרוח הוא, והם יכולים לפעול בתחום זה אם יתמסרו לפעולת-בירור רצינית.

הבקורת על העשייה הדתית החיצונית צריכה לבוא מצד אדם הנמצא בתוך המחנה החרדי עצמו, ולא מצד אדם הנמצא מחוץ למחנה זה. היתרון

2. ואין כוונתי בזה לתחום המדעי אלא לתחום האידיאי.

של הנמצא מחוץ למחנה של החרדים הוא בזה, שאינו קשור בדברים חיצוניים שיסודם בחברה ובעמדה, ועל כן הוא מוכשר יותר להתחדשות. אין להתנגד לחרדים המחזיקים בדפוסיהם החיצוניים שאין להם ביסוס אידיאי, באומרם שיש לתפוס את המצב הזה כרע במיעוטו בהשוואה ליציאה גמורה ממעגל היהדות. אמנם הדברים הם בבחינת "על לבבך" ואינם בתוך הלב, אבל כבר אמר רבי מנדל מקוצק שחשוב שיהיו הדברים "על לבבך", כי אם הם נמצאים על הלב, הם עשויים להיכנס גם לתוך הלב. אבל נראה לי שהמצב הזה אינו מאפשר התחדשות דתית, וזוהי נקודת-תורפה רצינית. אולי יימצאו במחנה החרדי אנשים שיידעו לתרגם את האידיאות הכלולות ביהדות ל"שפה" מודרנית כנה ומעמיקה, לא לשפה פופולארית מרשימה, כדי שתוכלנה האידיאות להחזיק מעמד לטווח ארוך. חשוב הוא, שהנוער החרדי יכיר את הגרעין של היהדות באופן מעמיק כדי שיוכלו למלא תפקיד חינוכי בעם. אנשים שומרי-מצוות שיש להם בסיס אידיאי והדואגים לאינטגרציה אידיאית בת-קיימא, יכולים לעזור לעמנו להגיע להתחדשות, והרי זאת היא מטרתנו.

עוד ממכתביו של ד. ה. :

[בספרים ובמאמרים שפירסמתי, עמדתי על נושאים עיקריים בהוראת התורה. אחד הנושאים היה הנושא: "בצלם אלוהים" — הערך האלוהי של האדם. נושא אחר היה: אברהם — היחיד השוחה נגד הזרם. נושא אחר היה: מיפעלו של משה — העדה. בחיבורים אלה הדגשתי שיש לחדש את הנושאים העיקריים בתורה ולתת להם בזמננו משמעות חדשה, כשם שעשו זאת הקבלה והחסידות בשעתן והפילוסופיה של ימי הביניים בשעתה, והדגשתי במיוחד את הצלחתה של החסידות לפני כמאתיים שנה בהתחדשות הרוחנית של עמנו. על זה כתב לי מר ד. ה. מתל-אביב:] אינה דומה התחדשות היהדות לפני כמאתיים שנה להתחדשות שאנו מצפים לה בהווה, כי החסידות באה להעניק משמעות מחודשת לחיים שהיו מעוצבים. החסידות גילתה את החשיבות שיש לתפילה בכוונה; היא גילתה את השמחה של היהודי בעצם היותו יהודי; היא גילתה את האור הצפון באנשים הפשוטים; אבל מסגרות-חיים היו עדיין חזקות, הן לא היו כמצב של התפרקות. המשפחה, בית-הכנסת ובית-המדרש, השבת והמועדים היו בעיצומם. התכנים

היו קבועים ועומדים, והחסידות הוסיפה עליהם את "הרבי" ואת "החצר". אלה היו בבחינת השלמה לקיים. עיקר תרומתה של החסידות היה בהארה מתודשת של אורח-חיים ודפוסי-חיים, שהם כשלעצמם היו קיימים. החסידות גילתה ביהדות רבדים שהיו צפונים בה. לא כן אנחנו כיום הזה, שהמסגרות והתכנים של היהדות נתדלדלו, ולעומתם התעצמו באופן מבהיל דפוסים אחרים: משרדים, עיתונות, רדיו, קולנוע וכו'. אמנם נוצרו ערכים חדשים: המיפעל הציוני, השיבה לטבע, העבודה, חידוש הלשון, קיבוץ גלויות, תחיית מדינת, אבל הם אינם מספיקים כדי ליצור אורת חיים שלם.

לא קשה כיום לדבר על "היחיד השוחה נגד הזרם", דיבור זה הוא מודרני ואפילו מקובל בחברה, אך מה פירוש הדבר למעשה? נניח שצעיר הוא בעל כשרון ויכולת אינטלקטואלית ולפניו אפשרויות להסתדר בחברה שלנו בארץ: הוא יכול להתמסר ללימודים ולמחקר או לעסוק בספרות או באמנות; הוא יכול להיכנס לקיבוץ או למושב או לצבא-קבע; הוא יכול להיכנס לפקידות; הוא יכול להיות איש-עסקים. הבוחר באחת מן הדרכים האלה נוכח שלא ניתן לו לשחות נגד הזרם. הוא פשוט נלחם כדי להחזיק מעמד על פני המים בכיוון של הזרם. המסגרת האקדמאית דורשת מן הצעיר הרבה; במסגרת הקיבוצית קשה לפתח עצמאות; והוא הדין בצבא הקבע. בעולם העסקים, ולעתים קרובות גם בעולם הספרות והאמנות ההתחרות היא קשה והצעיר הרוצה "להגיע פעם למשהו" מוכרח לשחות בכל כוחו "עם הזרם". הוא יכול לשחות נגד הזרם כ"צעיר זועם" או כאיש הבוהימה, אך מובן מאליו שלשחייה נגד הזרם מסוג זה אין כל ערך רוחני. אדם המנסה בכנות לשאוף לשלימות רוחנית נידון מראש לכישלון, הוא יפול משום שאין מי שיסייע בידו, לא סיוע ישיר ולא סיוע בעקיפין.

אתה פונה לצעיר הדתי ודורש ממנו אינטגרציה רוחנית מעמיקה של קיום המצוות, אך מה הוא יכול לעשות לשם תיקון המצב? הרי קשה מאוד וכמעט בלתי-אפשרי לשחות נגד הזרם בציבור הדתי, משום שהדרישה "להיות כמו כולם" היא כאן חריפה יותר, בגלל הצביון הכיתתי של הציבור הזה. מלבד זה כבר עמדתי על כך, שקיום מצוות מלא אינו מצוי מחוץ ל"שיבה" ול"כולל", ואיך אפשר למצוא אינטגרציה רוחנית מעמיקה לקיום של מצוות כזה שלא רק מבחינת הכוונה הפנימית אלא גם מבחינה פשוטה הוא בעיקר בבחינת העמדת פנים, אתמהה! (מובן מאליו שאין

כל טעם לעמוד על ההנמקה לקיום המצוות של מי שטוען שחוסר המשמעות וחוסר ההגיון שבקיום המצוות הוא הוא טעמו, משום שאילו היה קיום המצוות בעל משמעות והגיוני, לא היה בו משום עבודת הבורא, אלא היה בבחינת "עבודת האדם לעצמו".

מאידך, אם צעיר דתי רציני רוצה לקיים את המצוות ולמצוא שלימות ב"ישיבה", הרי הישיבה בולעת אותו ומנתקת אותו מן העולם החיצוני. על-ידי הניתוק מאפשרת לו הישיבה להזדהות גפשית עם עולם העבר העשיר של היהדות על מושגיו ודרכי החשיבה שלו. אך כיון שיש כאן משום התנכרות לחיים מדלדלת הישיבה חלק לא מבוטל מן המשמעות הרוחנית של הלימוד, ויש מבני הישיבות החשים בכך. סיפר לי בחור אחד מן ה"כולל": בתחילה הרגשנו התעלות נפלאה בלימוד, אבל לאחר זמן (כעבור שנה או כעבור שנתיים) חשנו בנפילה, בחוסר-טעם. הגורם לכך היה לפי דעתו, שבתחילה מסייעים לאדם מן השמים, ומכאן בא הסיפוק הנפלא, ההרגשה הטובה, אבל אחר כך רוצים מן השמים שיגיע האדם בכוחות עצמיים (בלי סיוע) להתעלות, וזוהי סיבת הנפילה. לא עולה על דעתו של בחור-ישיבה לחשוב, שמא הרגשת-חוסר-הטעם היא "אזהרה מן השמים", שמא היא באה לתבוע מן האדם לבדוק את עצמו ואת דרך חייו. הוא אינו מסוגל לחשוב שיש פגם בדרך של הישיבה בכלל, שהתורה היא אמנם נפלאה ועמוקה ועשירה בתוכן אבל הישיבה אינה כתקנה. בחור ישיבה החש בהתרוקנות — או שהוא מאבד את האמונה בישיבה ובתכניה גם יחד ועוזב את הכול או שהוא נכנע וממשיך "לעבוד" וממלא את הריקנות שנוצרה בנפשו בשאיפות קטנוניות שונות, אבל אין בו הכוח להגיע לתפיסה מחודשת של התורה ושל אורח החיים של התורה.

אין להסתפק בבירור הרעיוני כדרך שאתה עושה, אלא יש צורך במסגרת מהותית בעלת צביון רוחני כדי שתהא לאדם הצעיר אפשרות להשתייך למסגרת, למצוא שם קשר וזיקה, הידברות וידידות, מבלי שייאלץ למכור את נשמתו תמורת ההשתייכות למסגרת. יש הרבה אנשים הנכספים למסגרת חברתית כזאת, אך קשה מאד ליצור אותה. לעתים מצליחים בני-אדם ליצור מסגרת כזאת והיא קיימת זמן-מה ואז נמשכים אליה בעלי אינטרסים, כלומר אלה המחפשים בעיקר עמדות של שלטון וכבוד, וגם באלה שחיפשו בתחילה את הענין הרוחני מתעוררות שאיפות בלתי-

רוחניות, ואז מאבדת המסגרת את צביונה המקורי, ונעשית כיתר המסגרות. יש צורך בחכמה רבה בכדי ליצור מסגרת כזאת, ועוד יותר בכדי לקיים אותה. יתכן שזאת היא החכמה הגדולה מכל חכמה אחרת בעולם, החכמה לקיים עדה רוחנית.

הנושאים שהגדרת אותם כעיקריים הם באמת בעלי משמעות רבה במסגרת חברתית רוחנית: היחיד, העדה (בניגוד להמון), התפיסה הרוחנית של שכר ועונש (השכר הוא מציאת טעם מעבר לסיפוק הצרכים), כל אלה הם ערכים חשובים, אבל הבעיה אינה תיאורטית אלא בעיה ממשית, ומה יועילו הניסוחים הנכונים כשהם מונחים כאבן שאין לה הופכים, ואין אדם מסוגל להתעניין בנושאים האלה התעניינות רצינית (כמובן שאין כוונתי להתעניינות ספרותית), כי הכול מוגדר וגדור מסביב. כך הוא המצב בסקטור הדתי ובסקטור החילוני של החברה.

ראשית כל מן ההכרח הוא להיאבק בבעלי המונופולין, לחשוף את דמותם ולקבוע יחס אליהם. ויש צורך בהסברה מקיפה כדי שיהיה ברור לרבים שכולנו רחוקים מאד מן התכנים של מורשת ישראל. אז יש מקום לתקווה, שיחול שינוי ביחסנו אליהם ונחפש כולנו דרכים להגיע להארה מחודשת של תכני הדת ולעיצוב מחודש של הכלים והדפוסים של הדת.

אין להתחיל בבניין בית, אם אין מסקלים את האכנים מן השטח המיועד לבניין ואין מיישרים את השטח תחילה. אין לנטוע עצים, אם אין עוקרים את הקוצים ואת העשבים השוטים ממקום הנטיעה. אתה רוצה "לחיות בשלום" עם הקוצים ועם העשבים השוטים, ואתה ממשיך לנטוע ואתה מאמין שהקוצים לא יפריעו לנטיעה. אתה נותן גם מזון לקוצים ולעשבים השוטים, משום שאתה מאמין שתצליח להפוך אותם לצמחים שאינם מזיקים, ואולי אפילו לצמחים מועילים. נסיוני הוכיח לי שאין כל סיכוי להצליח בדרך זו.

עד כאן קטעים ממכתבו של מר ד. ח.

בתשובתי למכתב עמדתי על כך שיש מקום לפעולות שונות: פעולה אחת היא פולמוסית-הסברתית, להיאבק במתחמקים ובמטשטשים, לחשוף את המצב לאמיתו ולהסבירו לרבים או למעטים המעוניינים בכך. פעולה אחרת היא פעולה עיונית, התעמקות בנושאים העיקריים והבהרתם לעצמנו,

בדיקת המוטיבים שבמורשה עד כמה הם אמיתיים בתודעתנו ועד כמה הם עומדים כיום בפני הבקורת. אין סתירה בין שתי הפעולות, ויש אנשים המסוגלים יותר — לפי אופיים ותנאי חייהם — לפעולה הראשונה ויש המסוגלים יותר לפעולה השנייה. המאמרים שלי על חמשת הנושאים העיקריים בתורה מוקדשים לפעולה מן הסוג השני ומיועדים למורים המחפשים מוצא. ויש פעולה מסוג שלישי, וזהו הנסיון ליצור מסגרת חברתית רוחנית. אתה מדגיש את הערך של הפעולה הראשונה ושל השלישית, והמאמרים והספרים שלי מוקדשים בעיקר לפעולה השנייה, למה שאני קורא "מחקר והוראה מסוג אחר". באשר לפעולה השלישית, היינו יצירתה של מסגרת שתאפשר חיים רוחניים מלאים ובלתי-תלויים במידה רבה (כמובן, לא בלתי-תלויים לגמרי) בחברה שמסביב לה, נכון הוא שזוהי פעולה חשובה ביותר, אבל אני חולק עליך בזה, שאתה סבור שכל עוד שאין אפשרות לבצעה אין טעם בהכנסת שינויים במחקר ובהוראה, ובניגוד לדעה זו סבורני שיש להקדיש הרבה לחינוך ובעיקר להכשרת מורים ומדריכים, גם אם אין מצליחים לעת-עתה ביצירתה של מסגרת חברתית שתאפשר חיים רוחניים שלימים.

את יצירתן של מסגרות רוחניות שאינן תלויות בחברה המנגנונית כינתי פעם בשם "ריבוע העיגול", לא במובן המקובל של המושג כציון לדבר שאינו אפשרי, אלא כדי לציין את יצירתן של פינות בשטח הרוחני שאינן עומדות בפיקוחה של השיגרתיות ושל הסתמיות המשרדית. העיגול אין בו פינות, והמרחק מנקודת המרכז לכל נקודה בתיקף הוא שווה, באופן שאפשר לסקור מנקודת המרכז את כל הנעשה בכל מקום בעיגול, אבל בריבוע (במרוכז) יש פינות הרחוקות מן הנקודה שבאמצע ואפשר ליצור בהן חיים רוחניים עצמאיים. הפיקוח על אף חשיבותו הציבורית הגדולה שהוא מונע התרשלות במילוי תפקידים וכו', הוא עלול מאידך גיסא, לכלות נסיון רוחני רציני, מושב שיתופי או קיבוץ, שאנשיו שואפים לחיות חיים רוחניים, הוא בבחינת פינה, וגם מוסד מחקרי המעוניין להפוך את המורשה למציאות תודעתית הוא פינה וכן מוסד חינוכי מן הסוג הנ"ל הוא בבחינת פינה. צדקת באמרוך שיותר קשה לקיים פינה כזאת מאשר ליצור אותה, כי החברה המודרנית היא אימפריאליסטית במובן הרוחני. תפקידם של אנשי-הרוח הוא שלא ללכת אחרי הרבים ולא להיגרר אחרי המדעיות

66 / בפרוזדור להשקפת-עולם

המשתלטת על מדעי-היהדות ואחרי המשרדיות המשתלטת על החינוך. כלל גדול הוא בידינו, שבענינים רוחניים אסור ללכת אחרי הרוב, משום שהרוב קרוב להיות סתמי ובלתי-רוחני, ובעלי ביקורת המכוונים בראיתם לטוח ארוך הם בדרך כלל מעטים.

אתולוגיה ומוסר

התצפיות של קוגראד לוראנץ ושל אתולוגים (חוקרים העוסקים בהתנהגות של בעלי-חיים) אחרים חשובות הן בתורת-האדם. בספרי "פרקי עיון לגבוכי זמננו" (עמ' 35—49) עמדתי על חשיבותן של התצפיות ועל הביאורים החד-צדדיים שניתנו להן. התצפית של יוליאן הפסלי ולורנץ הידועה בשם ריטואליזאציה חשובה לנו בתורת המוסר. העיקר בתצפית הזאת הוא שבחיות שהן בעלות נשק מסוכן נוצרו מעצורים המונעים מן החזק את האפשרות לקטול את החלש ממנו, ודוקא ברגע שהופגנה עליונותו של החזק על החלש, מתגבר המעצור ואינו נותן לחזק לבצע את זממו. חיה כזאת היא למשל, הזאב. זאב חזק יכול לקטול את החלש ממנו בנשיכה אחת המכוונת יפה, אך ברגע המכריע יש לזאב החזק מעצור המונע ממנו כל אפשרות להשתמש ביתרונו. הכניעה של היריב החלש דייה לשלול מן החזק את היכולת להוסיף ולהתקיף אותו. החזק מקיים את הריטוט של ההתקפה, אך אינו מבצע אותה למעשה. וכאן פרשת-דרכים: לפי הדעה המקובלת בחוגים דארוויניסטיים קיום המין הוא המבאר את מעצורו של הזאב, ולפי הדעה של אדם דתי הספירה האלוהית של כיבוש היצר (ספירה של חסד ורחמים) היא המתגלית במעצורו של הזאב, וספירה זאת מתגלית גם באדם. התפקיד העיקרי של הריטואליזאציה אינו להגן על המין אלא להשיג התעלות בכיבוש היצר. ההתעלות היא עדיין כאן במצב התחלתי והיא עתידה להתפתח ולהיות מודעת באדם (ואולי עוד יותר במה שיהיה למעלה מן האדם אם תימשך ההתפתחות). "החוקים" הנוצרים בדרך זו הם חוקי מלחמה המחייבים את בני-המין, ואין זאבים נורמאליים עוברים עליהם. הם אינם עוברים על החוק, שאם היריב הוא חסר ישע אין להמיתו, הם אינם עוברים על החוק המחייב אותם לחוס על הנקבות ועל הטרף. ומכאן מובילה הדרך עד לחוקים שבעולם האדם (וגם לחוקים שבתורת משה. ראה, למשל, דברים פרק כ', ראש פסוק י"ד).

יש להעיר, שהביאור של הריטואליזאציה על יסוד של קיום המין אינו פחות מטאפיסי (ואינו יותר מדעי) מן הביאור על יסוד ספירה של חסד ורחמים הפועלת ביקום.

ההכרה שמאחורי המוסר עומד צו ביולוגי, הוא צעד ראשון המונע בעד המשכיל לחשוב שהצו המוסרי אינו אלא ענין שבמוסכמות, שבאמנה חברתית וכיו"ב, והצעד הבא יהיה להכיר שהסייגים שנוצרו לקיום החוקים הם עדות לזרמים מספירה עליונה המורגשים בעולם החי, שההתקפה שאינה התקפה לא באה אלא כנגד יצר הרע שבבעלי-החיים ואין לה תפקיד "רציונאלי". גם התפקיד העיקרי של האגראסיה אינו קיום המין כמו שחושב לורנץ, אלא האגרסיה עצמה היא תוכן חיים ומקורה כנראה בספירה שטנית שביקום. יש לחשוב בקטגוריות של תכני חיים ולא רק בקטגוריות של חיים. הליבידו (הארוס) של פרויד אינו יצר החיים, אלא תשוקה לתוכן חיים. גם יצר המוות (התשוקה למוות) שאליו הגיע פרויד בסוף ימיו (ושלורנץ הסתייג בשעתו ממנו בהיותו מנוגד ליצר הקיום, ויתכן שגם עכשיו הוא ממשיך להסתייג ממנו) נותן תוכן של מוות לחיים, ולדעתו של אדם דתי הוא גילוי של ממלכת החושך שביקום. אנו יודעים, שיש הריגה לשם הריגה. יצר ההריגה אינו תלוי בגורם הרעב, וגם החתול השבע אורב לעכברים והורג אותם. הביאור של האגרסיה ושל הריטואל אליזציה באמצעות ספירות הפועלות בבעלי-חיים הוא עדיף מבחינה מתודית מן הביאור באמצעות גורמים כאילו-רציונאליים כגון קיום המין. יש, כידוע, בבעלי-חיים גילויים של תכני חיים שונים, של כבוד עצמי, של אהבה, יש בהם לבטים, ריסון, סובלימאציה וזכרית ברית, ויש בהם גילויים רבים של אכזריות ושטניות. אינסטינקט של תוקפנות הוא הדוחף את בעלי-החיים להיכנס לקרב. האינסטינקט מבקש פורקן לעצמו, ואחרי ההתקפה באה הפוגה והיא נמשכת עד שמצטברים מטענים חדשים של תוקפנות. כל זה בא מן הרע שבעולם החי, או בלשון הקבלה — מן ה"סטרא אחרא" (מן הצד האחר, מן הדימוני). טעם הקיום של בעלי-חיים תוקפניים הוא בקרב, ואין בעקרונות של קיום המין ושל הברירה הטבעית כדי להסביר את התנהגותם.

לורנץ הראה שיש למלחמה שבין בני-המין בבעלי-החיים תפקיד מוגדר והוא להחזיק בטריטוריה, להגדיר תחום מחיה. שירו של הזמיר

הוא לדעתו בבחינת הכרזה המזהירה את בני מינו: אל תכנסו לכאן! במקום הזה שטח מחיה שיש לו בעלים המגינים עליו והששים אלי קרב כדי להתחזיק בבעלות עליו. קשה לדעת אם השיר הוא רק ביטוי לבעלות על שטח מחיה או גם ביטוי לקיום בכלל. בכל אופן גם היחס אל המקום אינו רק ענין של חזקה על רכוש, אלא יש כאן יסוד אקסיסטנציאלי שהמקום שייך לקיום עצמו.

העקרון של מלחמת הקיום (הנובעת מרצון הקיום) עוזר לחוקר לבאר תופעות מסויימות בעולם החי, אבל הוא גם מפתח אותו לבאר באמצעותו תופעות שאינן קשורות בו. כי המשך קיומו של היחיד או של המין אינו אלא אחד הרצונות-הכיוונים הפועלים בבעלי-החיים, ויש רצונות-כיוונים אחרים הפועלים בהם (והמכוונים לתכני חיים), כגון הרצון הדמונסטראטיבי, הרצון להתעלות, הרצון בברית של ידידות, והרצון למות, והרצון להשמיד וכו', שאין להעמידם על רצון הקיום והם המבארים את התנהגותם של בעלי-החיים ברוב המקרים. גם לורנץ מודה כי יש תוקפנות שאין לבארה על-ידי העקרון של קיום המין, והדוגמה הבולטת לכך היא המלחמה העיוורת שבין החולדות. בני קיבוץ אחד של חולדות — המכירים זה את זה בריחם — שואפים להשמיד את כל בני הקיבוצים האחרים. הרצון להשמדה ללא רחמים אינו מכוון כאן נגד יחידים מסויימים, אלא נגד הכללות של "האחרים". הקנאות של ההשמדה הוא תוכן חייהם.

תצפיותיו של לורנץ ושל אתולוגים אחרים עתרות לנו, לבאר תופעות רבות בעולם האדם, אבל הביאורים על יסוד העקרונות של מלחמת קיום וברירה טבעית, סלקציה ומוטאציה אין בהם לבאר את התופעות באופן המניח את הדעת.

ועוד הערה: כשאנו עוסקים בתורת האדם אל לנו להצטמצם במוסר, בתחום שבין אדם לחברו, כי מלבד העניינים שבין אדם לחברו יש לאדם ענין עם עצמו, עם עצמות שבקרבו שהיא עיקר באדם, וקיימת בנו שאיפה למימושה של העצמות הזאת, וגם בבעלי-חיים יש התחלות של עצמות ושל שאיפה למימושה, ולא רק ריסון מוסרי המוצא את ביטויו בריטואלי-זציה. צמצום הערכים והעמדתם על המוסר הוא מן הדברים שירשנו בעיקר מן המאה הי"ח והמאה הי"ט ויש להשתחרר ממנו. התחום המוסרי אינו

אלא אחד התחומים של הרוחניות, וכשם שיש התעלות מוסרית הקשורה בזולת ובעדה, כך יש התעלות אישית שאינה קשורה בזולת ובעדה. הסלקציה והמוטאציה אינן רק קטגוריות ביולוגיות אלא גם קטגוריות רוחניות, מהן סוציאליות ומהן אינדיבידואליות (והרקע שלהן הוא כנראה פיסית). גם אדם הבוחר לו חוג מצומצם של חברים ובורח מן התמון (או המתבודד) יש בדרכו משום סלקציה בזעיר אנפין, וכל מיפנה חשוב בחיים של האדם יש בו משום מוטאציה בזעיר אנפין. סופו של ספר יונה וסופו של ספר איוב בתנ"ך כוללים מיפנים, טראנספורמאציות שהלו בחייהם של יונה ואיוב, אבל הטרנספורמאציה שחלה ביונה, הביאה אותו לצאת מן האנוכיות שלו ולקבל על עצמו שליחות להציל בני אדם (את אנשי גינה). היא היתה איפוא טראנספורמאציה בכיוון סוציאלי, בעוד שה-טרנספורמאציה שחלה באיוב הביאה אותו להתעלות פנימית ולא היה לה אופי סוציאלי*. יש להביא בחשבון את ההתעלות שבמסורת ההינדו-איסטית (והבודהיסטית) המכוונת ליציאה מן השאיפות האנושיות בכלל, שדבר אין לה עם הסוציאלי וגם היא דרך של רוחניות. כללו של דבר, יש להימנע מהעמדתה של הרוחניות על הדברים שבין אדם לחברו ולראות גם את הרוחניות שבין אדם למקום ובין אדם לעצמו, ויש לשער שגם היא מושרשת בעולם החי.

ההבדל בין הגישה הבלתי-דתית לבין הגישה הדתית הוא בזה, שהבלתי-דתית מנסה לבאר את הסלקציה והמוטאציה והאגרסיה והריטור-אליזאציה וכו' באופן נייטראלי ודוחה כל כוונת מכוון המשתקפת בהן, והדתי רואה בכל אלה סימנים לכוונת מכוון, לשאיפה להגדלת הרוחניות בעולם החי. המדען הבלתי-דתית נוהר מפני גישה תכליתית למתרחש בטבע, בידעו שהשתחררות מן הגישה התכליתית ששלטה בימי קדם ובימי הביניים היא שהביאה להישגים חשובים במדעים, אך נראה שיצטרך עכשיו להשתחרר מן הצד השני, מהנייטראליות שהשתלטה על המדעים ולהודות בתכליתיות המשתקפת בעולם החי, אלא שהתכליתיות אינה פשוטה כמו שהיתה בימי קדם ובימי הביניים, היא קיבלה משמעות חדשה ומבוססת על גסיונות חדשים.

* עיין בספרי "מבוא לתנ"ך" (הוצאת "ניב" תל-אביב) בפרקים על יונה ועל איוב.

עשרת הדברות מבחינה אתולוגית

סיוע הכרתי חשוב עשויים הדת והמוסר לקבל מן תורת ההתנהגות של בעלי-החיים. כדי לענות על השאלה למה יש לאדם שתי ידיים ושתי רגליים אנו נזקקים לביאור שקיבלנו את הידיים והרגליים מאבות-אבותינו, מבעלי-החוליות והן משותפות לאדם, לעכבר ולצפרדע. וכך אין לנו להתעלם מן המשותף לנו ולבעלי-חיים שונים בהתנהגות. בעניין זה צודק וו. זויקלר בספרו "הביולוגיה של עשרת הדברות"*. אבל כשחוקרי ההתנהגות — ובתוכם מתברר הספר הזה — מציעים לנו את ביאורם הידוע להתנהגות כאילו-תבונתית של בעלי-חיים, שהאינסטינקטים שלהם שומרים על המין שלא ייכחד מן הארץ, והשמירה על קיום המין וההסתגלות לתנאי-החיים השוררים בסביבה הטבעית נהפכות אצלם לביאורים בלעדיים, אין אנחנו מקבלים את גישתם זאת. אנו עומדים על רצונות שונים הפועלים בבעלי-חיים כגון הרצון לבוא לכלל ביטוי, הרצון להשמיד והרצון לרחם וכו'. אין התכוונות בלעדית בעולם החי להסתגל למצב השורר בסביבה כדי להתקיים. ההתנהגות של בעלי-החיים מכוונת גם למתן ביטוי לעצמותם, למשמעות חייהם (פורטמאן), וכשם שפועלים בבעלי-חיים רצונות פשוטים כגון הרצון למצוא מזון והרצון ללדת וכו', כך פועלים בהם רצונות משמעותיים כגון רצון להתעלות, ורק כל הרצונות ביחד עשויים לבאר את התנהגותם.

שבועות המתים הידועות של המצרים הקדמונים: לא עשיתי עוול, לא שדדתי, לא גנבתי, לא רצחתי בני-אדם, לא דיברתי שקר, דומות לעשרת הדברות, ועשרת הדברות של השבט מאסאי החי בערבות אפריקה המזרחית: לא תעשו לכם תמונה של האל, לא תרצחו בני-אדם, לא תקחו

* הרוגמאות שבמאמר זה לקוחות ברובן מתוך הספר של Wolfgang Wickler, *Die Biologie der Zehn Gebote*, R. Piper & Co., München, 1971 (המתברר הוא תלמידו של קונראד לורנץ).

רכושו של מאסאי אחר, לא תגעו באשה נשואה וכו' כמעט זהים עם עשרת הדברות בתורת משה. יש גם צד משותף במצוות של בני-אדם השייכים לחוגי-תרבות השונים והרחוקים זה מזה. עשרת הדברות שבתורת משה כוללים מוטיבים עיקריים של תורת האדם בכלל: הקשר של האדם עם האלוהים, כיבוד אב ואם (או כיבוד הזקנים), איסור הרצח, איסור הניאוף, איסור הפגיעה ברכוש הזולת, שלילת השקר, מוטיבים אלה עיקריים הם גם במקומות אחרים. אבל חשוב הדבר במיוחד לעמוד על המשותף לאדם ולבעלי-חיים אחרים בארצות החיים. נכון הוא הדבר שעליו עומדים האתולוגים, שההתנהגות של בעלי-החיים (ושל האדם), ובעיקר חיי-היחוד שלהם תלויים בשטח המחיה שלהם; שאותו המין עצמו משנה את אופיים של חיי-החברה שלו בהתאם לתנאי הסביבה שהוא חי בהם. אחת הדוגמאות היא צפור השיר גדרון (מלך הגדר), שבמקום שהוא נאלץ לעמול הרבה כדי להשיג את מזונו הוא חי במונגאמיה ומשתתף בטיפול בצאצאיו, ואילו במקום שהמזון נמצא בשפע, יש לזכר הרבה נשים והנשים מאכילות בעצמן את ולדיהן בקניהן. גם באדם תלויה צורת הנשואין בתנאי המקום ועל הענין הזה עמד ויקלר. הנה הצורה הנדירה ביותר של ריבוי בעלים לאשה (פוליאנדריה) קיימת בטיבט אצל האיכרים העניים במקום שהאדמה היא דלה והעמקים הם צרים ויש מחסור במים והכרח הוא לצמצם את הילודה. אין שני אחים יכולים להתקיים אלא אם כן אינם מחלקים את שטח האדמה השייך להם ושניהם נושאים אשה אחת. אבל העמדתן של צורות-חיים אך ורק על תנאי-חיים מביאה את החוקרים להתעלם מכוחות אלוהיים ומכוחות שטניים הפועלים בעולם החי שאין מקורם בתנאי-החיים אלא הם באים לכלל גילוי כשתנאי-החיים מתאימים לכך ומסייעים לגילויים. משתי ביצים של הנשר יוצאים שני ולדות ומתפתח ביניהם "קרב קין והבל" וההורים מסתכלים בשויון-נפש כיצד אחד מולדיהם ממית את השני באופן שרק ולד אחד נשאר בחיים. ובלשון הקרובה ללשון של ספר איוב: הנשר מקשיח את לבו, כאילו בניו אינם שלו, ואינו מפחד שיגיעו יהיה לריק, כי שלל ממנו אלוה חכמה ולא חלק לו בבינה (הרחמים הם חכמה כי הם גותנים משמעות לקיום); אבל ביטוי לעצמות נמצא בו: הוא ממריא למרום ולועג לסוס ורוכבו (שהם נמוכים ממנו, עיין איוב ל"ט, ט"ז-י"ח), כלומר אין בנשר נתון ערפי אחד, הוא הנתון של הרחמים,

עשרת הדברות מבחינה אתולוגית / 73

אבל יש בו נתון ערפי אחר, כי המראתו למרום היא ביטוי להרגשת העליונות שלו.

חוסר הרחמים על בני המין נמצא בבעלי-חיים מסויימים ובאדם. ידוע הוא שדבורים, נמלים וחולדות הורגים את בני מינם. כשאדם צובע שחף אחד בצבעים מגוונים, מתנפלים עליו השחפים אֶחיו ומכים אותו עד חורמה; וכולנו יודעים שגם בני-אדם, ילדים כמבוגרים, נוהגים כך כלפי בני מינם הנבדלים מהם. ידוע הוא שיש בעלי-חיים המשקרים והמרמים (אף-על-פי שאינם מדברים), שהם גונבים, שאינם מכבדים את הזקנים וכו', ומאידיך גיסא ידוע הוא שיש בעלי-חיים שטבועים בהם מעצורים מוסריים חזקים, שיש בעל-חיים העושים חסד זה עם זה וכו'. הנה תקופים הבבונים מקיימים את הזקנים בכבוד וכשהם נמצאים בצרה הם פונים לזקניהם שינהלום בעצתם ואז המנהיגים בעלי-הכוח נשמעים ל"ועד החכמים". בבעלי-החיים החיים בקבוצות, נוצר סדר הדרגתי והחזק הוא בעל עמדה יותר גבוהה מן החלש, אבל יש בעלי-חיים שכאשר מתעורר ריב בין שניים מחברי הקבוצה, למשל אצל הפרדות (עוף ממשפחת העורבים), מתערב הגבוה ביותר בקבוצה לטובת החלש. לדעתו של קונראד לורנץ אין זה משום שהוא מרחם על החלש, אלא משום שכל אחד הוא יותר אגרסיבי כלפי הקרוב אליו בדרגה מאשר כלפי מי שהוא רחוק ממנו בדרגה. פירוש זה של לורנץ הוא ברוח של מלחמת הקיום הדארוויניסטית, מלחמה הקיימת ללא ספק בעולם החי, אבל יתכן לפרש את התנהגותו של החזק ביותר בקבוצה כעזרה לחלש הנמצאת כאן עדיין במצב התחלתי והעשויה להתפתח בכיוון של הידור פני דל בריבו. גם כיבוד הזקנים אצל הבבונים נובע מתוך אינטרסים כי לזקנים יש נסיון רב בחיים, אבל הכיבוד נהפך לערך שיש בו קדושה. וכן בעולם האדם. ידוע הוא שבעלי-חיים רבים מטפלים בולדות ברחמים רבים ומאידיך גיסא יש פרימאטים שהם הורגים את ולדותיהם אם האוכלוסיה מתרבית יתר על המידה, וגם אשה משבטים אנושיים מסויימים, אם היא יולדת ילד שני בשעה שהיא מניקה את הילד הראשון ואין החלב מספיק לשני הילדים, הורגת את ילדה. — אַסקימוסים זקנים שדעתם קצה עליהם, יוצאים מרצונם חוץ למקום ישובם והם מתים ונוהג זה היה קיים גם בעמי אירופה (עיין גם בבלי סוטה מ"ו, ע"ב), וגם בעלי-חיים שהוקינו פורשים מקבוצתם ומתים. יש סייגים בחיי-המין של

בעלי-חיים שונים. למשל, אצל בבוני-המעיל (Mantelpaviane) קיימת השיטה של ריבוי נקבות לזכר, אבל אם לקח לו זכר אחת הנקבות, אין זכר אחר, נוגע בה, וגם אם הבעל הוא חלש והאחר חזק ממנו, פורש החזק לקרן זוית ואינו מפריע לבעל. השימפאנוזים אוהבים לאכול בשר ויוצאים לצוד ציד, ואם לאחד מהם שהוא בדרגה נמוכה יש הרבה בשר אין הגבוה ממנו לוקח ממנו את הבשר בחזקה, אלא הוא בא, פושט ידו ומחכה — לעתים זמן רב — עד שבעל הבשר נותן לו מצידו. מאידך גיסא התנהגות אלימה מצויה אצל בעלי-חיים שונים.

סיכומו של דבר: יש שורשים שהם מעבר לבינת אדם והם משותפים לבעלי-חיים ולאדם, מהם אלוהיים ומהם שטניים. שורשים אלה באים לכלל גילוי כשתנאי-החיים מתאימים לכך, ובניגוד לדעתם של אתולוגים רבים — אין לראות בתנאי-החיים עצמם את המקור לאלוהי ולשטני שבהם. שורשים אלה משמשים לנו נקודות-מוצא בביאור של עשרת הדברות שהם עיקר תורת האדם. בספרי "פרקי עיון לנבוכי זמננו" (הוצאת דביר תש"ל, עמ' 151—153) הבאתי את דעתם של חוקרי טבע, שהאינטליגנציה היא שעיצבה לעצמה את הכלים הגופניים המתאימים לה בבעלי-חיים ולא להיפך; שהאבולוציה היא קודם כל אבולוציה נפשית, שנוצר אורח חיים, ורק אחר-כך מסתגל הגוף לאט-לאט לאורח-חיים זה (וגם ויקלר בספרו מסכים לכך), אבל יש להמשיך בכיוון זה, שהרוח שב-יצורים הוא הגורם העיקרי בהתנהגותם, ואז יקבל הפירוש האתולוגי לעשרת הדברות משמעות רבה לנו ולבנינו. בהוראת התורה חשוב לנו שיכירו החניכים וידעו שאין עיקרם של עשרת הדברות באדם ובמוסכמות שלו, אלא שורשם ניכר גם בעולם החי; וכך יתקרבו לתפוס את יסודם של עשרת הדברות.

סייג לריסוס הכימי "צעפי כסף" לד"ר בריאר¹

ד"ר בריאר מחבר הספר "צעפי כסף" הוא ביולוג שהתמחה באנטומולוגיה, והיה שנים רבות מנהלה של הגנת הצמחים הממשלתית בהולנד, ולפני כן מילא תפקיד אחראי בתעשייה, וכבר בשנת 1950 הזהיר מפני הסכנות הצפוונות בהגנת הצמחים באמצעים כימיים גרידא, ודרש לחפש דרכים אחרות כדי להגן על הצמחים מפני המזיקים והמחלות. הוא מספר בספרו זה על נסיונותיו במילוי תפקידו ועל המכשולים שנתקל בהם בדרכו. קורא — ככותב שורות אלו — שאינו בקי בביולוגיה מקבל על ידו מושג מקיף על החרקים, על החוקים השוררים בחייהם ועל המיוחד לתורשה שלהם וכו', וכך הוא מאפשר לנו להבין עולם מלא שאינו ידוע לרבים מאתנו. הוא מסביר לנו את האיזון הרופף שבטבע ומביא אותנו לידי הכרה שדרך המלחמה הכימית במזיקים שהיא הדרך הרזוחת אינה נכונה. הוא מראה בעליל, שהרבה מיני חרקים יכולים לעמוד במלחמה הכימית שנלחמים בהם בני האדם. אנו חושבים שהתגברנו עליהם באמצעות הרעלים היעילים שלנו ובסופו של דבר הם מפתחים את התנגודת הרבה הנמצאת בקרבם מדורות והיא יוצאת עכשיו מן הכוח אל הפועל. ועוד: הרעלים פוגעים לעתים קרובות באויביהם של המזיקים יותר מאשר במזיקים עצמם. גוסף על כך יש לרעלים "פעולות צדדיות" (שלאמיתו של דבר אינן "צדדיות" בכלל): הוכח שהם פוגעים בבריאותו של האדם ויש יסוד להניח שהם משפיעים על התורשה שלו. בריאר דואג קודם כל לילדים, משום שהאורגניזם הצעיר הוא פגיע, והאחריות כלפי הדור הבא מצווה עלינו לנקוט צעדים כדי למנוע הרעה העתידה לבוא על האנושות בעקבות שימושנו הרב בריסוסים רעליים. הוא מעריך מאד את פעלה של רחל קרסון, את

1. Dr. Cornelius Ian Briejër: Silberne Schleier, Briederstein Verlag, München 1970.

עיין לעיל בפרק "שאלות ותשובות" הערה 1.

ספרה "האביב הדומם"² שהביא לידי התעוררות בדעת הקהל. ההתנגדות לחיפוש "דרכים אחרות" במלחמה במזיקים ובמחלות נובעת לדעתו של בריאר מביורוקרטיה, מגאוזה ואמביציה פרטית, ומטרת ספרו היא לעורר את בעלי המצפון למאמצים לשנות את הכיוון.

יש לשים לב לפרקים הבאים בספר: לפרק השלישי הון בתולעים, חרקים ואדם, ולפרק החמישי הון בעולם המיוחד של החרקים; לפרק השמיני המוקדש לרחל קרסון והנשיא קנדי ולפרק התשיעי המוקדש לעדותם של המומחים בארצות הברית. בפרק הי"ב מספר המחבר על נסיונותיו בהולנד.

*

החרקים הם התושבים הותיקים של היבשה, והם רוב בעלי-החיים. מניחים שהחיים נוצרו במים; שמאות מיליוני שנים לפני כיבוש היבשה כבר שרצו האוקיינוסים בעלי-חיים ממינים רבים; ומבחינים בין שני כיבושים של היבשה על-ידי בעלי-החיים שבאו מן הים. תולעי-ים עלו בראשונה ונהפכו לתולעי-יבשה, בעלי-חיים אלה התפתחו והיו לצבא רב ועצום של חרקים שמילאו את הארץ. כעבור מיליוני שנים בא הכיבוש השני של היבשה על-ידי בעלי-החוליות, והאדם הוא האחרון שבהם, והחל הקרב בין האוכי-לוסיה הישנה של היבשה לבין הכובש האחרון, הוא האדם.

החרקים עצמם נלחמים זה בזה. הצרעות "המצויות" שאנו חוששים מפני עקיצתן, אוכלות הרבה חרקים אחרים, קוטלות עכבישים וזחלים. גם הנמלים מחסלות חרקים רבים ומשום כך הן מכונות בשם: המשטרה של היער³. יש מינים שהם האריות והנמרים של עולם החרקים. חרק כזה היא החיפושית הנקראת פרת משה רבנו⁴. הגלמים (Maden) של חיפושיות אלו מנקים את המושבות של כיני-העלים. במקום שיש כיני-עלים רבות, יש גם חיפושיות רבות, ובאביב הן מטילות את ביציהן לתוך המושבות של כיני-העלים.

נשאלת השאלה: כיצד יכולים החרקים לעמוד בפורענויות הרבות

2. הספר תורגם לעברית ויצא בהוצאת "טבע ובריאות", תל-אביב 1966.

3. על כן אין להרוס תמיד את קני הנמלים.

4. Marienkäfer.

הבאות עליהן? — עלינו לשים לב לשלושה דברים: למספר העצום של החרקים, לכושרם להתקיים בחיים גם בתנאים הקשים ביותר, ולהתרבותם בזמן קצר מאד. שלושת הגורמים האלה הם שעומדים להרקים להתגבר על כל הקשיים שבדרך חייהם. יש מספרים מבהילים על התרבותם של זבובי-הבית בזמן קצר (מיליונים במשך חדשים מעטים), ועל טונות רבות הנוצרות מכינת-עלים אחת, כי יש כיני-עלים היולדות פעמים רבות ביום אחד בלי הפרייה, והנולדות שהן כולן נקבות משתתפות מיד בפרייה ורבייה. בעלי-חיים שיש להם עוצמת-פריון כזאת, אין סכנה של כליון צפויה להם. אם ממאה מיליון זבובים ממין מסויים נשאר רק זבוב אחד ממין נקבה, הרי כעבור שלושה חדשים כבר נמצאים מאה מיליונים. בטבע החפשי נעצרת ההתרבות העצומה הזאת לרוב על-ידי הופעת טפילים וחרקים טורפים וכן על-ידי מחלות מידבקות. היחסים הקיימים בעולם של בעלי-החיים הם מסובכים ביותר, ועל כן במקרה שיש לאדם הכרח להתערב בטבע, אל יעשה זאת אלא אחרי חקירה ובדיקה רבה וידיעה יסודית, כי התערבות בלתי-נכונה עלולה לגרום לתגובת-שרשרת מסוכנת ביותר.

בארצות הקרות שהכול נקפא בחורף יש קשיי-קיום לכיני-העלים, אבל שם קדמה רפואה למכה: לקראת החורף נוצר דור השונה מן הדור המאכלס את הצמחים בקיץ והמוליד רק נקבות; הדור החורפי מוליד זכרים ונקבות וביציהם מתקיימות גם בחורף. זוהי דוגמה אחת מרבות על הסתגלותם של חרקים לתנאי הקיום. ויכול השואל לשאול: למה לנו לדעת כל זאת? הרי עלינו להשמיד את כולם יחד! אבל אין הדבר כן, כי בין החרקים יש רבים שהם בעלי בריתנו וחלילה להשמידם. הנה זבוב-חולדת-הערבה והגלמים של חיפושיות-סיון, ושל זבובי-רחף וזבובי-פריחה הם בעלי ברית לנו ויש להביאם בחשבון בשעה שאנו נלחמים ב"שקצים ורמשים" ככיני-העלים.

החרקים מוצאים פרנסתם בנקל, הם נועצים קו דק לתוך מיכלי-הלשד של הצמחים והלשד נכנס מאליו לתוך כינת-העלים המעכלת רק חלק ממנו, וחלק יוצא דרך פי הטבעת של החרק ונוזל על העלים שמתחת. חומר זה הוא דביק ומתוק (לא לחינם הוא נקרא בשם טל-דבש), והנמלים להוטות אחריו, והן "חולבות" אותו מכיני-העלים עצמן. יש לשער שאלמלא כיני-

העלים לא היו כל כך הרבה נמלים, והרי ידוע לנו שהנמלים הן חיוניות והכרחיות משום שהן נלחמות בחרקים אחרים. לא מזמן הטיסו קני-נמלים מסוג מסויים מאיטליה למערב-גרמניה כי הנמלים היו דרושות שם באופן דחוף. מדוגמאות כאלה אנו למדים, שיש לשמור גם על מינים מסויימים של כיני-עלים, אלא שיש לדעת אילו מינים חשובים לנו. תורה היא וללמוד אנו צריכים. בטבע קיים יחס הדדי בין האורגניזמים ובין סביבתם, וכל שינוי גורם תגובת שרשרת, ומשום כך עלינו לבדוק את התערבותנו בטבע ולא להתערב יותר מדי.

מניחים שכל פאר הצמחים, וגם הפירות והזרעים שהם מזוננו, קיימים בזכות החרקים. בעבר הקדום שבו היתה הצמחיה דלה נעשתה ההאבקה של הצמחים הישנים נושאי הפירות כגון התבואה והעשבים על-ידי הרוח הנושבת. אחר-כך התפתחו הצמחים ומשכו את החרקים, והחרקים מביאים להם את אבק-הזרעים "ישר לתוך הבית", וזוהי מתודה שהיא יעילה יותר. יש פרחים הנותנים ריח רק בין-הערביים, כי מינים אחדים של פרפרי-לילה (יותר נכון, פרפרי-בין-הערביים) דואגים אז להאבקה, ובזכותם מתרבים הצמחים. אם הצמחים מתרבים יתר על המידה בעקבות תנאי-חיים טובים, יש חרקים השמים קץ להתרבות המופרזת, וכשחרקים אלה מתרבים, מופיעים חרקים אחרים, טפילים ואויבים, המונעים את התרבותם. — חרקים המתפרנסים מן הצמחים מתזוכים בין הצמחים לבין בעלי-החיים שאינם אוכלים צמחים, כי אלה אוכלים בעלי-חיים הניזונים מן הצמחים. — חומרי-היסוד שישנם בעולם אינם נמצאים בכמות אין-סופית ויש צורך להכניס את הכמות העצומה של הפסולת הנופלת מצמחים ומבעלי-חיים לתוך המחזור, והפעולה הראשונה בתחום הזה נעשית לרוב על-ידי החרקים. לולא עבודתם של מיליארדים תולעים וחרקים, היה הטבע מגיע לנקודת קיפאון. עד היום אין לנו ידיעות מספיקות על החומר הזה שהוא מסובך ביותר, ועל כן עלינו להיזהר מאד כשאנו רואים הכרח בדבר להתערב בטבע כדי שלא ניכשל. אין שיווי-משקל ביולוגי קבוע בעולם, זהו משחק מסובך שפועלים בו גורמים רבים והם משתנים בהתאם לתנאי-החיים שאינם קבועים ועומדים, ופעמים רבות אנו דומים בהתערבותנו בטבע לאדם הבא לתקן שעון בפטיש וצבת.

זבובי-חולדת-הערבה שאין גלמיהם יכולים להתקיים אלא בביצים

של מין חרקים אחד, יודעים להתמצא בסבך הבלתי-חדיר של צמחים ובעלי-חיים ולמצוא את המין האחד שהוא שלהם. הרבה חרקים הם מזנפאגים, כלומר הגלמים שלהם תלויים במין אחד של מזון והחרקים המבוגרים שמים בו את ביציהם ולא במין אחר. הגלמים של היפושית-תפוחי-האדמה חיים רק על העלה של תפוחי-אדמה. חרקים אלה חורפים בקרקע וכשהם מופיעים באביב ואין שם תפוחי-אדמה אלא יש שם שיפון או חטה, הם עפים ומגיעים למקומות שיש שם תפוחי-אדמה. הם אינם טועים ואינם יכולים לטעות, כי כל בעלי-החיים, ובייחוד החרקים, כפופים לכורח האינסטינקטים ואין להם בחירה. הם אינם אוטומאטים מוחלטים, כי יש להם צורך בזמן קצר של לימוד ואימון (ויש גם כשלונות אם-כי הם יוצאים מן הכלל), אבל הם מגיבים בהכרח על אתגרים המכוונים למטרה מסוימת בלי להכיר את המטרה. האינסטינקטים מגיעים לשלמות בחרקים שהם בבחינת יוצרי מדינות. דבורה שגילתה מקור חשוב של מזון, מודיעה את תגליתה לכוורת. היא מוכרחה להודיע על כך לכוורת, אין לה אפשרות לא להודיע, והיא עושה זאת באמצעות ריקוד. על-ידי שינויים בריקוד היא מודיעה על הכיוון שבו נמצא מקור המזון ועל המרחק ממנו, והדבורים האחרות מוכרחות לעוף ולהגיע למקום ההוא. בניגוד לחברה האנושית שיש בה חילוקי-דעות, בעיות וויכוחים, הרי כאן הכול קבוע מראש (ויש רק מקום לשינויים קטנים בלבד). בענף הראשי השני של בעלי-החיים, ענף בעלי-החוליות, אין נוקשות כזאת, על כן אנחנו חשים יותר קירבה לצפרים וליונקים, אבל גם את מעשיהם של בעלי-החוליות אין למדוד בקנה-מידה אנושי.

אשר לחרקים המזיקים חשוב לדעת, שמספרם של מיני החרקים המזיקים לאדם אינו גדול כלל. יש הרבה מינים של חרקים המטרידים את האדם אבל רק מאות אחדות של מינים גורמים לאדם נזק רב. כאן עומדות זו מול זו שתי הקצוות של ההתפתחות: מן הצד האחד עומדים החרקים שהם ותיקים על האדמה על שפעת מיניהם ותגובות המכוונות להפליא על-ידי אינסטינקטים, והם מסתגלים לכל התנאים האפשריים והבלתי-אפשריים, ולא נוצחו עדיין במשך מאות מיליונים שנים שהם קיימים על פני האדמה, ומצד אחר עומד האדם שהוא הצעיר בבעלי-החיים, מין אחד בודד הנבדל באופן בולט מכל בעלי-החיים, והוא משיג הישגים

וגם טועה וכושל. רבות וקשות סבל וסובל האדם מאויביו החרקים, וגם עכשיו — בחברה התעשיינית — לא פסקה הסכנה הנשקפת לאדם מצד החרקים, כי החרקים אינם מפחדים הרבה, ותנאים קשים אינם מונעים התפתחותם. גם בטבק היבש המכיל אחוז גדול של ניקוטין — שהוא אמצעי נגד חרקים — התפתחו חיפושיות-הטבק בכמות גדולה. בשנת 1943 השתמשו בשבדיה ובארצות אחרות בד.ד.ט. נגד הזבובים עד שלא היו שם זבובים בכלל, וכעבור שלוש שנים חזרו הזבובים, ובמעבדה בדניה הראו למחבר הספר זבובים המטיילים בשלוות-נפש על גבי אבקה של דד"ט.

יש מחליפים תנגודת בחסינות, אבל שתי התופעות הללו הן שונות זו מזו. אדם יכול להיעשות מחוסן למשל על-ידי הרכבה נגד אבעבועות, או פרה יכולה להיעשות מחוסנת נגד מחלת הפה והטלפיים, והחסינות נשארת בתוקפה זמן קצר או ארוך ואין האדם או בעל-החיים מוריש את החסינות ליוצאי חלציו. לא כן התנגודת שהיא מבוססת על גורמים תורשתיים, ויש טפסים של בעלי-חיים שיש להם תכונת התנגודת וטפסים אחרים שאין להם תכונה זאת, וכיון שיכולת ההתרבות של החרקים היא גדולה, הרי המין יכול להתקיים גם כאשר מושמדים מיליארדים טפסים שאין להם תכונת התנגודת. וכך קרה הדבר בזבובים בשבדיה ובארצות אחרות, שהרבה מאד הושמדו על-ידי הדד"ט ונשארו מעטים שהיו בעלי תנגודת ואלה התרבו במשך זמן קצר. אם נשארים טפסים אחדים, הרי כל האוכלוסיה חוזרת לקדמותה.

לדברים אלה וכיוצא בהם עלינו לשים לב כשאנו באים לכוון את הטבע בפעולותינו, ואין לשכוח שידיעתנו על עולם החרקים היא מצומצמת מאד, ושרבים הם הדברים שאין אנחנו יודעים עליהם כלל.

*

רצוני לעמוד על הפרק העשירי שבספר הנקרא: דרכים אחרות. בתחילה מתוארים כאן תנאי הרעב ששררו בהולנד בזמן מלחמת העולם השנייה, ונוסף על כך התרבו החרקים בארץ בעקבות התנאים ההיגיניים שהיו לקויים ביותר. לא היו מים וסבון ולכל אחד היו פרעושים, ולרבים היו כינים וצרעת. באחת משנות המלחמה קיבל ד"ר בריאר במחלקת הביולוגית

— שהוא היה מנהלה — בקבוק קטן עם אבקה לבנה, והאבקה פעלה נפלאות וגאלה את האנשים ממכת הפרעושים. זאת היתה פגישתו הראשונה עם סם החרקים דד"ט! אחר-כך לא היו שם פרעושים אף-על-פי שלא השתמשו עוד בדד"ט. — אבל במשך הזמן נוכח המחבר לדעת, שהדד"ט והאמצעים הכימיים האחרים שבהם משתמשים הרבה בבית ובשדה חודרים לתוך מזונו של אדם, לירקות ולפירות, לבשר ולחלב וכו' ומגיעים גם לחלב האם; וגם במקרים שאין שיירים רבים של רעל במין זה או אחר ממיני הירקות והפירות או בבשר או בחלב, הרי באדם האוכל מכולם מצטרפים השיירים, וגם אם אינם מסכנים את חייו לאלתר, הרי הם פועלים את פעולתם לטווח ארוך.

כדי שלא ייזקק האדם לאמצעים הכימיים מציע המחבר ללכת קודם כל בדרך הפשוטה ביותר והיא דרך ההיגיינה והנקיון. במשך זמן המלחמה לא היו לאנשים מים וסבון, חסרו להם איפוא כלי-הנשק הבדוקים נגד חרקים ומחלות, אבל בזמן שכלי-נשק אלה בידינו, אין אנו זקוקים לאמצעים רעליים. סופג האבק הוא האויב הגדול של הפרעושים, כי הגלמים שלהם חיים באבק של פסולת הבית. השאלה הראשונה של האדם המוטרד על-ידי חרקים או מכרסמים צריכה להיות: מאין הם באים? יש משק-בית שעל-אף הנקיון הגמור השורר בו ועל-אף ריסוסים רבים מצויים בו פרעושים, והסיבה נעוצה בקני-צפרים שמתחת לגג הבית או במאורה של כלב או של חתול שאינה נקיה וכיו"ב. בכל הטרדה ובכל נזק הנגרמים על-ידי מזיקים יש לקבוע את טיבם של המזיקים, ואחר-כך יש לבדוק באיזו "מסעדה" הם סועדים ולחסל את "המסעדה" או למנוע את גישתם אליה. דבר זה חשוב לגבי חולדות ועכברים. יש לעקור את שורש ההטרדה, ואז אין צורך להשתמש בסמים קוטלי שרצים. הגלמים של יתושי הקדחת חיים במים עומדים ובעיקר בביצות, והמלחמה בהם היא בייבוש הביצות. ובתחום החקלאות — הרי משק-מים נכון וזיבול נכון ודאגה לרקבובית מגבירים את כוח ההתנגדות של הצמחים⁵. יש גם צמחים שיש להם

5. חשוב לעמוד במיוחד על הדרך של בריאות הקרקע ושל הבראתו, שזוהי דרך עיקרית בין "הדרכים האחרות". עיין בספרו של ד"ר האנס פטר רוש "פוריות הקרקע". מר ש. פ. גוטפלד הוציא עכשיו חוברת בעברית המקדשת לדרך הזאת.

השפעה מרסנת על מוזיקים מסויימים, כגון צפרני-החתול האפריקניים (Tagetes), צמחים אלה מנקים את הקרקע ממוזיקים, ויש לחפש בשקידה צמחים המסוגלים להגן על הצמחים האחרים.

דרך אחרת היא הדרך של פיתוח התנגודת. שכוחה של התנגודת התורשתית יפה לעמוד בפני פגעים ידוע לנו מן הטבע החפשי; אבל אנו יכולים להעביר את הגורם התורשתי הזה גם לצמחי-תרבות על-ידי שאנו מרכיבים צמחי-בר על צמחי-תרבות. אם צמחי-תרבות בעל ערך נעשה פגיע מאד לגבי מחלה מסויימת או לגבי מוזיק מסויים, מנסים למצוא צמחי בר מאותו מין שיש בהם הכוח לעמוד בפני הפגעים האלה ומרכיבים אותם על צמחי-תרבות זה. בדרך זו הצליחו לחסל את הסרטן של תפוחי-האדמה. משלחות שנשלחו לתחום האנדים, מקום מוצאם של תפוחי-האדמה, מצאו שם מינים פראיים העומדים בפני הסרטן; ההכלאה הראשונה הועילה במקצת ובהכלאות שלאחריה התקדמו מאד ולא היו זקוקים לאמצעי-לחימה אחרים. אם הולכים בדרך כזאת, אין כאן שיירים מרעילים המוזיקים לאדם ולבהמה. הצרה היא שנוח להם לאנשים להשתמש באמצעים כמו דד"ט וכיו"ב, ועל כן אינם מחפשים שיטות הדורשות עמל רב.

דרך אחרת היא דרך הפיתוח של אורגניזמים העוצרים התפתחותם של אורגניזמים אחרים. כבר נאמר קודם, שיש בטבע גורמים שהם מאזנים, שאם יש כינת-עלים, מתפתחת כנגדה חיפושית הנקראת פרת משה רבנו, ובידינו לכוון את הגורמים המאזנים. לעתים עלינו להביא טפילים ממקומות רחוקים כדי שילחמו במוזיקים. כבר אמרנו, שמספרם של מיני החרקים המזיקים ביותר הוא קטן מכפי שמניחים, ואם ירוכזו הכוחות במטרה להשתלט על המינים האלה, יוכלו להתקדם בתחום הזה יותר מאשר עכשיו. ד"ר בריאר מצא בישראל בית-גידול של צרעות שהודות להן אין צורך בריסוס מסויים לפרי-הדר, והוא מדבר בספרו על חוקרים ישראליים העומדים בקשר עם כל העולם כדי למצוא טפילים שונים העשויים להילחם במוזיקים.

דרך אחרת היא דרך החיפוש אחרי חומרי-פיתוי, שלא הלכו בה רבים. יש פרפרים נקבות שהזכרים חשים בהן ממרחק קילומטרים הודות לפרודות שהן מוציאות מגופן והן המהוות את "השפה הכימית" שלהן. מר יעקבסן,

חוקר מארצות הברית, הדגים את הדבר: לוקחים חלק קואדריליון של טיפה, — זוהי כמות שהיא קצת יותר מלא-כלום, ואי-אפשר לראותה או להריחה, — ומקקים-זכרים נמשכים אחרי "הבושם" הזה של הנקבות. חמרים אלה הם חמרי-שידול ואחדים מהם ניתן ליצור באופן סינתטי, ואפשר להשתמש בהם במלחמה במינים מסויימים של מזיקים: כבר הצליחו כימאים לייצר באופן סינתטי כמה מן החמרים המושכים זבובי-פירות המזיקים ביותר כגון זבוביים-התיכון. מובן מאליו שהשידול עצמו אינו מספיק ויש לצוד את החרקים ולהמיתם במקומות שאליהם נמשכו ומשום כך מערבבים את החומר המושך במזון מרעיל, אבל יתרונה של השיטה הזאת הוא בזה שאין צורך לזהם את כל תנובת השדה בתכשירים כימיים, אלא בוחרים לכך במקומות מסויימים (ואפשר גם להמית את החרקים באמצעות זרם תשמלי).

יש גם דרך של עיקור חרקים גבריים והפיכתן של ביצים לבלתי-פוריות. נסיון כזה נעשה באמריקה בקנה-מידה גדול. נוצר שם "בית-חרושת לזבובים" ומובילים מיליוני זבובים מעוקרים באירונים ומשלחים אותם על פני האדמה, ועל-ידי-כך מגיעים להפחתה במזיקים הגורמים נזקים לצמר-גפן, למלונים ועוד.

כידוע נמשכים הרבה חרקים אל האור. עובדה היא שבערב עפים הרבה מיני מזיקים ולא אויביהם של המזיקים, באופן שניתנת לנו האפשרות לפגוע אז ברעים ולא בטובים. אפשר, למשל, להשתמש אז בפנסים של "אור שחור" או של אולטרא-סגול מאורך-גלים מסויים, ולתפוס חלק ניכר מן הפרפרים המזיקים לצמחי-הטבק.

אבל השיטות הנזכרות וכיוצא בהן הן עדיין בראשיתן ויש לשכללן, ומחבר הספר ניסה להשפיע על האנשים הנוגעים בדבר לשקוד על חיפוש דרכים שונות, אך עמלו היה לשוא. הדור עדיין לא הוכשר. הוא ניסה לשכנע את האנשים שלא ישתמשו ברעלים הכימיים אלא במקום שיש הכרח בדבר, ושגם זה לא ייעשה אלא באופן סלקטיבי כדי שיומתו רק המזיקים אשר הרעלים מכוונים נגדם, ושיסולקו הרעלים חיש-מהר-מן העולם, ושהנזק הנגרם על ידיהם יהיה מינימאלי. הוא דרש שהמלחמה במזיקים תתנהל בהתאם לעקרונות אקולוגיים נכונים ושלא תגרום המלחמה לחיזוקם של המזיקים, ולא הצליח. — היו אנשים שפנו במכתבים אל

ד"ר בריאר ושאלו אותו למה הוא נאה דורש ואינו נאה מקיים; שמתוך הפירסומים שלו יוצא שהוא מכיר בהכרח שבחבר לתקן את המצב בתחום המלחמה במזיקים, ובתור פקיד גבוה אינו מתקן את המצב. כנגדם כותב המחבר, שהאנשים שפנו אליו בטענה זו לא עמדו על אופיה של הביורוקראטיה ועל איטיות פעולתה, ואינם יודעים מה גדול כוחה למנוע התקדמות. ד"ר בריאר עומד בתוקף על דרישתו, למעט ככל האפשר בריסוס כדי שלא ייכנסו שיירי הרעלים לתוך מזונם של בני-האדם. הוא יודע, שקשה ללכת ב"דרכים האחרות" (הנזכרות לעיל וכיוצא בהן) אבל לדעתו הן מוליכות לחיים, והדרך של התכשירים הכימיים היא נוחה אבל מוליכה לאבדוק. אנחנו עומדים לפני הברירה: או לסמוך על אלה שמבטיחים עתיד טוב לאנושות אם תמשיך ללכת בדרך המקובלת עכשיו, או להסיר את צעיף הכסף של התעמולה⁶ כדי לראות את המציאות כמות שהיא. ואל יאמר בלבו אדם שבתר בראיית המציאות כמות שהיא: מה כוחי נגד מנגנון הממשלה, נגד התעשייה הכבירה ונגד כוחות חברתיים אחרים. הנה רחל קרסון היתה אשה אחת יחידה שעמדה נגד כוחות עצומים, ועל אף ההתנגדות הגדולה שנתקלה בה, חדרו דבריה והגיעו לאנשים רבים בארצות רבות. כל זה נעשה על-ידי ספר אחד של אדם אחד. כדי להבין את התופעה הזאת עלינו לדעת, שגם אדם הבוחר ברע משום שהוא קל ונוח, יש לו עדיין אוזן קשבת לצליל טהור והוא קולט אותו גם בתוך עולם רועש, כי במעמקים פועלים באדם כוחות רוחניים. השומע קולט אמנם רק פרודות מעטות מזמן לזמן והריווח שבין הזמנים הוא גדול, אבל אחר-כך אין ביכולתו להשתחרר מהן. אנו יודעים מנסיוננו הפרטי שיש ואנו שומעים או קוראים מלים מעטות והן מדברות ישר אלינו ויש בהן כוח גדול להשפיע עלינו, לנתמנו ולעודד אותנו; אנו אומרים עליהן שהן באות מן הלב, ומתכוונים לומר שהן גובעות ממקור טהור ועל כן הן משפיעות עלינו. אנחנו עומדים לפני השאלה: מה יהיו פני האדמה שעליה יחיו בנינו ונכדינו, ועלינו לדעת שהם יסבלו מן התוצאות של החטאים שאנו חוטאים, ושתפקידנו הוא לחפש דרכים כדי לטהר במידת האפשר את האדמה, את המים, את האויר ואת המזון מן הזוהמה הכימית. התיקון לא ייעשה במשך

6. מכאן שם הספר.

סייג לריסוס הכימי / 85

יום, זה יהיה מאמץ קשה וימשך שנים רבות, אבל אין האזרחים הפשוטים
נטולי-כוח, ויש גם צעירים מבינים, וחשוב הדבר להמציא להם מידע
אמיתי, ולזה הקדיש המחבר את ספרו.

מבעיות דורנו

פגעי הדור — מידה כנגד מידה

הפגעים שבאו על האנושות בדורנו: ההיפס, השימוש בסמים, תיאטרון האבסורד והשמאל החדש, קשורים בחטא שחטאה האנושות. החטא היה בזה, שתחומים שעיקרם בפנימיותם, היינו תחום הדת ותחום המוסר והחברה ותחום המדע והדעת, נהפכו לחיצוניים. המתבונן בעונש שנענשה האנושות ימצא שהוא עומד ביחס ישר לחטא שהוא בבחינת מידה כנגד מידה: אתם דיברתם בפיכם על הדת והמוסר והחברה והדעת כעל ערכים קדושים ונשגבים, ולבכם היה רחוק מהם — יבואו בניכם ויבעטו בראש כל חוצות בכל הערכים. והיה כאשר תעבור תקופת המרד של בניכם, ישובו גם הם ללכת בדרככם נטולת-הערך, וכמוכם יהיו משועבדים לממון, למכוננית, לטלוויזיה ולבידור, וכמוכם יחפשו "לעשות שמח" במקום לחיות בשמחה, אלא שלא ירבו לדבר על ערכים נשגבים וקדושים כמוכם, כי יזכרו את תקופת המרד שלהם בזמן שהיו צעירים.

ממקרים לייעוד

ערכה של תפיסת-עולם הוא בזה שהיא עוזרת לאדם להתגבר על המקריות, על חוסר הייעוד בחיים. נכון הוא שכוחה של תפיסת-עולם הכרתית כשלעצמה, להביא את האדם להרגשה שאינו מקרי בעולם, אינו גדול, אבל ההכרה יכולה להצטרף לגורמים אחרים: לשיטת חינוך, לאורח חיים ולאווירה רוחנית כדי להוציא את האדם מהרגשת המקריות. כדוגמה להכרה הבאתי בספרי את תורת ההתפתחות של עולם החי, העשויה לחזק את הרעיון שיש לאדם משימה בעולם, משום שהוא חלק מעולם החי המכוון לעליה. הדארוויניזם הוא כיום מעמודי הדת. ההכרה שהטבע שואף ליצור בעלי-חיים נעלים ושהצליח במידת-מה ביצירת האדם, עשויה גם היא להביא להטלת חובה על האדם שלא להפריע יתר על המידה לטבע במיפעל

הבנייה שלו. רעיון זה, שהוא בבחינת ייעוד, מונח הוא ביסודן של מצוות מסויימות בתורת משה כגון מצוות השבת, מצוות השמיטה ואיסור הכלאים, מצוות שתפקידן למנוע השתלטות מופרזת על הטבע מצד האדם. האנשים החיים בסוף המאה העשרים מתחילים להבין את האיסור שהטילה התורה על כלאי זרעים ועל כלאי בהמה. אלו הן מיגבלות, — למען לא יבוא האדם ליצור מפלצות בעולם הצומח ובעולם החי. וכן שומה על האדם בן זמננו להשקיע מאמצים רבים בדבר כדי למנוע את השחתת האוויר והמים והאדמה, ואת השחתת המזון הגופני וגם המזון הרוחני. שומה עליו, למשל, להחזיר ל"מועד" את משמעו וייעודו, כדי ששעות השבתון שבחיו תשמשנה להחזרתה של הנפש לעצמה. וכן שומה עליו לדחות את הנטייה הקיימת בעולם האדם לראות את הכול מבחינה תועלתית צרה, כי הנטייה הזאת מצמצמת את כוח הראייה הרוחנית. חשוב הוא שלא יישאר האדם קפוא בעצמיות שלו, אלא יתחלף ויתחדש, ומאידך גיסא, אסור לו להתחלף התחלפות יתירה, כי התחלפות גדולה עלולה לגרום לו נזק רוחני רב. על האדם לשמור על העוז הנפשי-רוחני שלו, והעוז מותנה בעצמיות ובהתחלפות לשם התחדשות; הוא תלוי בקליטת האצלות (אמאנאציות) ובמסירת האצלות.

אחת המשימות החשובות היא האבחנה בין הטבעי לבין הבלתי-טבעי במעשי אנוש. על העניין הזה עמד אָרנסט פורמן בספריו. קשה להגדיר את המושגים: טבעי ובלתי-טבעי באופן מדויק, ומוכרחים להסתפק בקווים מנחים. פורמן עמד על כך, שערכים ביולוגיים גבוהים הם נדירים, ובמקום שהם קיימים יש לטפל בהם ולבנותם ולא להשאירם בידי האינסטינקט; והוא הדין בערכים רוחניים, שגם הם ביסודם ערכים ביולוגיים. על האדם יהיה לחשוב מחשבות כיצד להימנע מן הביזות המופרזות הנותן פירות שיש להם משקל גדול, אבל ערכם הביולוגי הוא קטן, והוא הדין בביות בתחום הרוחני. חשוב הוא, שהצמחים ובעלי-החיים יהיו פעילים ופרודוקטיביים בבניית גופם, וכן חשוב הוא שנפש האדם תהיה פעילה ופרודוקטיבית בכיוון המימוש העצמי. המת במובן הביולוגי הוא הנידון להישאר טמון במעמקי האדמה ואינו קם לתחייה, והמת במובן הרוחני הוא הנידון להישאר טמון במעמקי הנפש והוא נטול חיות. תחיית-המתים היא החייאתם של נתונים אורגאניים, שהיו טמונים בעפר האדמה.

וכן החייאתם של נתונים שהיו טמונים בנפש האדם. בלתי-טבעית היא כל השחתה של נתונים אורגאניים יסודיים (וכן כל חזרה לצורות-חיים שהיו טבעיות בתנאים שהיו קיימים פעם ואינן טבעיות אחר שחלו שינויים בתנאים). טבעי הוא כל מעשה הבא לחזק תהליכים אורגאניים אקולוגיים או הבא לתקנם אחרי שנפגמו. טבעי הוא כל חיפוש אחרי אמצעים העוזרים ליצור שיווי-משקל בטבע, וכל חיפוש אחרי תחליפים ואחרי היתאמות הדדית בין האדם לבין הטבע, וכן כל חיפוש אחרי ערכי-הצטלבות סבירים; והכול מתוך ההנחה היסודית, שהטבע שואף לכך שהיצורים יגיעו לדרגה גבוהה, וחשוב הוא להציב גבולות לשלטון האדם בעולם. יש והטבע יוצר באמצעות האדם דברים המזיקים לטבע כולו, ועל האדם להשתמש בתבונתו — שגם היא חלק מן הטבע — כדי להימנע מיצירתם.

בחיפוש אחרי דרכי חינוך¹

התנאים לגדילה בריאה של הילד הם: סיפוקם של צרכים בסיסיים, בעיקר בשנים הראשונות של החיים, ושמירה מפני התמכרות בלתי מרוסנת לסיפוק החושים, כי להתמכרות כזאת יש תוצאות מסוכנות: היווצרות של אישיות פסיכופאטית, אי-יכולת לעמוד בפני לחץ, חוסר בשלות ואי-תקינות של האופי. הילד הרך זקוק לא רק לסיפוק, אלא עליו ללמוד את המיגבלות שהעולם הפיסי הציב בפני סיפוק יצריו, ועליו ללמוד שיצוריי-אנוש אחרים, אפילו אמו ואביו, אינם רק אמצעים למטרותיו. עלי להעיר, שדברים אלה וכיוצא בהם, שהפסיכולוגים והמחנכים עמדו ועומדים עליהם, הם נכונים, אלא שיש להדגיש את התנאי היסודי לגדילה נכונה, והוא — שההורים והמחנכים יכירו במידת האפשר שמטרתו של האדם בעולם הוא להגיע למדרגה נפשית יותר גבוהה, ולא רק להסתדר בחיים. אם אין ההורים והמחנכים מתכוונים למטרה זו, לא יועיל הדבר הרבה, אפילו יחנכו את הילדים להיות מרוסנים ולהכיר במיגבלות, כי העיקר יחסר להם. הגדילה הנכונה של הילדים תלויה הרבה בזה, אם התכוונותם של המבוגרים המטפלים בהם היא רק להכין אותם להסתדר בעולם, או

1. הנני מביא כאן רעיונות אחדים מתוך קובץ המאמרים "עיונים בערכים אנושיים" ("ספרי דגה" תל-אביב). אני משתמש בדברים של אברהם ה. מאסלאו, פ.א. סורוקין ואריך פרום שבקובץ — בכיוון שלי, השונה מן הכיוון שלהם.

גם להכשיר אותם להתעלות פנימית, לייעוד. ההתכוונות של הזרים ומורים להכין את הילדים אך ורק לשלוט בעולם, ויחד עם זה לדבר על ערכים, היא הסיבה לפגעי הדור, שעליהם דובר לעיל. גם הביולוגיה של היום אינה מדגישה כביולוגיה של אתמול את הגורם של מלחמת הקיום בלבד, אלא גם את הגורם של שיתוף הפעולה בעולם החי, החשוב לקיומם של האורגניזמים. שיתוף הפעולה בין הזרים וצאצאיהם הוא חיוני לקיום; במה דברים אמורים, אם הזרים תופסים את עיקר תפקידו של האדם בעולם שהוא לחיות חיים בעלי תוכן.

אריך פרום עומד (שם) על התופעה של סירוב פאתולוגי מצד אדם מופרע לעזוב את תחום ההגנה של האם. הצורה הפאתולוגית הקיצונית היא התשוקה לחזור לרחם האם. בעל התשוקה מרגיש ופועל כעובר ברחם אמו ואינו מסוגל אפילו לתפקידים בסיסיים הנדרשים מילד. בהרבה נברזות קשות, תשוקה-משאלה זו מודחקת ומתגלה רק בחלומות ובהתנהגות נברוטית, הנובעת מן הניגוד שבין התשוקה "להישאר" ברחם האם לבין הצד המבוגר באישיות המעוניין לחיות חיים עצמאיים. בחלומות מופיעה המשאלה בסמלים כשהות במערה אפלה או כשהות בצוללת המאויישת באדם אחד, או כצלילה במים עמוקים. יש בהתנהגותו של אדם כזה משום פחד מפני החיים ומשום משיכה למוות, והמוות מופיע בדמיונו כשיבה לרחם האם ולאמא-אדמה². אבל גם בחיים של האדם הנורמאלי יש שעות שבהם הוא כמנסה להתקשר בחבל הטבור של האם ולהיות כתינוק הכלול באמו. יש ואדם שאינו לקוי בשכלו אינו יכול לומר "אני" ואינו תופס את עצמו כהווייה נפרדת. פרום חושב, שבן שבט פרימיטיבי, שאינו מסוגל לתפוס את עצמו כפרט הקיים באופן נפרד מקיבוצו, מבטא את תחושתו בנוסח: "אני זה אנחנו". עלי להעיר שמאידך גיסא, אין לשכוח את ליקויו של אדם שאינו זוכה להגיע ל"אנחנו". התהליך של עיצוב הצביון האישי הוא בעל ערך רב, אבל התרבות התקדמה באופן חד-צדדי בכיוון של יצירת בסיס לחווייה של הפרט, ואחר-כך תובעת תחושת הזהות של ה"אנחנו" את זכותה, כי גם היא שייכת לטבע האדם (ולטבע של חלק מעולם החי), והיא מביאה לתפיסה הפסולה הנפוצה בין הצעירים, שככל שאני דומה לאחרים ומופר

2. ייתכן שהטבילה (ההישקעות במים) והתפילה בדבקות עזרו להיכללות תשוקות כאלו באישיות.

על ידם כ"בחור מן השורה", כן אוכל לחוש את עצמי כ"אני"; ואלה שבחלה נפשם בתפיסת המבוגרים עוינים כל דבר שהוא מקובל על החברה. גם אם הוא בעל ערך. המשימה למצוא מציגה נכונה בין ה"אני" וה"אנחנו" היא מן המשימות הקשות ביותר, אך מטרתה היא למצוא את הדרך לגבוה ולהגיע למדריגה של חיים בשמחה (הנקראת במסורת ישראל בשם "שמחה של מצווה").

האדם הוא בעל-חיים המנותק במידה רבה מן האחדות הראשונית עם הטבע, המאפיינת את קיומם של בעל-החיים האחרים. האדם קורא שמות, אופיינית לו הסמליות, אבל הוא נעשה נוטה לבדידות. מן הצד האחד, הוא כובש את האדמה, ואחר-כך הוא מגיע בדמיונו — ועכשיו גם למעשה — עד כוכבי שמים; ומן הצד השני, אין בו הכוח לעמוד נגד המוות ונגד ידיעתו שימות; האדם קושר קשרים עם סביבתו, עם בני-האדם וגם עם הצומח והחי שבסביבתו במקום הקשרים האינסטינקטיביים הישנים שלא אבדו לחלוטין, אבל נשתנו באופן יסודי. מטרתם של הקשרים החדשים שאדם קושר עם סביבתו, יכולה להיות כדי להגיע להשתלטות על הסביבה ויכולה להיות כדי להגיע להתמזגות עם הסביבה. האדם יכול להתאחד עם העולם על ידי כניעתו בפני אדם אחר, בפני קבוצה, בפני מוסד או בפני אלוהים. בדרך זו הוא מעלה את קיומו האישי ונהפך לחלק ממישהו או ממהשהו הגדול ממנו; הוא חש בזהותו מתוך קשר עם כוח שהוא מתבטל בפניו. כנגד זה יש אפשרות אחרת, והיא — להפוך אחרים לחלק מעצמו ולהעלות את קיומו האישי על-ידי השתלטותו על אחרים. המשותף לבעל הכניעה ולבעל ההשתלטות הוא — לפי פרום — בזה, ששניהם מאבדים את חירותם ואת עצמאותם ונמצאים במצב של עוינות, מודעת או בלתי-מודעת, לאחרים. מימושו של ערגון הכניעה (המאזוכיסטי) או מימושו של ערגון ההשתלטות (הסאדיסטי) אינו מביא לאדם תחושה של זהות, כי בשניהם הוא תלוי בזולתו. רק ערגון אחד יכול לספק את הצורך הטבוע באדם להתאחד עם העולם תוך תחושה של שלמות, וזוהי האהבה המאפשרת היפרדות מחד, והתאחדות מאידך. האהבה הקיימת בין גבר לאשה, בין אם לבנה ובין אדם לאלוהים, נוצרת מתוך קוטביות של היפרדות ואחדות. היא מאחדת את הניגודים ועושה את הבלתי-אפשרי לאפשרי ולמציאותי. אך המטרה היא, לדעתי, לזכות בייעוד ובאורח חיים המכוון לייעוד ולחיות

בשמחה הבאה מאורח חיים כזה (מטרה זו באה לידי ביטוי בתורת החסידות).

האדם אינו משלים עם המצב הקיים בחומר הבלתי-אורגאני וגם בצמחים ובבעלי-החיים שנזרקו לתוך העולם ואינם חשים בכך; האדם שואף להיות יוצר: ליצור חיים מדעת, לעצב את החומר — לרבות חומר שאינו נראה לעין — וגם להרוס חיים מדעת. גם בפעולה שבה הוא הורס את עצמו, הוא מעלה את עצמו. פעולות מעין אלו מצויות גם בבעלי-חיים אחרים, אך ההבדל בינו לבינם הוא במידת המודעות שלהן. אין לומר שאצל כל בעלי-החיים האחרים הכול נעשה בלי תודעה, אבל התודעה שלהם אינה מפותחת כתודעת האדם, והפער הוא גדול מאוד. הייעוד של האדם תלוי בדעת שבו, ועל הדעת להיות מכוונת לא לצד הכניעה ולא לצד השליטה, אלא לצד ההתעלות בהתאם למקומו הטבעי בעולם החי.

הטירה

במדרש בראשית רבה נמצא המאמר: אמר רבי יצחק: (משל) לאחד שהיה עובר ממקום למקום וראה בירה אחת דולקת. אמר: תאמר שבירה זו בלא מנהיג? — הציץ בעל הבירה אמר לו: אני הוא בעל הבירה. כך היה אברהם אבינו אומר: תאמר שהעולם בלי מנהיג? הציץ הקדוש-ברוך-הוא אמר לו: אני הוא המנהיג אדון העולם. "בירה דולקת" משמעה: טירה שיש בה אור, טירה שהיא מוארת³.

שונה הוא המצב בסיפור של קאפקא על הטירה. הטירה היא כאן רשות מדפאת, ובהיותנו נתונים לשלטונה אנו חשים שאנו זרים בעולם זה שלתוכו נקלענו ואין לנו מוצא.

האדם חי את עיקר חייו האקסיסטנציאליים או בטירה המוארת של המדרש רבה על אברהם אבינו, כלומר בעולם שיש בו משמעות לחיים ויש בו יסוד של חסד, או בטירה של קאפקא, כלומר בעולם אכזרי ואדיש. זהו אופיים של החיים בזמנים שאדם חש בהם במשמעות הקיום או בחוסר

3. (משמעות אחרת אנו מוצאים אצל רבי מנדל מקוצק: טירה בוערת, טירה העולה באש. רבי מנדל מקוצק אמר: אחד ראה בירה (טירה) בוערת ואיש אינו טורח לכבות את הדליקה וחשב שהבירה היא בלי מנהיג, עד שהציץ עליו בעל הבירה ואמר: אני הוא בעל הבירה. כשהוציא הרבי מפיו את המלים "אני הוא בעל הבירה", נפל פחד על הנאספים, והכול הרגישו: הטירה בוערת, אבל יש לה מנהיג).

משמעותו. בזמנים אחרים שוררת סתמיות. אין התעלות וגם אין אפסות, אין מלאות ואין אבדון, אין אמונה ביסוד הקיום ואין האדם שם לבו לשאול לשם מה הכול. יש בני-אדם שכאילו נוצרו לכך שלא ייפנו לעולם לחשבון נפש, ורבים הם האנשים שבעקבות חינוכם אין חשבון נפש כזה תופס מקום בחייהם. לא כן אדם החי בטירה של קאפקא. הוא מכיר שאין צדק אלוהי ואין חסד אלוהי בעולם, ודעתו זאת מבוססת על הנסיון האישי שלו או על הנסיון של אחרים שנוכח באמיתותו. וכיון שמצבים קשים ורעים שכיחים בחיים, תפיסה זו מתקבלת על דעת הבריות. החינוך שרבים מקבלים בילדותם ובבחרותם מסייע לא מעט לתפיסה שהעולם הוא נטול משמעות ושהנהגת העולם היא אבסורדית. אדם אינו יודע במה הוא נאשם ועל מה הוא נשפט ליסורים ולמוות, מה פירושו של המשפט, ובדלית ברירה הוא משלים עם האבסורד. הוא נידון לשאול שאלה חסרת שחר, שאלת על מה ולמה שאין עליה תשובה. אנשים רבים מרחיקים לכת ומקבלים על עצמם נוסף על כך — ומרצונם — גם עולה של אדמיניס-טראציה אנושית אבסורדית, ו"מלכות הארץ" היא כ"מלכות השמיים" שלהם.

אבל האמת היא, שכשם שיש שעות ורגעים של אבדון כך יש שעות ורגעים בחיי אדם בהם הוא חש ויודע ש"חסד ה' מלאה הארץ". יש ואדם חש זאת בנוף, בטבע, לדוגמה, בעלות השחר ובהנץ החמה, ויש והוא חש בכך בפגישה עם אדם אשר חוט של חסד משוך עליו, ויש והוא חש בכך בעקבות מאורע שאירע בחייו והוא בבחינת מיפנה. אז הטירה היא מוארת, ויש לשמור את זכרם של השעות והרגעים האלה בלב, כי הם מקור חיים. השמחה הפנימית באה מתוך הרגשה של ברכה, של מלאות, של התחדשות, היא שופעת ועולה על גדותיה ואין בה מלאנכוליה ולא שאריות של "דינים" (במובן של הקבלה).

מקומו של איש-הרוח

מעשה בשני אנשים שחיפשו עיר לגור בה, האחד היה "בעל-מדריגה", שעסק בתיקון עצמו ובתיקון הסביבה הצרה הקרובה, והשני היה סופר בעל השראה ובעל אופק רחב.

הם הגיעו בראשונה לעיר א, בה שלטו "נבלים ברשות התורה"

(כביטוי של הרמב"ן). אנשי המקום סיפרו שפעם, לפני שנים רבות, שלטה שם הדת האמיתית, ואחר-כך המשיכו אנשים לנהוג במנהגי הדת, השליטו סדר והטילו מרות על התושבים למען קיום הדת, וברבות הימים נעלם התוך של הדת ולא נשארו אלא הקליפות החיצוניות בלבד.

אחר-כך הגיעו לעיר ב', בה שלטו נבלים ברשות הסוציאליזם. אנשי המקום זכרו את הסוציאליזם האמיתי ששרר שם לפני כן. בעצם לא היה הבדל בין מה שקרה בעיר א' לבין מה שקרה בעיר ב'. "בעל-המדריגה" סיפר אז לסופר סיפור חסידי: פעם אחת, באחד מערבי סוף הקיץ, התהלך רבי יצחק מאיר מגור עם נכדו בחצר בית-המדרש. אותו יום ראש-חודש אלול היה. שאלו הצדיק אם תקעו היום בשופר, כמנהג. כשענה נכדו בחיוב, אמר: כשנעשה אדם למנהיג, מן הצורך הוא שיהיו מוכנים כל הדברים, בית-מדרש וחדרים ושולחנות וספסלים, ואחד נעשה גבאי, ואחד נעשה משמש וכיו"ב. ואחר-כך בא השטן וחוטף את הנקודה הפנימית, אבל הוא משאיר את כל השאר, והגלגל מתגלגל, ורק הנקודה הפנימית חסדה.

אחר-כך הגיעו לעיר ג', בה שלטו נבלים ברשות הממון, וגם הם זכרו כיצד היתה פעם משמעות לרכוש ולהתחרות החפשית ולכבוד האדם, והם הוסיפו: גם עכשיו יש אצלנו יותר חופש מאשר בשתי הערים האחרות.

נועצו שני האנשים באיזו עיר לבחור לגור בה. אמר בעל-המדריגה לסופר: לי אין הבדל גדול, כי כל עבודתי היא בהפנמה, ואני בודק את עצמי, את מעשי ואת מחשבותי כדי לטהר אותם. אבל אתה, שהנך מכוון ליצירה ולפעולה בחברה האנושית, מטוב שתגור בעיר ג', כי שם תוכל ליצור ולפעול יותר מאשר בערים א' וב'. אך בבואך לעיר ג', דע לך שה"חיצונים" התופסים מקום חשוב בעולם הם בעצם מתים מבחינה קיומית. רבי מנדל מוויטבסק ביאר את הפסוק בתהלים (ל"ז, י'): "ועוד מעט ואין רשע, והתבוננת על מקומו ואיננו" — אם אתה מסתכל ומתבונן ברשע בעין חודרת, אתה יכול להיווכח, שגם בשעה שהוא נמצא עדיין על מקומו (ותופס מקום בחברה), גם אז כבר איננו קיים קיום של ממש.

ידוע לי, שאתה לא תהיה כמותם, ויחד עם זה יודע אני שלא תלך בדרכי. אתה תמשיך ללכת בדרכך, להיות יוצר אמיתי, בלתי-תלוי, אבל עליך להישמר שלא תיהפך לקישוט בשביל אלה שאינם קיימים. נוהגים הם לקחת איש כמוך ולעשותו לאורנאמנט, ישמרך אלוהים מזה.

94 / בפרוזדור להשקפת-עולם

נפרדו האנשים איש מרעהו : הראשון גר בעיר ב', והשני בעיר ג'.
הראשון חי בשלווה, והשני היה נרדף כל הימים. באחרית ימיו התחילו
להתעניין בו ולכבדו וכמעט שנהפך לאורנאמנט, אבל הוא לא שכח את
אזהרת חברו בעל-המדריגה.

על השמאל החדש ועל החינוך הגבוה¹

לרעיון העיקרי של חוגי השמאל החדש, להתנגדותם למוסדות השולטים יש להעיר, שהקיים, המבוסס בחברה האנושית, אינו פסול מצד עצמו. המנגנון החברתי, שליחי העם לפרלמנט, עסקני הפועלים וכו' אינם פסולים. נניח, דרך משל, שכל האנשים האלה יקדישו בכל יום שעה לחשבון-הנפש. וישאלו את עצמם בכל יום: על מה ולמה מעשינו? מה הוא גרעין העצמות שבקרבנו? נניח שאנשי-רוח ידריכו אותם להעלות על לבם לעתים קרובות שעה זו של חשבון-הנפש כדי ליישב את העצמות שבהם. — אפשר לשער שהדבר יהיה לטובה. אם אנשי-רוח ישפיעו על רבים מן המתבגרים ומן המבוגרים האחרים להקדיש שעה לחשבון-הנפש ולזכור שעה זו במשך פעולתם השוטפת, יוציאו אותם במידה לא מעטה משלטון התוהו.

משל אחר: אין כל פסול במורה באוניברסיטה הנותן לעצמו דין-וחשבון על התוכן והערך של מקצועו, והוא מגיע לכלל מסקנה שאין טעם אמיתי במקצוע שבוחר, שאין לו תוכן רוחני ממשי, ואף שהמקצוע כשלעצמו מקובל על הבריות, הריהו מנסה בכנות לתת למקצועו כיוון שהוא בעל משמעות. אדרבה, הסטודנט המורד במורה כזה הוא פסול, משום שהוא נמשך אחרי הפראזה, והרי אין הבדל בדבר, אם הפראזה הנבובה היא של המוסדות השולטים או של המורדים ואין לאחת יתרון על חברתה.

בתי-הספר העל-יסודיים והמוסדות המדעיים והטכניים הגבוהים מכוונים למלא את דרישותיה של התעשייה המפותחת הזקוקה לכוחות טכניים ואדמיניסטרטיביים מעולים כדי לפרנס את האוכלוסיה ולהעלות את רמת החיים שלה. לא נכונה היא הדעה, שבתי-הספר והמוסדות הגבוהים

1. הנתונים שעמדתי עליהם כאן לקוחים בחלקם מתוך החוברת: Was will Apo? Hamburg 1969 מאת ברנד מוטשמאן (Bernd Motschmann) ובחלקם מתוך כתביו של הרברט מרקוזה.

אינם באים אלא לספק את רצונן של השכבות "העליונות", של הקאפיטליסטים ומשרתיהם. זוהי תפיסה מיושנת שאינה מתאימה למציאות. נכון הוא, שיש בחברה שכבות בעלות כוח רב משכבות אחרות, וגם בגן-העדן הניאורמארכסיסטי העתיד לבוא תהיה לשכבות מסויימות השפעה גדולה יותר מאשר לשכבות אחרות של החברה. בכלל נראה שאין מפלט משלטון האדם באדם: אפשר לתקן את השלטון, לעשותו מוצדק יותר, אבל אין סיכוי להגיע למצב שבו לא ישלוט האדם באדם בכלל. אין אמת בטענה שמוסדות החינוך של הקאפיטליסטים רק מגדלים אידיאולוגים שתפקידם הוא להסוות את ניצול העניים וליישב את הסתירות שבמשטר הקאפיטליסטי וזוהי המגמה של הלימודים ההומאניסטיים ושל לימוד הפילוסופיה. האמת היא שהלימודים ההומאניסטיים ולימוד הפילוסופיה השתחררו במשטר הקיים מכל מגמה, הם נעשו תלושים. אין כיום אידיאולוגיה קאפיטליסטית ממשית, וכמעט אין רצון ליצור אידיאולוגיה בכלל. הלימודים ההומאניסטיים מתקיימים מכוח ההרגל, משום שהיו מקובלים, ואין בודקים אם יש להם זכות-קיום אם אין. החינוך "הבקרתי" למחשבה מארכסיסטית דיאלקטית לא יועיל, כי המחשבה הזאת נוטה ונוחה להתרוקן מכל תוכן לא פחות מן המחשבה הנוכחית, ואולי עוד יותר ממנה, והנסיון בחינוך של הארצות הקומוניסטיות יוכיח זאת. עיקר התיקון הוא בזה, שיש ליצור בבתי-הספר העל-יסודיים ובמוסדות הגבוהים משקל-שכנגד רציני להכשרה המקצועית הניתנת בהם לצעירים; כוונתנו להכשרה רוחנית שעיקרה בעבודת האדם בכיוון של מימוש עצמי ולא הכשרה רוחנית מופשטת. כיום המשקל-שכנגד להכשרה המקצועית הוא הכשרה פילוסופית וספרותית שהפסדה מרובה משכרה. אדם צעיר הקולט לתוכו ויכוחים רבים על אַתיקה וספרות והקורא דברים של הוגים המגלגלים במונחים במקצועות אלו, יש והלימוד סותם בו את "צינורות הנשימה הנפשית" עד שאינו מסוגל אחר-כך להתייחד עם עצמו. משל למה הלימודים האלה דומים — ל"רעלים מצטרפים" המזיקים ל"רקמות הנפשיות". יש חוקרים האומרים, שהדבר אשר קבע הרופא הגדול פאראצלזוס בשעתו ש"רק המנה היא הקובעת בארסיות", שאם חומר מסויים הוא מרעיל או לא זה תלוי בגודל המנה שלוקחים — אינו אמת לאמיתו. לדעתם של חוקרים אלה יש חמרים כימיים רבים שמשתמשים בהם בתעשייה ומחוץ לתעשייה

על השמאל החדש ועל החינוך הגבוה / 97

והם פוגעים ברקמות שבאורגאניזם. מבחינים בין רעלים מרוכזים שעליהם חל משפטו הנזכר של פאראצלזוס לבין "רעלים מצטרפים". הרעלים המצטרפים אמנם מופרשים מן הגוף ואינם קיימים עוד ובכל זאת הם מוזיקים. וכן ברוחניות. כשם שהאוויר והמים והמזון והתרופות רויים המרים מוזיקים ויש לבדוק אותם בדיקה מעולה ואין לסמוך על "גבול הארסיות" המקובל, כך יש לבדוק את לימודי הפילוסופיה והספרות וכו' ואין להתייחס בביטול לחששות שהובעו פעם על-ידי "אנשים כיתתיים" גם במקום שאין עדיין הוכחות לנוזקים שהם מביאים לנפש הצעירים.

יש צעירים החשים אי-נחת בתרבות ההווה שהיא המונית ושהיא חיוורת, אבל אין להם הכוח להגיע לעצמות, ומכאן באה התופעה המוזרה שיחד עם דרישתם לחופש הם נכספים לאיש חזק שיבוא וישלוט עליהם, גם כשאידיאולוגיה ניאו-מארכסיסטית בפיהם. הוסר-האונים שלהם מביא את האנשים הצעירים לשאוף לטוטאליטאריות, ויתכן שהמורדים בעלי הרמה יחד עם הנגררים אחריהם ("האידיוטים המועילים") מפלסים דרך לשלטון עריצים.

צדק מארכס באמרו שהפילוסופים רק ביארו את העולם והעיקר הוא לשנות את העולם; אך הבעיה היא כיצד לשנותו שיהיה טוב יותר, ולא לשנותו כדי שלא יהיה כמו שהיה. אם הורסים משטר ואין מקימים במקומו משטר טוב ממנו, אין תועלת בשינוי, ולעת-עתה אין בדבריהם של אנשי השמאל החדש כל הצעה רצינית בכיוון זה. לעומת זה אין לזלזל בסוציאולוגים שנקודת-המוצא שלהם הם נתונים סטטיסטיים, במידה שהם שוקלים את הצעותיהם ומציעים שינויים קטנים וגדולים בחברה כדי לתקנה. לא אחת יש לשקול ולהכריע מה עדיף: יותר חופש או יותר שוויון. יש להתנגד לאלה המניחים מראש שדברים מסויימים הם חיוביים ואחרים הם שליליים, למשל אלה שברור להם מראש שהשויון הוא תמיד ערך חיובי, ושוכחים ש"דוקא בחשוב ביותר ובעדין ביותר אין אנחנו שוים"², ויתכן שהכרת אי-השויון כערך חיובי תהיה חשובה בתפיסתם של האנשים שיבואו אחרינו.

לדעתם של הניאו-מארכסיסטים אין כל אפשרות לשנות את האוני-

2. מדבריו של מוריץ שליך.

ברסיטה על-ידי ריפורמה, כי גם אחרי הריפורמה תעמוד האוניברסיטה תחת לחצה של החברה שעיקרה ביצוע יעילות ולא תיקון המצב. אך המסקנה שיש להסיק מכך היא שיש להתאמץ ולמשוך לאוניברסיטה אנשי רוח שיראו את תפקידם בבניית גשרים בין ספירת התיאור המדעי לבין ספירת המשמעות והמאויים של האדם, שלא יראו את העיקר בתיאור הקיים אלא בשלילת מה שראוי שלא יתקיים וביצירת מה שראוי להתקיים, אנשים שיהיה בהם הכוח לעמוד בפני לחץ החברה.

אנשי השמאל החדש צודקים באמנם, שהשיטה השוררת כעת בחברה האנושית היא ראציונאלית מבחינת היעילות הטכנית ובכל זאת אינה ראציונאלית ביסודה, כי דעת האדם ניכרת בעיקר במחשבות ומעשים הבאים למעט את מידת האכזריות והרשע והשעבוד וההרס בעולם, ומבחינה זאת אין תבונה בשיטה הקיימת. אבל הם מתעלמים מן המשימה שעל האדם להשתחרר במידת האפשר מן האגרסיה שלו עצמו, מן הכוחות ההרסניים הפועלים בקרבו, והם רואים את כל הרע בשעבודו של האדם לזולת. אך כלום מציאותו של רע פנימי ושעבודו של אדם למשעבדים שבקרבו אינם רעים יותר משעבודו לזולת? האדם משועבד ליצריו ולהרגליו, וגם אילו היה הדבר בגדר האפשרות לתת לכל אדם שימלא בחברה תפקיד שהוא מתאים לו לפי טבעו, לא היה חפשי בגלל השעבודים הנמצאים בקרבו.

אנשי השמאל החדש מדברים על "אוטופיה ריאליזם", משום שהחברה המקווה אינה רק אידיאה אוטופית אלא אידיאה הניתנת להגשמה. במאה התשע-עשרה היו העוני והרעב נתונים הכרחיים שלא יכלו לשנותם, משום שכוחות-הייצור לא היו מפותחים ועל כן לא יכלו להתגבר על המחסור הטבעי במיצרכים, אבל במאה העשרים אין העוני והרעב נתונים הכרחיים, אדרבה, יש עודף במיצרכים, והביקוש מוגדל באמצעים מלאכותיים כדי לאפשר את המשך הייצור ואת קיום הכלכלה. המשטר הנוכחי הוא איפוא בלתי-ראציונאלי, וחוסר התבונה שבו מתבטא בייצורם של דברים שאין בהם צורך ושיש לשכנע את הצרכנים שימצאו בהם ענין.

החברה המערבית היא לדעתו של הרברט מרקוזה (שהוא המורה של חוגי השמאל החדש) "חברה חדי-ממדית", כלומר חברה שמחקה מתוך מתשבתה את ממד הסתירה ויצרה על-ידי כך תודעה בלתי נכונה. אנשי

החברה החד-ממדית אינם מעמידים בסימן שאלה את המיבנה כולו ואינם רוצים לשנות את החברה מיסודה, אלא הם מבקרים ומשנים תחומים חלקיים, עושים ריפורמות בפיננסים, באוניברסיטאות וכו', וכך הם שומרים את המצב הקיים, והמשטר בכללו נעשה ממוסד, ותהליך ההתקדמות שהוא שלילת המשטר נעשה פסול ומוחרם.

שונה הוא הפועל כיום מן הפועל במאה הי"ט בזה, שאין תפקידו מודע לו כלל, כי בחברה של צריכה המונית אין בתו של בעל המפעל נבדלת באופן חיצוני ממזכירתו, והפקיד נוסע באותו סוג מכונית שנוסע בעל המפעל, ושניהם צורכים אותה תכנית טלוויזיה וכו', והשוואה חיצונית זו בין קטן לגדול משכיחה את הניגוד הממשי הקיים גם עכשיו בין הרכוש לבין העבודה ואת שעבודם של הפועלים. המשא-ומתן שבין האיגודים המקצועיים לבין הרכוש והפשרות שביניהם משכיחים מלב הפועלים את מלחמת המעמדות. הקאפיטאליזם משלב את הפועלים במשטר והמחלוקת בין הרכוש והעבודה הולכת ונמחקת. ה"תיקון" המוצע על-ידי אנשי השמאל החדש הוא לזעזע את החברה באמצעות מעשי אלימות כדי לחדש את המחלוקת. לנין ומהפכנים אחרים נמצאו במצב של מהפכה ממש, לא כן ההמונים הרחבים של האוכלוסיה בחברה הבתר-קאפיטאליסטית באירופה ובאמריקה, שחסרה להם תודעת מצבם כהווייתו. על כן יש לבחור בנקודה הזעירה של האינטליגנציה השמאלית כנקודת-מוצא כדי לדחות לעת-עתה את התודעה המשובשת מקרב מעטים אלה, מתוך תקוה שאחרי-כך יצליחו לשחרר חוגים רחבים מן המאניפולאציה בידי המשטר עד שילמדו לחשוב באופן עצמאי, ואז יתברר גם להם שהעולם שבו הם חיים הוא עולם הפוך. האמת היא, שהמעשים שעושים אנשי השמאל החדש, ההפרעות בשעת ההרצאות והמסיבות וכו' אינם מבטלים את שיבוש התודעה, המיליטאנטיות בדיבור ובמעשה אינה משנה את מגמת החברה וההתמודדות עם המשטרה אינה תהליך של לימוד, ושכרון של הפעולות המכוונות לפגוע בחוקי המשחק של החברה הבורגנית יוצא בהפסד של הגברת התוקפנות באנשים צעירים. כיון שהפעולות אינן זוכות להבנה מצד המוני הפועלים הם מנסים לתת להפגנות תכנים העשויים למשוך המונים של מפגינים: וייטנאם, ריפורמה בחינוך הגבוה וכו"ב. בעצם יש בתכנים אלה סתירה להשקפתם היסודית שכל ריפורמה וכל תיקון מחזקים את הסטאטוס קוו של המשטר.

והיו צריכים להתנגד לתכנים האלה, שהרי אם יהיה שלום בוייטנאם ויתוקן החינוך הגבוה וכו' תתחזק התכרה הנוכחית, אבל הם אינם יכולים להרשות לעצמם לוותר על נקודות-אחיזה המאפשרות להם לזכות בבסיס מסויים בקרב ההמונים ולעורר אותם להרגשה של אי-נחת במשטר. המפגין השליו הרוצה באמת ובתמים שישרור שלום בוייטנאם חי עדיין לדעתם בתוך "מעגל אדים של הומאניזם בורגני", ב"משפטים קדומים של מוסר", ב"פאציפיזם גטול הגיון" ואינו יודע מה בעצם מתרחש כאן, ויש למשוך אותו להפגנות שהן בבחינת הכנה למהפכה.

מהתנגדות בלי אלימות עברו לפעולות חריפות של אלימות כדי להגיע למטרה של הפלת המשטר הממוסד ולהקים את "החברה ללא שלטון". לאמיתו של דבר הקמתה של חברה ללא שלטון היא אוטופיה "אמיתית", כלומר בלתי ריאלית בהחלט; וגם אלימות הנובעת מתוך מרד של מעמדות שהם באמת מדוכאים אינה מפסיקה את הרציפות ההיסטורית של אכזריות, ועל אחת כמה וכמה אלימות הנובעת מתוך תודעה מלאכותית של אנשים שבעצם אינם מדוכאים. אנשי השמאל החדש אומרים, שהכול תלוי בזה מי משתמש בנשק, מי הוא הממית, ודוחים בתוקף את ההתנגדות לאלימות. צ'ה גווארה אמר, שעם בלי שנאה אינו יכול לנצח אויב אכזרי, אבל הנסיון לימדנו ששנאה מולידה שנאה ואכזריות גוררת אכזריות. מי לא נלחם תחת דגל של עגין קדוש כדי להביא גאולה לאנושות, ולבסוף התגברו השנאה והאכזריות והגאולה לא באה. ההכרזה המפורסמת של צ'ה גווארה כי יש ליצור שתי וייטנאם, שלוש, הרבה וייטנאם בעולם (עם מכסות גדולות של נופלים ועם טראגדיות גדולות ומעשי גבורה רבים) אינה בשורה לאנושות. אין למעשי אלימות תפקיד פדגוגי, ויותר משהם עושים את המצב מודע למשתתף בהם ומחכימים אותה, הם מגבירים בו את הרע ואינם מקדמים אותו.

ההתנגדות לדרך המדעית האוניברסיטאית ה"משוחררת" במידת האפשר מערכים היא מוצדקת. נכון הוא שדרך זאת עלולה להפוך את הרוחני באדם לנטול משמעות, וחשוב הוא הדבר שתיווצר אוניברסיטה ערכית. וכן נכון הוא שיש ליצור דימוקראטיה ישירה שתאפשר לאנשים לבחור באופן ישיר את נציגיהם הזמניים וגם לבטל את יפוי-כוחם של הנציגים בתוך זמן קצר. עליידי כך יופחת שלטון האדם באדם ויועמד על מידה קטנה.

על השמאל החדש ועל החינוך הגבוה / 101

ובצורה כזאת תהיה התמורה לתהליך רצוף. וכן נכונה היא הדרשה שהאינפורמציה שהאנשים מקבלים צריכה להיות מכוונת לפתח בהם מחשבה שהיא חפשית במידת האפשר מהוראה מבחוץ. וכן נכונה היא הבקורת על החברה שלנו שהיא חברה של בזות, של כליון רכוש על-ידי מלחמות, חימוש, ביורוקרטיה, פירסומת וכו' והתומר המבוזבז היה בו אולי כדי לתרום תרומה מכרעת לעקירת הרעב והמלחמה בעולם. אך לא נכונה היא הדרך של אנשי השמאל החדש להתייחס בחוסר סובלנות לתנועות דתיות ואזרחיות בעלות ערך, ובסובלנות מוגזמת לכל תנועה שמאלנית, גם לבלתי-אנושית ביותר. הם מבחינים בין שני מיני סובלנות: סובלנות רפרסיבית (עוצרת, מדכאה), זוהי סובלנות שמוסדות המשטר הקיים מכריזים עליה ומגשימים אותה בחברה התעשיינית המפותחת. — גם הסובלנות כלפי הרע נחשבת כאן כמעלה, משום שהיא עוזרת לקיים את הסטאטוס קוו. לעומת זאת יש סובלנות אמיתית, משחררת, והיא הסובלנות כלפי השקפות ודעות ומעשים שהמשטר מואס בהם ודוחה אותם. אבל הם מתעלמים מן העובדה שיש השקפות ודעות ומעשים שהמשטר הנוכחי מואס בהם והם באמת פסולים.

הליבראליזם של החברה הנוכחית היא לדעת השמאל החדש בחינת הסוואה, תירות זו ("חירות של כסילים") אינה מסכנת את קיומו של המשטר ומחזקת את האזרח באשלייתו שהוא חפשי. השיטה יכולה לסבול גם בקורת קיצונית המטילה ספק בשיטה כולה, כי "החברה החד-ממדית" אינה מפחדת גם מפני בקורת כזאת. ומשום כך — הם טוענים — חשוב הוא להסיר את המסוה מן השיטה ויש לכפות אותה להודות בכך שהיא בעצם דיקטאטורה אלימה ולהוכיח בבהירות את פגיעותה, את נקודות-התורפה שלה. אבל הם מתעלמים מן הגסיון של העבר שגם תנועות מהפכניות נהפכו חיש מהר לתנועות מדכאות. מי שמאמין בפעולות מרד, סימן שאינו מכיר את טיבה של העבודה הממושכת הדרושה כדי ליצור טיפוס של אדם חדש העולה בערכו על האדם הישן.

אין כעת באירופה קבוצות גדולות של אנשים שהעוני והשעבוד שלהם הם חד-משמעיים, אין עשוקים ומדוכאים שאפשר לדרוש בשמם באופן לגיטימי להחריב את המשטר, על כן מסתמכים המורדים על כך, שמלחמתם היא בשם "העולם השלישי" (בשם האנשים החיים בארצות שאין בהן

תעשייה מפותחת), אבל תירוץ זה הוא דחוק. הם טוענים שהבוזיים והמוש-פלים של העולם, העמים המסכנים של העולם השלישי מבינים כבר עכשיו מדוע הם עניים כל כך: משום ש"המטרופולין", כלומר הארצות בעלות התעשייה המפותחת, ניצלה אותם מאות בשנים וגם עכשיו עודה מנצלת אותם. אבל הרבה יותר נכון הוא להסיק ממצבם של העמים העניים שיש לעזור להם לפתח תעשייה משלהם כדי שיוכלו להתפרנס ממפעלים המוקמים בארצותיהם מאשר לנסות ולהחריב את הקיים בארצות המפותחות בשם העניים שבארצות שאינן מפותחות.

מזהירים שיש ליצור חברה שבה לא יהיה האדם משועבד למוסדות המצמצמים את האוטונומיה של היחיד, את יעודו העצמי, אבל אין עומדים על כך כיצד יוצרים חברה כזאת. אומרים שצורת החירות המקווה, כיצד יסתדרו וכיצד יחיו בני-האדם בחברה העתידה היא מעבר לכל הגדרה ומעבר לכל בירור, והרי דוקא בירור זה חשוב הוא לנו מאוד והוא עשוי ליצור בנו יחס רציני לחברה המקווה. במקום לדון בשאלות אלו משתמשים בדרישות כלליות: להיות האדם חפשי מן הבקרה של כוחות כלכליים; להשתחרר ממלחמת הקיום היום-יומית; לחסל את "דעת הקהל" ואת יוצריה; לבטל את החד-גוניות הנוצרת ב"דמוקרטיה האימפריאליסטית" על-ידי שהשליטים מביאים להסתאבות הפועלים על-ידי הטבות ויתרונות חמריים שמעניקים להם; לבטל את הטיפול המכוון הגזול מבני-האדם את החירות במסווה של הקניית חירות. במקצת מן הדרישות האלו יש גרעין של אמת, אבל דיון רציני על דרכי תיקונה של החברה אין כאן.

אנשי השמאל החדש — כסוציאליסטים מן הסוג הישן — אומרים, שהמטרה היא לעשות את האדם מאושר על-ידי תמורה בתנאי-החיים החמריים על-ידי ארגון נכון של הכלכלה, אבל הנסיון מלמדנו שהרבה פעמים אדם תחי בתנאים כלכליים טובים מאוד אינו מאושר כלל. מכאן שיש לחפש דרכים אחרות לאושר. כללו של דבר: יש להקדיש הרבה יותר לתיאורה של החברה שאנו מצפים לה ולבירור דרכי תיקון, ויחד עם זה לא לשכוח שהסדרים הפנימיים בתוך היחיד אינם פחות חשובים מסדרי החברה החיצוניים.

השתלמות הצעירים

יש אנשים, בעיקר צעירים, המרגישים שהם חסרים, שהם צריכים "להשתלם" כדי להיות שלמים. החסר האמיתי הוא בטעם החיים, בממד הזמן הפנימי ובממד המקום הפנימי ובממד המעשים הפנימיים. הם הולכים לבתי-ספר גבוהים מתוך ציפיה ששם יגיעו להשתלמות, בעצם הם מחפשים ארחות חיים, ואחר-כך הם מתאכזבים באופן פנימי ומרגישים עצמם כנתונים ב"כף-הקלע" או ב"עולם התוהו". אין הכוונה לומר, שהאנשים הולכים לבתי-ספר גבוהים לשם השתלמות נפשית, אדרבה, הסיבה הנראית להם עיקר היא לרוב תועלתית, רוצים הם להתבסס מבחינה כלכלית וחברתית, אלא שבתוך השאיפות למטרות חמריות יש גם נתון נפשי, שלעתים קרובות אינו מודע להם עצמם או שהם מתביישים לתת לו ביטוי.

גם האכזבה של הצעיר המרגיש אחרי שמצא בבית-הספר הגבוה מחקר גייטראלי שאינו מורה דרך בחיים אינה תמיד מודעת ובכל זאת היא קיימת, ויש לאכזבה תוצאות רעות ליחיד ולחברה, כי היא מכשירה את הצעיר לציניות. יש לזכור שבחירת המקצוע בבית-הספר הגבוה אינה נעשית רק מבחינה תועלתית, אלא היא מעידה על כיוון מסויים בנפשו של הבוחר. למשל, הרצון למצוא בטחון בממד הזמן מביא לידי לימוד ההיסטוריה, והציפיה למצוא את משמעות החיים בתיאורים של החיים מביאה לידי לימוד הספרות וכו' וכו'. שנות הלימוד בבית-ספר גבוה הן בבחינת "נסיון" במובן הדתי של המלה, ולא קל לעמוד בו. יום-יום נאלץ הצעיר המרגיש לתור את הדבר שימלא מקום מבוקשו, והוא מנסה למצוא מחוץ למוסד, הפיזור הוא רב והזמן הוא ארוך והרצון למשמעות נחלש, ובבוא אחר-כך אדם להדריכו הוא לועג לו, כי כבר סוגרו הדלתות.

אולי כבר הגיעה השעה לחשוב על שינויים רציניים בבתי-הספר הגבוהים כדי לעזור לצעירים המחפשים דרכים להשתלמות במובן הנפשי, וללמדם כיצד להתגבר על התוהו בעולם האדם.

האקדמיזציה של המקצועות הרוחניים

רבים הם האנשים בזמן הזה המעריכים בעיקר את המחשב ומכשירים הדומים לו. כיון שמכשירים אלה נוצרו על-ידי המתמטיקה והמדעים (פיסיקה, כימיה וכו') נעשו המתמטיקה והמדעים יסוד לכול והתנ"ך

והספרות וההיסטוריה פרפראות בלבד. זהו הלך המחשבה של הבריות וכך הגיעו להגביר את תהליך האקדמיזאציה של התנ"ך והספרות וההיסטוריה כדי שגם הפרפראות תהיינה למקצועות אקדמיים.

אבל לימוד גזירה שווה מן המקצועות כגון פיסיקה וכימיה וכדומה על מקצועות כגון תנ"ך וספרות הוא מוטעה, וטעות זו עלולה להחריב את הרוחניות שנשארה עדיין בקרבנו. יש לשאוף לכך להוציא את המקצועות הרוחניים מן התהליך של האקדמיזאציה, כי מקומם הנכון של המקצועות הוא בתחום אחר לגמרי, ותפקידם לעשות חיי אנוש לבעלי תוכן. פיתוחם של המקצועות ה"מדעיים" הוא חיוני והכרחי לנו במצבנו, ואין אנחנו יכולים לוותר עליהם, אבל הפעולה הרוחנית צריכה להיות בכיוון אנטי-אנטרופי, אנטי-סתמי.

יודע אני שהאזהרה מפני האקדמיזאציה של הלימודים הרוחניים תיפול על אזנים אטומות משום שהקשב של רוב האנשים תפוס והאינרציה שולטת בכול, ואף-על-פי-כן צריכים הדברים להיאמר למען ישמע אותם מי שיכול לשמוע.

הערה לענין הנוסטאלגיה והרומאנטיקה

אין ללכת בדרכם של אלה המדביקים תו מסויים על תופעה רוחנית ועל-ידי כך הם פוסלים אותה. יש להדגיש שהנוסטאלגיה והרומאנטיקה, שרבים מתייחסים אליהן בשלילה הן תופעות חיוביות וחיוניות בחיי אדם בכלל ובחיי "הומו פאבר" של העידן הטכנולוגי בפרט. בין הגורמים שהביאו יהודים לארץ-ישראל והביאו לתחייתה של השפה העברית פעלו גורמים נוסטאלגיים ורומאנטיים. גורמים אלה יחד עם הגורם האנטישמי של עמי אירופה ועם הרצון לתיקון החברה שפעל בצעירים היהודיים (כתמורה לדת) הם שיצרו את המדינה היהודית והחיו את השפה העברית. רק בזמן שנתונים נוסטאלגיים נעשים לפוליטיים-מנגנוניים תיצוניים ומאבדים את תוכנם האמיתי, הם מסתאבים ונפסלים. אבל העובדה שיש לאדם יחס רגשי נוסטאלגי-רומאנטי למקומות ולזמנים, לאנשים ולצלילים מסויימים עשויה לחזק את האדם, לתת לו תוכן ולהרחיקו מן התוהו ולהבשירו לשעות של השראה.

הכיוון האנטי־אנטרופי בעולם האדם הפיסיקאים אומרים, שהאנטרופיה (התוהו, ההתפרקות) גדלה והולכת ביקום, ורק במקום שיש מובלעות מקומיות שכיוונן הוא בניגוד לכיוון הכללי של האנטרופיה שם יש חיים; שהיקום (והנטיה לתוהו שבו) והחיים (והסדר והאירגון שבהם) מנוגדים זה לזה תכלית הניגוד. דומה, שגם בעולמו של האדם המצב הוא כך שאין קיום בעל ערך אלא במובלעות שכיוונן הוא בניגוד להמוניות, לשיגרתיות ולסתמיות. המסגרתיות האירגונית שבעולם האדם היא אמנם בניגוד לתוהו־ובוהו, אך לעתים קרובות היא גם עומדת בניגוד לטעם של המעשים, ועל כן שייכת גם היא לתוהו־ובוהו. המלחמה באנטרופיה הגדלה והולכת באדם היא מלחמה בזרם הכללי, בביטולה של הדיפרנציאציה, וגם מלחמה ב"סדר של תוהו", כלומר בסדר שהוא נטול טעם. יחידים וקבוצות של בני־אדם נאבקים בכוחות המפוררים והמאיינים עולם האדם, ויחידים וקבוצות אלה מקנים משמעות לכול. כשם שהיקום כולו נוטה בדרך הטבע להישחת ולקפח את ייחודו מבחינה פיסיקאלית, לנוע ממצב פחות־סתמי אל מצב יותר־סתמי, ממצב של אירגון והבדלה שבו קיימים ייחודים וצורות אל מצב של תוהו־ובוהו ודמיון־כדי־זהות, כך יש גם בעולמו הרוחני של האדם נטיה לכיוון סתמי, לדמיון־כדי־זהות. אולם אף־על־פי שהיקום כולו נוטה להיפגם, הרי מצויות בו, כאמור, מובלעות שכיוונן מנוגד לזה של היקום כולו וקיימת בהן מגמה של חיזוק האירגון. מקומם של החיים הוא באחת המובלעות האלו³. בתוך ההתפרקות הגדלה והולכת יש איים של פיחות האנטרופיה. אנו בעצמנו, האנשים החיים, מהווים איים של פיחות־אנטרופיה. החיים האורגאניים בכלל הם איים כאלה, והחיים הרוחניים־נפשיים, שבהם אנחנו חשים שאלוהים בקרבנו והשמחה במעוננו הם מרכזים של אנטי־אנטרופיה. הסדר המכאני שבחיים האנושיים הוא סדר של תוהו, ושעות ההשראה שבחיי היחיד ושבחיי הכלל, השעות של תפילה אמיתית והשעות של שבת ויום־טוב אמיתיים הן שעות של פיחות־אנטרופיה. של סדר אלוהי, והן המקנות טעם לסדר ולאירגון של חיי אדם. (ודוגמה לכולן: השעה של יציאת מצרים והשעה של מעמד הר סיני).

3. לפי נורברט וינר.

היווצרותן של מובלעות אנטי-אנטרופיות ביקום הוא לפי תפיסתו של המאמין עדות לכוח הפועל בניגוד לדרך הטבע, והאדם היוצר מובלעות קטנות בעולמו הקטן נעשה שותף להקדוש-ברוך-הוא במעשה בראשית, וזהו תפקידו של האדם בעולם.

*

ההשתלמות של הצעירים צריכה להיות מכוונת ליצור מובלעות רוחניות ממשיות בעולם האדם, ומרכזן של המובלעות האלו צריך להיות במקצועות הרוחניים בבית-הספר הגבוה, ואז לא תהיה הצדקה לטענתם (או יותר נכון לשורשה של הטענה) של אנשי השמאל החדש נגד האוניברסיטאות.

תפקידה של הפילוסופיה¹

א

דבר ידוע הוא, שיש משבר במדעים, ובמדעי־הרוח ובפילוסופיה הוא ניכר במידה מרובה יותר מאשר במדעים המדויקים, משום שהמדעים האלה עוסקים בעיקר, — או ביתר דיוק: עליהם לעסוק בעיקר — בתורת האדם. במחלקה לכימיה או לפיסיקה או למתימטיקה וכיוצא בהן אין הבעיה מחריפה כל כך. אמנם ידוע, שיש בעיות בחקר היסודות של המתימטיקה ושל הפיסיקה, ושהמדע המתימטי־הפיסיקאלי כולו נהפך להיות דבר פרובלימטי משום שהאדם מרבה להשתמש בו לסיפוקם של יצרי הטרף והטירוף שלו. אבל הואיל והמדע הזה נחוץ בדורותינו לשם סיפוק הצרכים היומיומיים הפשוטים וההכרחיים ביותר, נראה לבני־אדם שהצדקתו בצדו, ורוב העוסקים בו אינם מרגישים בפרובלימטיות שבו אלא לעתים רחוקות בלבד. לא כן המצב במדעי־הרוח ובפילוסופיה, שכאן הפרובלימה נראית לעין ומעיקה על הלב. כי כל עצם קיומם של המדעים האלה מבוסס על ההנחה שהם מעלים את רוח האדם ומקרבים אותו לשלימות ועל כן זה שנים נשאלת השאלה: הממלאים הם את תפקידם? המביאים הם לעליית רוח האדם? המקרבים הם אותו לשלימות? ואין אתנו יודע לענות על השאלות האלה תשובות העשויות להניח את הדעת.

במאה הקודמת היתה שוררת בכלכלה ההשקפה, שאם יתאמץ כל אדם להרויח הרבה כסף וכל אחד ואחד ירבה לשקוד על האינטרסים הכלכליים שלו, תתבסס מאליה כלכלה מוצקה, שהיא לטובת הכלל. אחר כך נוכחו שאין ההשקפה הזאת עומדת בפני הבקורת. אבל גם בענין המדעים שררה השקפה הדומה לזאת. חשבו, שאם כל אחד ואחד מאנשי המדע יעסוק במקצוע שלו: זה בתולדות הפילוסופיה, זה בתולדות האמנות, זה בתולדות

1. מאמר זה הופיע בספר "מכות ורשימות", הוצאת קרית ספר, ירושלים, והספר אזול.

הספרות זכו' תיווצר ממילא תרבות חשובה לטובת האנושות כולה. בימינו ראינו שיכולים לפתח את כל המקצועות האלה ולבסוף לא רק שלא יעלה האדם מעלה מעלה אלא גם ירד לדיוטה התחתונה, לא רק שלא ישתכללו הערכים ולא תתפתח הגשמתם אלא שידלדלו ויתפוררו. וחזרת השאלה למקומה: מה מצדיק את קיומם של מדעי-הרוח ושל הפילוסופיה בזמן הזה?

ואם תאמר: אין המדעים שואפים אלא להכרת האמת בלבד, בין שהאמת הזאת מעלה את האדם בין שאינה מעלה אותו — הרי אין תשובה זו מניחה את הדעת. כל מי שעסק במדעים יודע, שאין בקשת האמת מטרתם היחידה של המדעים, כי הרי בוחרים בתחומים מסויימים ובעובדות מסויימות ואין חוקרים בכל תחום ללא הפליה. והבחירה הזאת נעשית מתוך הערכה. סילוקו של מוטיב ההערכה מתוך המדע הוא בעל חשיבות מבחינה מיתודית. כדי שלא יגיעו העוסקים במדעים לידי ערבוב תחומים מסלקים, כביכול, או שמים (כביטוי הפנומנולוגי) את ההערכה בסוגריים ודנים בעובדות רק מבחינת האמת והשקר בלבד. השימה בסוגריים אינה המטרה. אין שואלים ודורשים במדעים רק כדי לקבוע עובדות וחוקים, וגם לא לשם משחק בלבד.

המשבר בפילוסופיה הוא חמור יותר מאשר המשבר במדעי-הרוח. לאחר שנתערער בנינו של קאנט, אותו הבניין שהוקם כדי להציל את ההכרה מפני ספקותיו של יום; לאחר שהוברר שהמשפטים הסינטיטיים-האפ-ריוריים והצו הקטיגורי שוב אינם מבצרי-עוז, התגברו שני כיוונים: המטאפיסיקה המחודשת על צורותיה השונות והאסכולה הלוגית-האמפיריסטית (של החוג הוינאי). המטאפיסיקה המחודשת נהפכת לעתים קרובות למטאפיסיקה ספרותית ובמקרה הגרוע יותר — למטאפיסיקה ז'ורנאליסטית. והפילוסופיה הלוגית-האמפיריסטית, שהיתה דומה במובן מסויים לפולמוס של סוקרטס נגד הסופיסטים והצד החיובי שבה היה בחינת הבעיות, נהפכה עד מהרה לדוגמאטית. באותה שעה שראתה את הישגה הגדול בשלילה, בשלילתו של האורנמנט המטאפיסי, ולא דאגה לבנות לעצמה עולם הראוי לשם זה, פרשו ממנה הטובים שבחסידיה.

עכשיו אנו עומדים על פרשת דרכים והדרכים שונות הן. להשאיר את המצב כמו שהוא זוהי דרך מתעה, כי במקום שנוצר חלל ריק נכנס

תמיד משהו לתוכו, והמשהו שנכנס ידוע לנו למדי. את החלל הריק שבמדעי-הרוח ממלאים בחידושים מדעיים על פרטים שכשהם לעצמם היו יכולים להיות בעלי-ערך, אבל כיון שחסר כאן העיקר, כיון שאין כל כיוון, הרי אינם אלא כאמצעים להסחת-הדעת מן העיקר החסר, ומבחינה זו הפסדם מרובה משכרם. החלל הריק שנוצר כאן הביא לידי זלוזל במדעים האלה. הגיעו הדברים לידי כך, שכל מרצה רציני אנוס לעסוק הרבה מאוד בהצדקת קיומם. יש הרבה צעירים טובים שאינם עוסקים במדעים לשם פרנסה בלבד, אלא לשם הערך שבהם, והם עוזבים את מדעי-הרוח ואת הפילוסופיה מתוך אכזבה, ובצדק. אין איפוא להשאיר את המצב כמו שהוא. יש אומרים שיש לבטל את הפילוסופיה כשם שביטלו את האורנמנט בארכיטקטורה, כדי להסיר את הנימבוס מדבר שאינו ראוי לכך, ולצמצם את מדעי-הרוח ולהעמידם על הצד המחקרי-הטכני בלבד. להם יש להעיר: אמנם אין לדרוש מן הסנדלר שידע לעשות רהיטים ולא מן הנגר שידע מעשה נעליים, אבל מן ההכרח הוא שיהיה אחד אשר ידע דברים עיקריים בשני המקצועות גם יחד ועוד בהרבה מקצועות, כי בלעדי אדם כזה אין תקוה לשום המשך. יש לציין שכל העוסקים בעבודות מדעיות רואים את עצמם כעוסקים במפעל חשוב מאד, ועצם העובדה הזאת מחייבת אותם שידעו על מה ולמה הם עוסקים במדעים.

דרך אחרת היא: לשעבד את המדעים האלה למדינה ולצרכיה. כיון שיש למדינה השקפות מסויימות — על הפילוסופיה לנסת את ההשקפות האלה באופן המשכנע ומושך את הלב ולסתור את ההשקפות המתנגדות להן. דרך זו היא הבלתי-פילוסופית ביותר והיא גרועה יותר מן הדרכים הקודמות. כי ההולך בדרכים הקודמות אינו מתקדם הרבה, אבל אינו מסייע במישרין לעקירת הפילוסופיה מן השורש, ואילו זה ההולך בדרך האחרונה אין לו תקנה, היא בבחינת "פסיק רישיה ולא ימות". לאתר שעורפים את הראש — אין חיים.

ב

יש דרך שאפשר לכנותה בשם דרך סוקראטית, שתפקידה של הפילוסופיה נעוץ בהבחנה עצמית, בבקורת עצמית, עיונית ומעשית כאחת, שמטרתה להגיע לידי התאמה בין העיון ובין המעשה. הליקוי הגדול ביותר בפילוסופיה

סופיה שלנו הוא שאנו פילוסופים למחצה, לשליש ולרביע, שאנו לרוב פילוסופים בעיון ולא במעשה, בחיים. אבל בה במידה שאנו רואים את מעשינו: מעשי המחקר, הכתיבה, ההרצאה והפרסום, כטפל לגבי העיקר, שהוא החיים הפילוסופיים — הרינו מתקרבים להיות פילוסופים.

הפילוסופיה היא אהבה לחכמה משום שהיא מעלה את ערכו של האדם. הפילוסוף אינו חכם עיוני, כִּי־אם חכם לב. הוא מסתכל באנשים, במלבושיהם, במעשיהם ובתגובותיהם כמכיר־מעריך ולא רק כמכיר גרידא. ההבדל בין טוב ורע תקוע בנפשו וגם בשעה שהוא חוקר את העובדות וזה נראה כמעבר לטוב ורע, אין דבר הודאי לו כודאותו של ההבדל הזה. המשבר בפילוסופיה (וממילא גם במדעי־הרוח) בא משום כך שהפילוסופים שלנו הם במקרה הטוב ביותר פילוסופים בכוח, פילוסופים בעיון, ולא פילוסופים בפועל, פילוסופים בחיים. יש בין הפילוסופים אנשים בגיל העמידה ובגיל גבוה יותר השואפים לפרסום כנערים קלי־דעת. הספרות הפילוסופית העולמית נהפכה לספרות מקצועית, שהעיקר בה הוא תחידוש המבריק, הניסוח המוצלח ולא יותר. הציטוט מספרים רבים מעורר לעתים בחילה. הגיעו הדברים עד לידי כך ששיתה בין פילוסופים אינה עולה בערכת על שיחת יושבי־קרנות. הדרך הסוקרטית היא דרך של הבהרת המושגים ובחינת המעשים. אשר להבהרת המושגים נשאלת השאלה: לשם מה להבהיר אותם? למה לא ישארו מעורפלים? על זה שמעתי עונים: פעולת ההבהרה גורמת קורת־רוח לעוסקים בה וזוהי הצדקתה. המתמטיקאי מוצא ענין במשוויות והפילוסוף בבירור המושגים. על כך יש להעיר, שאמנם יש סיפוק בפעולה זו (ויש בה גם לא מעט מן הסבל), אבל הצדקתה הרצינית היא באמונה יסודית, באמונה סוקרטית, שהאדם המשתמש במושגים בהירים והשוואף לבהירות, הוא בעל ערך גדול יותר מחברו המשתמש במושגים מעורפלים ואינו שואף לבהירות. האמונה בערך היא איפוא העיקר ולא הסיפוק שבפעולה.

כדי לקיים את התפקיד הזה של הבהרת המושגים יש צורך בחוסר דוגמאטיות, באי־התחשבות בדעת הבריות, בכבוד, בכסף וכיו"ב; בביטולו של הכלל "אחרי רבים להטות". פילוסוף המצליח לפרסם הרבה מאמרים בעתונות ואינו נתקל בקושי מצד הקהל, עליו לבחון את מאמריה כי יתכן שהם פגומים. פילוסוף שהקהל מפרנס אותו בכבוד ובריות עליו לבדוק את

תפקידה של הפילוסופיה / 111

פעולתו שמא יש בה פגם. על הפילוסוף לחוות את דעתו רק בשעה שנחה עליו הרוח ולא בשעה שקיבל הזמנה ישירה או בלתי-ישירה ממישהו לחוות דעה. אם הפילוסוף מרצה, עליו לבחון את עצמו אם איננו "דברן מן הסוג שלהם" (כביטוי של סוקרטס). המשיחיות הפילוסופית היא התקוה שבאחרית הימים יגיע האדם בעל המדעים לידי מצב של שלימות הדומה לשלימות הדתית, שבה יש התאמה בין חוקי הטבע וחוקי הנוהג של האדם. הפילוסופיה התחילה בהנדסה של פיתגורס ובספק של הרקליט, בהרס של פרותגורס ובבנין של סוקרטס, והעיקר בה להציל את סוקרטס מפני פרותגורס (ולא להציל את פיתגורס מפני הרקליט). שיא ההר שאנו מתאמצים להגיע אליו נתון בערפל ואין אנו רואים אותו כראוי, ולעתים נדמה לנו שאיננו במציאות או שלא נגיע אליו לעולם. פה ושם נראו סימנים של התקדמות. אנשי החוג היונאי שאפו להבהרת המושגים, אבל הם השלו את עצמם ברעיון המשחק, ברעיון שפעולת ההבהרה היא עיונית בלבד והצדקתה בזה שהיא גורמת סיפוק לעוסקים בה, ובזה נכשלו. היו ביניהם כאלה שסברו כי על ידי איחוד הטרמינולוגיות שבתחומי-המדע השונים יגיעו למטרה (למדע אחיד), אבל האדם זקוק לשלימות ממין אחר.

קושי רב טבוע בחוקיות הפסיכית של האמן היוצר. הפילוסוף הוא אמן יוצר, ולפיכך הוא מקריב הרבה ממאוזיו (לרבות המאוזיים לחיים מוסריים) לשם אפשרות היצירה, וכיון שהוא מתרגל לעשות כן הוא נעשה אנוכיי מאוד, מבקש נוחות, בועט ביסורים, פתון ורגזן, ומתוך שהוא מוכרח להזדהות עם מחשבות והלכי-רוח שונים הוא נעשה לעתים גם הפכפך וספקן. התופעות הללו מונחות בטבעם של תהליכי ההריון והלידה של מחשבות ומפריעות לשיקול-הדעת החשוב בדרך חייו של הפילוסוף שאינה יכולה ואינה רשאית להיות דרך של מחשבה בלבד.

על השאלה מיהו הפילוסוף האמיתי אין תשובה הולמת יותר מאשר ההוראה באצבע. כשם שאני מגדיר את הצבעים (במובן הפנומנאלי ולא במובן הפיסיקאלי) על ידי כך שאני מראה עליהם באצבע ואומר: זה לבן, זה שחור, כך אני מגדיר את הפילוסוף האמיתי על ידי כך, שאני מראה עליו ואומר: זה שואף לחיים פילוסופיים, זה אינו שואף להם.

תפקידה של הפילוסופיה (ושל הפילוסוף) בתקופת הטכנוקראטיה והביורוקראטיה הוא לשמור על הפנימיות שבאדם, על האמונה ועל הערכים

שלא ייעלמו כליל; שיתקיימו לפחות במעטים שלכם נתון למשמעות של החיים. הפילוסוף (ואם תמצי לומר: איש הרוח) עינו פקוחה ואזנו קשבת לקלוט רשמים ורעיונות העשויים להחיות את השממה הנפשית. רק לעתים רחוקות הפילוסוף זוכה להיות בעל סמכות מלמעלה. רק מעטים זוכים למה שנקרא במסורתנו נבואה ורוח הקודש. המצב של חוסר המוצא אינו נדיר אצלו, ואף-על-פי-כן הוא עשוי להיות לבעל מדרגה רוחנית ממשית.

ג

כדוגמה לבעיות המעסיקות את הפילוסוף (או: את איש הרוח) בימינו אביא את הבעיה: החיוב והשלילה שבטיסה לחלל.

פ. פ. ראמסיי² כתב פעם:

"מה שנראה שנבדל אני בו מכמה מחברי הוא ביחסי חשיבות מועטת ביותר לגודל הפיסי. אינני מרגיש את עצמי כלל קטן לפני מרחבי השמים. השמים יתכן שהם רחבים, אבל אין הם יכולים לחשוב או לאהוב, ואלו הן תכונות העושות עלי הרבה יותר רושם מאשר הגודל. תמונת עולמי מצויירת בפרספקטיבה ולא כסולם מעלות. בתזותה של התמונה נמצאים בני-האדם, והכוכבים כולם קטנים כמטבעות קטנות. אינני מחשיב את האסטרונומיה, אלא את המהלך המסובך הבעלם והנרמז של תחושת האדם, ואולי גם של החי כולו. אני משתמש בפרספקטיבה שלי לא רק לגבי המרחב כי אם גם לגבי הזמן. משערים שאחרי זמן ניכר יתפרק העולם והכול ימות. דבר זה עודנו רחוק וערכו כיום הוא כמעט אפסי. ההווה אינו מפסיד הרבה מערכו על-ידי כך שהעתיד יהיה ריק".

דברים אלה של ראמסיי הם תגובה על הרגשתנו שאין גופנו תופס מקום ניכר בעולם ועל השערותנו שאחרי זמן יתפרק העולם כולו ולא ישאר ממנו מאומה.

העולם שראמסיי מעריכו הוא עולם שעיקרו בצד הפנומנאלי, כעולם של הפרק הראשון בספר בראשית. השמים אינם חלל פיסיקאלי והארץ אינה אחד הגופים המתנועעים בחלל, אלא השמים והארץ הם ישויות הנתפסות בנפש. כך תפס אותם האדם בכל הדורות, אלא שבדורות האחרונים

2. מאנשי קמברידג', שהיה קרוב ללודוויג ויטגנשטיין. דבריו תורגמו מאנגלית על-ידי יוסף עמנואל (מנלה).

נידחו הישגיות האלה (לעתים גם מן הנפש) על־ידי התפיסה האסטרונומית שהשתלטה על האדם. כיון שנידחו השמים והארץ הפנומנאליים, נדחה גם היסוד ההרגשתי־מחשבתי של מותר האדם ונעשה בטול־כות. מבחינה זו יש ערך חיובי להתקדמות האדם בזמן האחרון בטיסה לחלל, כי על־ידי כך הוכח שוב כוחו של יצור קטן זה, וזה מסייע להגברת ההכרה במותר האדם.

ערכו של האדם ניכר במפעליו. והרי דוגמאות למפעלים העיקריים (בלשון האגדה של חז"ל): "נתן לו הקדוש ברוך הוא העה מעין דוגמא של מעלה והביא שני רעפים והקישם זה בזה ויצא מהם אש". האדם יודע לקרוא שמות: "כינס הקדוש ברוך הוא כל בהמה, חיה ועוף והעבירים לפני אדם הראשון והוא אמר: לזה נאה לקרותו שור, לזה גמל, לזה ארי וכו'. כשהיתה לפניו באר עמוקה מלאה מים, והיו מימיה צוננים ומתוקים, ולא היתה בריה יכולה לשתות ממנה, קשר חבל בחבל, משיחה במשיחה ודלה ממנה ושתה". עכשיו הגיע האדם להישג חדש הגדול מן ההישגים האלה: הוא נאבק בכוח המשיכה של האדמה ויכול לה. הוכח שוב שעל אף העובדה שגופו תופס מקום קטן, ערכו רב בעולם.

מאידך גיסא אנו שומעים שהחלליות הן בשביל הסובייטים הוכחה לכך שאין אלוהים בעולם. הנה הם אומרים: גם השמים נכנעו לטכניקה הסובייטית. האדם הגיע בימינו למקום מחוץ לכדור הארץ שהיה מיועד לאלוהים, ככתוב: "השמים שמים לה' והארץ נתן לבני־אדם", והוא נוכח שבחלל האסטרונומי אין מקום למלכות האלהים.

בני האדם שבתקופתנו עפים יותר טוב מן הציפורים, יורדים לקרקע־הים יותר טוב מן הדגים, ובזמן האחרון הם גם חודרים אל בין הכוכבים והם עתידים לשים את קניהם בין הכוכבים (כביטוי התנ"כי). אבל יש עושר המביא לידי התדלדלות. מי שנמצא בהרבה מקומות, אינו בשום מקום. האדם הוא בעל החיים, וככל בעלי־החיים מוטב שיהיה קשור במקום מסוים ושיתקיים בתנאי חיים מוגבלים. הבניינים הגדולים שבנה האדם בן זמננו השתחררו מקרקע גידולם, והכלכלה המודרנית היא "פיראמידה הפוכה", כי רובה בשירותים ומיעוטה בעבודות בסיסיות.

יש אומרים שבמבנים הגלובאליים והסטלאריים שבעתיד לא יהיה מקום לדבר ה' וגם לא לדבר האדם. שם יעשו רק תשבונות, ינהלו, יאחזו

בהגה, יקרינו, יודיעו, ימסרו אינפורמציות. לא יוסיף עוד האדם לדבר אל האדם. הכל ייאלם. המצב יהיה כמו בדור הפלגה "אשר לא ישמעו איש שפת רעהו".

אם תביא התחבורה הבין-כוכבית לאלם זה יצא שכרה בהפסדה. כי אמנם יתגבר האדם על הנחיתות הנגרמת על-ידי כך שאין גופו תופס מקום ניכר בחלל, אבל הוא יאבד את האישי-נפשי שבו, שהוא הגשר שלו לריע ולאלוהים.

זוהי דוגמה לבעיה פילוסופית שאיש הרוח מתלבט בה בזמננו, והוא מביאה לתודעתם של בני הדור. כאמור אין לו סמכות מלמעלה, והרבה פעמים אין לו השפעה על בני הדור, ובכל זאת יש לו תפקיד, והוא : לעשות את הדברים מודעים ולכוון אותם פנימה.

תפקידם של אנשי הרוח בחיי המעשה

אין זה תפקידם העיקרי של אנשי הרוח כאנשי רוח לקדם את המדע או את הטכניקה או את הפילוסופיה, אלא תפקידם העיקרי הוא לנסות לעשות את חיי האדם יותר אנושיים, עשירים יותר בתוכן, או בנוסח צנוע: פחות פגומים, פחות בהולים, פחות משבריים מאשר הם עכשיו. ההנחה המשמשת יסוד לכך היא שהחיים של האדם המודרני הולכים ומתרוקנים מתוכן ומשמחה על אף — או בעקבות — התקדמותם העצומה של המדע והטכניקה.

המצב בהווה ידוע: מכונה במקום אדם; רמקול במקום קול אדם; רעש והמולה ברחוב ובאוויר; הרחוב נהפך למרכז הצעקה, כלומר למרכז התעמולה, ההפגנות והגירוויים; ועל הכל מרחפת הסכנה של כליון החיים על-ידי המלחמה הגרעינית.

השאלה אם יש משבר בהווה נפתרה לצערנו באופן הנראה לעין. ברור לכול שיש משבר והוא תמור, אבל יש גם צדדים חיוביים בחיי ההווה. התפקיד הוא עכשיו לבדוק תחומי-חיים שונים, לעמוד על החידושים החיוביים שנתחדשו בהם בזמן החדש (על האפשרויות החדשות של האדם בימינו), ועל הפגמים שבחיים המודרניים — לא הפגמים המדעיים והטכניים, אלא הפגמים האנושיים, כלומר הפגמים המביאים והעלולים להביא להתרוקנות החיים מתוכן ומשמחה — ולנסות להציע תיקונים.

דוגמאות מעטות לתחומי-חיים שהאדם נתקל כמעט בכל יום בפגמים האנושיים-נפשיים שבהם הם: החינוך; בנין בתים ובנין ערים (הריסת הנוף); התקלאות; האמנות וביחוד המוסיקה; הרדיו; הקולנוע; הטל-ביזיה; הספורט וכו'.

על האנשים הבקיאים בתחומים האלה ושהדברים נוגעים ללבם, לנסח את הצד החיובי שנתחדש בדורות האחרונים ואת הפגמים האנושיים-נפשיים שבכל תחום, לבחון את הדברים בחינה קפדנית ולהציע הצעות של

ממש, כלומר הצעות המלוות השקעה של עבודה מצד המציעים. בירורים וניסוחים כאלה עשויים להיות בבחינת הכנות, בבחינת צעדים ראשוניים לקידמה אמיתית.

נקח לדוגמה את החינוך. הבעיה היא כיצד מתאימים את תכנית הלימודים של בית-הספר למצב של המדע והטכניקה בזמננו, אך בזה לא די, אלא העיקר הוא: כיצד מקנים טעם אנושי לתיכנון המעשים הטכניים-מנגנוני הנדרש כיום מן האדם וכיצד מסלקים את הדברים הנושנים הרבים במקצועות ההומניסטיים ושמים במקומם יצירות שהן חיוניות ומועילות לדור.

בין השאלות יש שאלות הדומות לשאלות שאנשי הטכניקה והאדמיניסטרציה עוסקים בהן, אלא שהמטרה של אנשי הרוח אינה לספק את הצרכים המקובלים על הבריות, לענג את הבריות ולמצוא חן בעיניהם, כי אם לנסות לעשות את החיים יותר עשירים בערכי אמת, ולגבש מסורת על רקע הנתונים המודרניים על-ידי הכללתם האורגאנית של הנתונים האלה במסכת חיים בעלת טעם.

תפקידה של ההיסטוריה

א. בספרו "לשם מה היסטוריה?" כותב הרברט ליטי*, שחיים ללא תודעה היסטורית אין פירושם חיים המשוחררים מהיסטוריה, אלא חיים שהם מופקרים באופן עיוור לגורליות בלתי-נתפסת של ההיסטוריה. לזה יש להעיר, שמאידך אין לצפות מן ההיסטוריה השתחררות מן הגורליות. גם אילו היתה קיימת בהיסטוריה סיבתיות המאפשרת ראית-הנולד ברורה, אי-אפשר היה לצפות השתחררות רבה מן הגורליות באמצעות ההיסטוריה, כי תמיד נשאר תחום ניכר בחיים העומד תחת שלטונו של המקרה. הגה הפיסיקה שיש בה סיבתיות המאפשרת ראית-הנולד ברורה אינה משחררת את האדם מן הגורליות, ועל אחת כמה וכמה ההיסטוריה שאין זה מתפקידה כלל.

ליטי עומד על כך, שכל ההיסטוריה היא בעצם היסטוריה של ההווה, כי אי-אפשר להתנסות בעבר כעבר והאדם מתנסה רק בהווה; כל מחקר היסטורי הוא תפיסה של עבר הנוגע להווה. אין ביכולתנו לשאול על משהו אחר מאשר על דבר הנוגע להווה, אלא שמתוך העבר נעשים דברים אחרים שבהווה נוכחים מאשר הדברים השוטפים. לזה יש להעיר, שאם-כי יש כאן גרעין של אמת בדבריו, אין לזוז מן המשפט הישן שההיסטוריה מכוונת לדעת מה קרה בעבר וכיצד קרה מה שקרה. יכולים לנסח ולומר, שגם כשההיסטוריה עוסקת בהווה, במה שקורה עכשיו, היא הופכת את ההווה לעבר. הפכתי את משפטו של ליטי כדי להראות שאין לנסח את הדברים כמו שניסחם. העיקר בהיסטוריה הוא — כמשפט הידוע של רנקה — לדעת כיצד זה היה בעבר, אלא שיש להוסיף: וכיצד זה נהיה לכמות שהוא עכשיו.

צדק ליטי בהדגישו שבאשר לפרטים על המחקר ההיסטורי להיות מדויק וקפדני עד גבול היכולת, וגם בהיפּוֹתִיזוֹת הכלליות אין הוא מכּוּוֹן

* Herbert Lüthy: Wozu Geschichte? Verlag Arche Nova, Zürich 1969

לצד הכללה מתמטית, אלא לאידיווידואליזציה, למיוחד שבמאורעות האנושיים. אין אפשרות ליצור תנאים הדומים לתנאים שבהם התרחשו המאורעות בעבר, ואי אפשר לערוך ניסויים וחזרות בהיסטוריה כדי להיווכח אם ההשערות הן נכונות כדרך שעושים במדעי-הטבע, ועצם הדבר שאין אפשרות לערוך ניסויים נותן להיסטוריה את אופייה המיוחד לה. לא המשותף לכל המהפכות הוא המעניין את ההיסטוריון, כי הצד השווה בכולן הוא מועט ואינו חשוב, אלא העיקר הוא במיוחד למהפכה מסויימת. ההיסטוריה חייבת להיות מדוייקת במחקרים המיוחדים, והיא נעשית היפותטיטית בהכללות שאינה יכולה לוותר עליהן, אבל על כרחיה היא חוזרת אל המחקר המיוחד, אל האינדיווידואלי, כי זה הוא בסיסה, זוהי דרך האימות שלה. לא התיאורים הגדולים של תקופות שלימות, אלא המונוגראפיות הדקות המשתמשות בכל המנגנון של הוכחות, השערות וקונסטרוקציות-עזר כדי לאמת נתונים קטנים הן הן היסוד של ההיסטוריה. תורת הכלכלה והסוצי-אולוגיה מכוונות במתודות שלהן לצד האגונימי, הן שמות את האינדי-ווידואלי בסוגריים, לא כן ההיסטוריה שהיא מעוניינת בקביעת זהותו של האינדיווידואלי. אישים ומעשי-אנוש אינם שווים בערכם ואינם מבטלים זה את זה, ועל כן עינו של ההיסטוריון צופה בייחודם של אישים ומעשים. גם הסדרים הכמותיים התופסים מקום חשוב בהיסטוריה כגון הכנסותיו של העם וחלוקת ההכנסה, תנועת האוכלוסין והשכבות הסוציאליות, אינם נהפכים בהיסטוריה לנתונים מתמטיים ואין להעמידם על מודלים, אלא הם מתבהרים בקונקרטיזציות שלהם. יש איפוא שני צדדים בהיסטוריה: מצד אחד המחקר של הפרט הקטן ומן הצד השני האינטגרציה ההיפותטיטית בהיסטוריה הכללית. אמנם מחקר הפרט אינו בעל משמעות אלא בתוך ההיפותיזה הכללית, אבל ההיפותיזה הכללית אינה בת-אימות אלא בחזרה אל הפרט המאשר אותה או הדוחה אותה, כי ההיסטוריה אינה סיסטימה של היגדים כלליים, אלא כל עיקרה בקונקרטי, במיוחד. ליטי מדגיש, שאין ההיסטוריה מביאה להכרה אוביקטיבית של משהו הנמצא מחוצה לנו, אלא היא מחזירה אותנו תמיד לעצמנו, ושאין אנחנו יכולים לחשוב על מה שקרה בעבר בעל דבר הכרתי במובן המקובל במדעי-הטבע. המאורע ההיסטורי לא הגיע אלינו משום שהיה מוכרח להגיע, ומן הצד השני לא הגיע אלינו כמקרה, אלא משום שהאנשים התנהגו מתוך בהירות או מתוך

תפקדה של ההיסטוריה / 119

חשכה שבתודעתם כמו שהתנהגו. וכן לגבי העתיד: הוא לא יבוא כמו שהוא מוכרח לבוא וגם לא כמקרה עיוור, אלא כמו שנעצב אותו מתוך תודעתנו.

לזה יש להעיר, שאם־כי הדברים הם נכונים ביסודם, הם מנוסחים באופן בלתי־בקורתי, כי גם בחוקיות של מדעי־הטבע אין לדבר על הכרח, כידוע למצוי אצל הפילוסופיה של מדעי־הטבע, וגם שם אין האדם נמצא מחוץ לאוביקט של ההכרה וידועים הם הדברים שכתב בענין זה הפיסיקאי וורנר הייזנברג, שהאדם העושה את הניסוי הוא עצמו נעשה לחלק ממנו. עיקר ההבדל בין ההיסטוריה לבין מדעי־הטבע, הוא, כאמור, בחוקיות ובראיית־הנולד.

ליטי אומר, שעם גידול המנגנון של הקולקטיבים האנושיים ועם גידול הראציונאליזת והתיכנון בזמן החדש, נתונות ההכרעות הגדולות יותר בידיים של אנשים מעטים ושל קבוצות קטנות. וכן הוא אומר, שעם גידולה של הראציונאליזת גדלה גם השרירותיות בעולם האדם באופן שהראציונאליזת מבטלת את עצמה. (אנו נזכרים בסיפור "הומו פאבר" למאקס פריש, שבמידה שהגיבור איש המעשה נעשה יותר ראציונאלי ותועלת־מעשי, מתגבר עליו האי־ראציונאלי שבו, במלים אחרות: במידה שהוא מתקרב ל"כללי", מתגבר עליו ייחודו). ועוד: עם גידולו של התיכנון המדוייק והפעיל, פוחתת האפשרות לראות את הנולד, כי הניחוש על מה שיקרה בעתיד בנוי על ההנחה שהעתיד יהיה דומה להווה, ובניגוד לכך הרי ההתקדמות של התיכנון בנויה על ההנחה שניתן לכוון את העתיד באופן חדש שלא היה קיים מעולם. כאן יש להעיר, שאם הדעה הזאת היא נכונה, שאישים וקבוצות קטנות נעשים יותר מכריעים מאשר בעבר ושעם התקדמות בתיכנון פוחתת ראיית הנולד — יכולים להסיק מכאן, שיוגדל כוחה של ההיסטוריה בעתיד, כי עניינה בייחודם של אישים וקבוצות ולא בראיית הנולד.

צדק ליטי בעמדו על כך שההתרחשות בעולם הוא מיפגש של שורות־התפתחות שונות ומנוגדות זו לזו, שיכולים לראות את כל אחת מהן בפני עצמה כשורת מאורעות סיבתית, אם מוציאים מתוכה את הגורמים המפריעים לשורה, אבל בהיסטוריה — בניגוד למדעי־הטבע — אין שום שורה של מאורעות מגיעה לסיבתיות שלמה. אנו מדברים על "אירוניה של

ההיסטוריה", משום שדוקא אותם הגורמים האנושיים שלפי גישתנו הלוגית אנחנו מוציאים אותם מן החשבון כדי שנוכל להמשיך בחישוב, דוקא אלה מקלקלים לנו את כל החשבון משום שהם נעשים עיקריים ומכריעים. ההיסטוריה מלאה אישים כאלה שכאילו נפלו מן השמים והם שקבעו את הגורל של עמים וארצות. איזה ג'ינג'יס חַאן או טַאמְרֵלֵאן זונק ממרכז אסיה, ממקום שהוא מחוץ להיסטוריה הידועה, אל תוך הציביליזאציה, ומחריב את הממלכות, מרוסיה הקדושה והקליפות של האפסידים עד סין והודו. איזה גוסטאב אדולף בא מן הצפון האגדי ומחריב את גרמניה. איזה וולאדימיר איליץ' לנין נוסע מציריך דרך ארץ אויב ובא לרוסיה ומחולל את המהפכה הסובייטית שאיש מלבדו לא האמין בהצלחתה. צייר אוסטרי שלא הצליח במקצועו בשם אדולף היטלר בא לגרמניה ומכשף ומדיח עם שלם. מה הם השמות הללו לנו אם אין אנו קובעים את מקומם, אם אין אנחנו מבארים את האפשרויות שניתנו להם במערכות מסוימות.

אנחנו מופתעים מן השינויים הקיצוניים החלים בתולדות העמים במשך זמן קצר. הנני מביא כאן מדבריו של דימטריוס (Demetrius), שחי בזמן אלכסנדר מוקדון במאמר "על הגורל" (נכתב אחרי שהכניע אלכסנדר את מלכות פרס), שאם שמים לב למה שקרה בהמישים שנה האחרונות, נוכחים מה אכזרי הוא הגורל. אילו היה איזה אל מגבא את העתיד לבוא שמלכות פרס אשר שלטה כמעט על העולם כולו תישכח לגמרי, וגם השם "פרס" יישכח מן הלב, והמקדונים שלא היו ידועים לאיש ישלטו על הכול — לא היינו מאמינים בנבואה כזאת.

ליטי אומר, שעל אף ראית-הנולד המצומצמת, אי אפשר להתעלם מן ההיסטוריה, שכן בכל פינה שאתה פונה בעולם האדם, אין "לוח חלק", אלא אנו מוצאים תמיד סדרים משפטיים, תביעות, מסורות לאומיות ודתיות ופוליטיות ואידיאולוגיות, מדינות וגבולות, צורות-שלטון, מתיחויות ואיבות, וכל אלה אינם פרי השכל אלא מקומם בעבר היסטורי. גם ההישגים שהושגו במדעי-הטבע, שנקנו באמצעות מתודות מתמטיות והביאו את האדם להשתמש בכוח גרעיני ולצאת מכדור הארץ ולחדור לחלל העולם, גם הם נתונים בידי ממשלות ואידיאולוגיות ואינם בידי השכל והמדע. המהנדס של העתיד אינו יכול לבנות על שטח חלק ונקי, ועל כרחו הוא בונה על גבי עיי חרבות של היסטוריה.

מטרתו של מדע ההיסטוריה היא לפי ליטי — היגיינית, געיקרה בהשתדלות הכללית והמקיפה של ההיסטוריון להחליף את המיתוסים ההיסטוריים, את חלומות האימה ואת יצירי ההזיקה, וכן את לימוד הזכות על מדינות וממשלות — בידיעות בזוקות ובהבהרות מודעות. תפקידו של ההיסטוריון הוא לבדוק את הערימה הגדולה של דברים שנסתלפו באופן אידיאולוגי בתודעה, ולהחליפה בתפיסה מבוקרת, וליטי שואל אם הדבר הזה מביא תועלת או נזק לאדם?

לשאלתו זאת יש להעיר, שבנידון זה אין הבדל בין מחקר ההיסטוריה לבין מדע המקרא, ובין ההיסטוריה לבין הפסיקה והלוגיקה. המשותף לכל המחקרים הוא שהם מביאים תועלת וגם מביאים נזק לאדם, הם הורסים ובונים כאחת, ופעמים רבות אין אתנו יודע אם השכר מרובה מן ההפסד או ההפסד מרובה מן השכר. משל הלקוח מן החיים היומיומיים שלנו: ההישגים הטכניים מביאים לנו תועלת בחימום הדירה בחורף ובמיוג האויר בקיץ וכו', ויחד עם זה הם מביאים לזיהום האויר והמים והמוזן. וכן ברוחניות: הבהרתם של תהליכים היסטוריים משחררת אותנו ממשפטים קדומים ששיעבדו אותנו, ויחד עם זה עלולים הניתוחים ההיסטוריים לפגוע בבלתי-אמצעיות הנפשית שלנו. ליטי אומר, שאם אנחנו שואלים על התועלת של ההיסטוריה, עלינו לברר לעצמנו מה אנחנו מבינים במלת "תועלת", אם אנחנו מתכוונים להצדקת עצמנו או לבקורת על עצמנו. האמת היא, שהשאלה היא יותר עמוקה, כי גם הבקורת על עצמנו על אף ערכה אינה מביאה תמיד רק תועלת לאדם. נכון הוא שאין לנו ברירה בכל התחומים מאשר להמשיך וללכת בדרך ההבהרה, אבל אל לנו להיות חד-צדדיים ולהתעלם מן הנזק העלול להיגרם על-ידי ההבהרה.

ליטי אומר, שההיסטוריון נמצא תמיד במצב כזה, שהמדינות, הקיסרים, הרודנים, וגם הדמוקראטיות, דורשים ממנו לפאר אותם, לבסס את הלגיטימיות של דרישותיהם, לחזק את הנאמנות של האזרחים למדינה ולשלטונות, להגביר את מסירות הנפש ואת עמידתם בעתות מלחמה על-ידי דוגמאות שעל ההיסטוריונים להביא מהתנהגותם של האבות, בקיצור, עליהם לכוון את התודעה ההיסטורית בהתאם לדרישות אידיאולוגיות. במקום שהאמת ההיסטורית היא בהתאם לאידיאולוגיה של השלטונות, או שהיא לפחות ניתנת לביאור בהתאם לאידיאולוגיה, מתרכזו המחקר ההיסטורי הרשמי

בחלקים אלה של ההיסטוריה ונוצרים מפעלים היסטוריים גדולים כמו: "Sources de l'histoire de France" או "Monumenta Germaniae Historica" אבל במקום שהאמת ההיסטורית מנוגדת לכיוון של השלטונות יש נטייה לדחות את האמת, ועל כל פנים לא להבליטה. הכתבים ההיסטוריים של גדולי ההיסטוריונים שנכתבו במשך מלחמת העולם הראשונה ואחריה מוכיחים זאת. הרבה נכתב אז על השאלה מי אשם במלחמה, והדברים נכתבו בתום לב, כי השאלה הועמדה באופן בלתי-נכון, והבעיה היתה באמת מסובכת למדי, באופן שניתן מרחב רב לביאורים, וההיסטוריונים הוכיחו את צדקת מדינתם ואת אשמת האויב. ספרות זאת טימטמה את המוחות והשחיתה את ערכה של ההיסטוריוגרפיה, כי על ההיסטוריון להיות היסטוריון, ולא אפולוגט או איש-מפלגה. הסיבה לכשלוך בתחום זה הוא, שההיסטוריון נמצא בעצמו בתוך-תוכו של נושא המחקר שלו ובתוך הפולמוס על הנושא, והבעייתיות היא מסובכת ומשפיעה על ההוה ועל העתיד, וההיסטוריה נהפכת לתודעה היסטורית שעל פיה פועלים האנשים החיים בהוה. כל חברה וכל קולקטיב הנעשים מודעים לעצמם מארגנים את ההיסטוריה שלהם כדי לבסס את עצמותם, ומהותם מתבטאת בזה כיצד הם מגדירים את עצמם ואת מקומם בהיסטוריה.

ליטי מראה על כך, שהמושגים שלנו רוויים הם היסטוריה. הם מסמנים עניינים וקשרים סוציאליים, פוליטיים ותרבותיים, שנוצרו מתוך נסיון היסטורי. מכאן נובע הקושי לתרגם מושגים של קולקטיב אנושי אחד לשפתו של קולקטיב אנושי אחר שנסיונו ההיסטורי שונה מן הנסיון של הקולקטיב הראשון. המשמעות של המלים: ממשלה, משפט, חברה, קהילה, גבול, מלחמה ושלוה, שונה היא אצל עמים שונים. המושג הגרמני Reich, שגם הרפובליקה הווימארית נשאה את השם הזה והממשיך עדיין להתקיים במחשבה ההיסטורית והפוליטית של הגרמנים, כולל בתוכו מיתוס היסטורי ואינו זהה במשמעו עם Imperium או Empire. המושג האנגלי "Commonwealth" במשמעו ההיסטורי מן הרפובליקה הפוריטאנית של קרומוול ועד התפרקותו בימינו אינו ניתן לתירגום לשפה אחרת, אף-על-פי שבתחילה לא היה אלא תרגום של res publica (טובת הכלל). המושג "שלוה" משמעו בתודעה ההיסטורית של עמים רבים שונה ממשמעו אצל עמים אחרים. הכול משתמשים במושג Nation (לאום), כי המושג הזה

תפקדה של ההיסטוריה / 123

נהפך לחשוב זה כמאה שנה, ולא זו בלבד אלא גם כל עם שעד המאה הי"ט או אפילו עד המאה הכ' לא ידע שהוא לאום, הפך את ההיסטוריה הקדומה שלו עד ערפלי בראשית להיסטוריה של לאום. מושג זה הוא מקרה גבולי טיפוסי למושג היסטורי המגדיר את עצמו תמיד מחדש בהתאם לייחודו ההיסטורי של כל לאום. דרוש לנו מילון של סמאנטיקה היסטורית שיכלול את המושגים ואת שיטות המושגים, ושיבוארו בו המושגים בהתאם למסורות של העמים ובהתאם לשינויים שחלו בהם. מילון כזה יהיה ספר של היסטוריה אוניברסאלית.

ההיסטוריה האוניברסאלית נעשתה עכשיו יותר אקטואלית מאשר בעבר. ההיסטוריה צועדת לקראת אחדות, וכל העמים יצטרכו ללמוד להבין שההיסטוריה של כל עם אינה אלא חלק מן ההיסטוריה האנושית הכללית. בשעה שפתח שילר את הרצאותיו ביינה (בשנת 1789) בנאום: "מה זאת היסטוריה אוניברסאלית ולשם מה היא נלמדת?" היתה ההיסטוריה האוניברסאלית נראית בעין השכל אבל היתה עדיין רחוקה למדי, כיום היא קרובה מאד.

ב. במאמרי "פילוסופית ההיסטוריה על פי שילר וניטשה" שפורסם ב"גליונות" שהוציא יצחק למדן ז"ל בשנת תרצ"ה (כרך ג', חוברת ב') עמדתי על בעיית הסיבתיות בהיסטוריה. הנני מביא כאן מתוך הדברים שכתבתי אז משום שהבעתי שם דעה המנוגדת באופן קיצוני לנאמר לעיל בסעיף הראשון של מאמרי זה. אין אני סבור כיום שהדעה שהבעתי אז היא נכונה, אבל אני מביא אותה משום שהיא מנוסתת שם בעקבות ועשויה לעזור לקורא להגיע לבחירה ולמחשבה עצמית:

"תכלית כל ההתעסקות בהיסטוריה היא ההיסטוריה הסיבתית. כי למרות הקושי שבה, חשובה היא גם בחיים הפרטיים של היחיד גם בחיים של הקיבוצים: בחיי הפרט הרי האדם עושה את רוב מעשיו על יסוד הכרות של קשרי מסבבים ומסובבים, אם-כי אין ללמוד גזירות שוות בטוחות ואם-כי התנאים אינם שווים לגמרי, וכן בחיי הקיבוץ. אף-על-פי שאין אנו מגיעים לידי נבואה שלמה בחיים, בכל זאת אנו סומכים על הסיבתיות הלקויה. אין ההיסטוריה רק אוסף של עובדות, כי היא משתדלת להגיע לידי טופסים, לידי חוקים. גם במיטורולוגיה אין ביכולתנו לעת-

עתה לנבאות נבואה שלמה הראויה לשם זה ובכל זאת חשובה היא לנו כי אפשר להשלימה ולהעלותה למדרגה של סיבתיות גבוהה יותר. וכן בהיסטוריה: אם נכיר מספר עובדות גדול יותר וגם נדע להכיר את המומנטים החשובים ביותר, נגיע למדרגה שבה נוכל לנבאות בבטחה יתירה מזו של עכשיו. אין תכליתה של ההיסטוריה לאסוף עובדות רבות ולהתגאות בידיעות פרטיות, אלא לדעת עד כמה חוקים אנו מידיעה אמיתית, מידיעה סיבתית ויחד עם זה להשתדל להעמיד חוקים. היסטוריה זו משמשת את החיים, כי כשם שההכרה הפיסיקאלית מאפשרת את כיוון הרוחות במעשה, כך גם ההכרה ההיסטורית הזאת. לאמיתו של דבר אין בין ההכרה הסיבתית בפסיקה ובין ההכרה הסיבתית בהיסטוריה הבדל מהותי, כי אם הבדל הדרגתי. כי מהי ההכרה הפיסיקאלית? הלוא רק הכרת השתלשלות העובדות והעמדת חוקים המתארים את השתלשלות ההיא. וכך גם ההכרה ההיסטורית. על ידי הכרה זו נדע מה לעשות בחיים. מובן שכאן, בהיסטוריה, הדבר קשה יותר, כי עלינו לדעת ראשית-כל את קשר הסיבות בתורת הנפש, אופן השפעת האישיות על ההמון וכו'. כדי לדעת מה שיהיה, ידיעה הדומה לזו שבפסיקה, יש צורך בנסיונות מרובים. ומלבד זאת קשה כאן לנסות ולכן אפשר שלעולם לא נגיע לידי נבואה שלמה כזו שבפסיקה, אבל בכל זאת אין לזלזל במה שאנו יודעים עכשיו וגם אין להתיימש ולומר: יגיעתנו לשוא היא. אפשר לבאר שגם ה"הבנה", שהיא לדעת רבים תכלית ההיסטוריה, הבנה סיבתית היא. מה שקרה לפנינו מעניין אותנו רק מטעם זה שדומה הוא לקורות חיינו אנו, כלומר להשתלשלות המאורעות שבחיינו. גם ה"בחירה" בעובדות בעלות-הערך בהיסטוריה היא מבחינה סיבתית, כי עובדה בעלת-ערך היא עובדה אשר לה השפעה גדולה, זאת אומרת: עובדה שבאמצעותה נוכל לבאר עובדות רבות, וה"באור" הוא ענין סיבתי. אפשר לנו לחיות את חיי האנשים שחיו בזמן קדום, היינו: אנו מדמים את קשר העובדות שבחיינו לקשר העובדות שבחיינו, ומטעם זה ורק מטעם זה יכולים אנו לקחת חבל בשמחתם, בייגונם וכו'. ההיסטוריה אינה רק שירה, אינה רק אמצעי כדי לעורר רחשי-לב, כי אם מדע כיתר המדעים המאפשרים לנו למצוא את דרכנו בחיים. אמנם אפשר לומר, שהמדע הזה הוא לעת-עתה עשיר בעובדות ועני בחוקים, בטופסים כלליים. אילו היתה ההיסטוריה כוללת חוקים הדומים לחוקים שבפסיקה, או יותר נכון, לולא

תפקידה של ההיסטוריה / 125

התייאשו מהעמדת חוקים כאלה, לא היה מקום לשאול: על מה זה ולמה לומדים היסטוריה? מה תועלת יש בה? כי התשובה היתה ידועה; היו יכולים לשאול על תכלית המדעים בכלל ולא על תכלית ההיסטוריה בפרט. רק היאוש שתקף את החוגים בידעם את החסרון המדעי הגדול ביותר שבהיסטוריה, שאין בה משום נבואה, שאין בה טופסים כלליים המתארים את ההווה בעולם — הוא שגרם להם לשאול על תכליתה ותועלתה של ההיסטוריה ביחוד. תועלת ההיסטוריה שאותה הדגישו שילר וניטשה חשובה היא ומשמשת לנו נתמה כל עוד לא הגענו לידי הכרה סיבתית. אבל תכלית כל מדע היא הכרת החוקים, "חוקי הטבע", יהיו אלה חוקים בטוחים או רופפים. ההיסטוריה שייכת לאותם המדעים שחוקיהם אינם בטוחים ומבוססים ולכן יש צורך להצדיק את הטיפול בה, אבל התפתחות ההיסטוריה מעוררת תקווה שתגיע לידי מדרגה ניכרת גם מבחינת הסיבתיות. הלוא מצב הדברים בתורת הנפש, ברפואה ובמיטורולוגיה דומה למצב שבהיסטוריה, ובכל זאת משתדל החוקר עד כמה שידו מגעת למצוא את קשר הסיבות, וגם בפסיקה האקסקטיבית אין הסיבתיות שלמה לדעת החוקרים של ימינו. אמנם ההבדל בין המדעים שהזכרתי בראשונה ובין הפסיקה גדול הוא מאד, אבל זהו רק הבדל הדרגתי ולא יסודי."

עד כאן מתוך מאמרי שפורסם כאמור בשנת תרצ"ה. הטעות שבהלך-מחשבת זה הוא בלימוד גזירה שווה ממדעי הטבע על ההיסטוריה שהיא שונה מהם באופן מהותי. ההבדל בין הפסיכולוגיה והמיטורולוגיה לבין הפסיקה הוא הבדל הדרגתי, וכשתחול התקדמות בהן על ידי ניסויים רבים יתכן שיגיעו לדרגה יותר גבוהה של חוקיות, לא כן הדבר בהיסטוריה שאינה מכוונת לצד ההכללה וראיית הנולד אלא להבנת העבר ולהבנת ההווה מתוך העבר*.

* וכאן חשובים הם הדברים שהבאתי שם (וגם בספרי "ממדע לאמונה" הוצאת דביר תשי"ג) מתוך המאמר של ניטשה: "על התועלת והנוק של ההיסטוריה בחיים".

גילויים על-אנושיים באדם

מיצר שנהפך למרחב

בספרות החסידיית עמדו על כך, שאם חש האדם בשעה של "הסתרת פנים" (בזמן שאלוהים הסתיר את פניו ממנו), שהאלוהים הוא המסתיר את פניו ממנו, אין זאת הסתרה (הוא אינו עוזב לנפשו). פעם ביאר לי אחד החסידים בדרך דרש את הפסוק "מן המיצר קראתי יה, ענני במרחב יה" (תהלים קי"ח, ה') כך: שעה שהייתי במיצר וחשתי בתוך המיצר שהוא נהפך למרחב, ידעתי שאלוהים נענה לקריאתי.

יש בני-אדם תבונתיים שאינם נטולי רגש, אבל הם מסתייגים מכל דבר שברגש. הם מרחיקים לכת עד שאינם יכולים להרשות לעצמם לראות את הדברים שבעולם ראייה ראשונית והם מסננים אותם דרך מסננת תבונתית. לפי דעתם, שומה עליהם לראות, למשל, במרחב שנוצר בקרב אדם הנמצא במיצר תופעה אוטונומית או תופעה פסיכולוגית מסוג זה או אחר, אבל גישתם זאת אינה מחייבת בני-אדם אחרים לקבלה, ויש הצדקה לגישה אחרת הרואה בתופעה הזאת אחד הגילויים של העל-אנושי באדם, והמאמין יכול למצוא בה סימן להיענותו של אלוהים לאדם שהוא במיצר.

כדאי לעמוד על סיפורה של: Pearl S. Buck: The Child who never grew. הסיפור הוא תיאור של עובדה מחיי המספרת, כיצד עמדה ביסורים שנגרמו לה על-ידי הילדה היחידה שלה, שלא היה לה כל סיכוי להתפתח ולהיות כיתר האדם. היא מדגישה, שקבלת היסורים (לסבול ולהשלים עם הסבל) אינה מספיקה, כי קבלה כזאת עלולה ליהפך לשורש מרעיל בחיי אדם ולהרוס אותם; שקבלת היסורים אינה אלא התחלה בלבד, והעיקר הוא להגיע לדרגה של הכרה שיש בקבלת היסורים משום הענקה רוחנית מיוחדת לאדם הסובל; שיש להם ליסורים אלכימיה משלהם; שהם עשויים ליהפך לחכמה שאינה מביאה שמחה אך היא מביאה סיפוק פנימי, וזוהי הנקודה המרכזית.

הילדה של הסופרת היתה מאותם הילדים, שאינם יוצאים לעולם

מבחינת שכלם מן הדרגה של הילדות הראשונה. היא נשארה ילדה גם בזמן שלפי גילה היתה מבוגרת למדי כדי להינשא לאיש וללדת בנים.

כשהוברר המצב לסופרת, יצאה מקרבה אותה צעקת-מחאה היוצאת מקרב כל אדם נוכח אסונו: מדוע קרה הדבר לי? — על השאלה הזאת לא באה כל תשובה. כיון שלא קיבלה תשובה, נאבקה בעצמה כדי להקנות משמעות לאשר הוא נטול-משמעות. היא החליטה שאף-על-פי שגופה החזק של הילדה לא ישא פרי ואף-על-פי שלא תבוא לעולם לידי יצירה, בכל-זאת יש לה להווייה שלה כמות שהיא משמעות, וגם היא עשויה להביא איזו תועלת לבני-האדם. היא נאלצה לפתח בקרבה את התפיסה הזאת בבדידות, כי פחדה מפני העיניים הקרות של הסקרנים, אבל יחד עם זה נוכחה לדעת שיש גם אנשים שהם טובים באמת, ושיש גם צד טוב באנשים מסוגים שונים. כחלק ממאה של כל הילדים הם ילדים שאינם מתפתחים ורובם לא מסיבות תורשתיות. כשההורים מתים או כשאין בידי ההורים לדאוג להם, הם גורמים לתוהו-ובוהו בסביבה האנושית. הם נהפכים לפושעים וכל זה לא באשמתם. יש עכשיו סיכוי קל — כותבת המחברת — שיגיעו האנשים להבין ילדים כאלה שהגישה הכללית אליהם היתה עד כה בלתי-נכונה ומכאיבה. בני המשפחה ניסו לכסות על עלבונם ולומר על הילד הבלתי-מפותח שלהם שהוא איטי במקצת. העלבון והבושה של ההורים משפיעים על הילד, הוא חש בנחיתות שלו, אף-על-פי שאינו מבין את הדבר, ולכל מקום שהוא הולך, הנחיתות מלווה אותו כצל.

המחברת מספרת על הרגע המכריע בחייה, בזמן שאחד הרופאים העז לומר לה שהילדה לא תהיה אף פעם נורמאלית, שלעולם לא תהיה יותר מבת ארבע; ושעל האם לשאת בעול הזה כל ימי חייה, לא להוציא את כספה לריפוי שלא יועיל, אלא למצוא מקום כדי לשכן בו את הילדה. לרופא הזה היא אסירת-תודה, כי הוא העמיד אותה פנים-אל-פנים מול הבלתי-נמנע. מעכשיו דאגה האם לבתה כמות שהיא וחשבה מחשבות על גורלה של הבת אחרי מותה של האם. היא מצאה נחמה בזה שידעה כי הילדה שלה אינה יודעת דאגה ושהיא תחיה את חייה בלי תלאות הזמן; שלא תדע שהיא נבדלת לרעה מילדים אחרים וששמחת-הילדות וחופש מאחריות יהיו מנת חלקה כל ימיה. האם ידעה עכשיו שתפקידה היחיד הוא למצוא בשביל הילדה בטחון, מזון ודירה, וסביבה אנושית שיש בה

טוב־לב. היא הכירה שילדה זו אינה יודעת ואינה מרגישה שהיא נטולת־דעת, אך היא נהנית משמש וגשם ומחוף הים; שהיא מוצאת עניין כבובות ואוהבת מאד תקליטי־מוסיקה טובים, שומעת בהנאה עצומה מוסיקה קלאסית ובוחלת במוסיקה של הג'אז. זוהי כנראה מעין קומפנסציה, מילוי חסרונה, אבל חיי ההורים נהרסים בהעדר כל נחת וכל ברק של שמחה. כמה פעמים התפרצה מלבה של האם הזעקה, שמוטב היה אילו היתה הילדה מתה. הפשרה שאליה הגיעה בתחילה היתה, שלמדה להתנהג כלפי חוץ כמות שהיתה רגילה להתנהג לפני האסון, אבל בפנימיותה גברה המרירות, והדמעות נזלו מעיניה בזמן שהיתה בודדה. האנשים שבסביבתה הרגישו בדבר. הם הרגישו שמבעד למסך שוכנים קשי־רוח וקור. כעבור שנים למדה את תפקידה והיא מתארת בסיפור כיצד למדה אותו. השלב הראשון של התהליך היה הרסני, איום, הכול בחיים נעשה לה נטול־משמעות, הכל נעשה ריק, אחר־כך בא המיפנה, ומתוך הפנימיות של עצמה בא. הסימנים החיצוניים של המיפנה היו שהתחילה להקשיב למוסיקה, לקרוא ספרים ולסדר את הפרחים בביתה. היא הכירה שטוב יהיה בשביל הילדה אם תעבור למוסד של ילדים מפגרים בעוד האם בחיים, כדי שתתגל ותשתרש לאט לאט בסביבה החדשה שבה תחייה כל ימי חייה; שעליה להשתלב בחברה של ילדים הדומים לה ולא להיות יוצאת־דופן בחברה של אמה. כשהובררה לה המטרה לא המשיכה האם להשתמש באנרגיה שלה כדי למרוד בגורלה, היא לא שאלה יותר למה ומדוע; והסוד של המיפנה שחל בה היה לדעתה בזה, שלא המשיכה לחשוב על עצמה אלא התחילה לחשוב על עתידה של הילדה. היא חיפשה באמריקה אחרי מוסד מתאים, ובדרך חיפושה נתקלה במנהלים ובמנהלות של מוסדות לילדים מפגרים, שרצו רק להרויח את לחמם ולצאת ידי חובתם באופן מינימאלי כלפי הילדים, ובאחרים שראו בילדים אלה בני־אדם והתייחסו אליהם כאל בני־אדם, ובחרה במוסד שמנהלו היה מן הסוג האחרון. אסונה הביא אותה לחיות את הבעיה ולדבר עליה כאדם היודעה ומכירה.

פרל בוק לא קיבלה תשובה על השאלה למה ומדוע, כאבה לא סר מעליה, אבל היא רכשה לעצמה — כעדותה — את מידת הענווה. היא יצאה מגדר עצמה, לא דאגה לעצמה אלא דאגה לילדה, ולא זו בלבד אלא שנעשתה מדריכה להורים מוכי־גורל כמותה. היא זכתה למרחב במיצר.

אלכסנדר סולז'ניצין כותב בספרו "במדור הראשון" (בתרגום העברי שיצא בהוצאת שוקן תשל"א עמ' 162) על אחד מגיבוריו, שלמשקיף מן הצד נראה אומלל, אבל בסתר ליבו היה מאושר מאסונו. הוא ראה בכלא הרוסי אנשים כאלה ומאורעות כאלה, שעליהם אי אפשר היה לדעת במקום אחר עלי אדמות וודאי לא בחיק המשפחה, השלווה, השבע והסגור בתוך עצמו. עוד מנעוריו פחד יותר מכל להיתקע בבוץ של החיים היומיומיים, כפי שאומר הפתגם: "לא בים תיטבע, כי אם בשלולית". במה דברים אמורים? — אם אין הסבל מרעיל את פנימיותו של האדם.

גילוי על-אנושי שלילי

לא כל הגילויים העל-אנושיים באדם הם טובים. יש גילוי על-אנושי במלחמה שאין הוא משאת נפשנו. גישתנו לעניין המלחמה באה לכלל ביטוי ב"לא תרצח" שבעשרת הדברות ובספר ישעיהו פרק ב', בחזון אחרית-הימים, וגם בספרותנו המאוחרת יותר כגון במשנה במסכת שבת (דף ס"ג, א'), שהסייף והרומח וכו' אינם אלא לגנאי. מאידך גיסא יש להבין גם את הגישה האחרת שמצאה את ביטויה בפרקים אחרים בתנ"ך ובעיקר בספרים: יהושע, שופטים ושמואל.

ד"ר אילן עמית (כרוך) עורר את תשומת לבי על הספר "חשופים למוות" מאת איתן הרלב (הוצאת "עם הספר", תל אביב תשכ"ט), שבעזרתו ניתן לעמוד על טיבם של פרקי הקרבות והכיבושים שב"נביאים ראשונים". בספר זה מדובר על המסגרת הצבאית המיוחדת שנקראה בשם "מנגודאי" של גיינגיס חאן בימי הביניים במאה הי"ג לספירה. המנגודאי לא ריכז יותר מאשר אלפים אחדים של לוחמים בשורותיו, אך תרם תרומה מכרעת לכיבוש של מחצית העולם על-ידי המצביא המונגולי. פירוש המלה מנגודאי הוא: מוקדש לאלוהים. פסוקים מסויימים בתורה כגון אם תיחלצו לפני ה' במלחמה (במדבר ל"ב, כ') וכיו"ב נעשים מובנים על-ידי התיאורים שבספר. אנשי המנגודאי הגיעו לשיחרור מפחד מפני המוות, למיפנה פנימי, לשינוי האישיות. אימונים ממושכים ללא אכילה וללא שינה והעמידה המתמדת נוכח המוות הביאו אותם לראייה חדשה של העולם וגרמו להרגשה של חופש פנימי. לא היתה זאת פעולה של התאבדות, ולא ניתן להבינה באמצעות החשיבה המקובלת. יש שם גיבור אחד בשם יאסוטאי שעמד בראש

ארכעים לוחמים מובתרים ועליו אמר ג'ינגיס חאן שאינו מרגיש חום או קור, שכל חץ שלו פוגע במטרה ושהוא מנצח כלאחר-יד כאילו כל המתרחש סביבו אינו נוגע לו ואת המלה פחד הכיר רק משום ששמע אותה מפי אחרים; שהוא מעדיף למות מאשר להמית, אולם המוות כאילו מתחמק ממנו ואין לו שליטה עליו משום שהוא מקדש לאלוהים ואלוהים יקח אותו כשתגיע השעה. שרשו של העניין נעוץ בתפיסת העולם של המזרח הרחוק, בבודהיזם, אבל יש לו הקבלות בספרים יהושע ושופטים ושמאל ובחלקים אחרים בתנ"ך. יש הבדל יסודי בין הגישה של המונגולים לבין הגישה שבתנ"ך, אבל יש גם צד שווה ביניהן. הספר "חשופים למוות" מסייע להבנתם של פרקי הקרב בתנ"ך, שאנו רוצים להבינם אך אין אנו רוצים להגיע לקירבה פנימית אליהם ולהזדהות איתם.

לפי המסורת המונגולית רק חלק קטן מתולדות המנגודאי אשר לכתבו והרוב הגדול נשמר למסור אותו בעל-פה מדור לדור. רק הברים חיצוניים ורמזים על מקור העוצמה מתרים היו להיכתב והעיקר נשמר בסוד.

אנו קוראים בספר על מעשי ערמה קרביים הדומים לאלה של יהושע בן נון במלחמת העי שעליהם מסופר בספר יהושע פרק ח'. יהושע הטעה את יושבי העיר עי וניתק אותם מעירם ובינתיים תפסו אנשי מארב את העיר והציתו באש ואנשי העיר נלכדו בתווך ונהרגו ואת מלך העי תפסו חי. עיין בספר "חשופים למוות" עמ' 29—30 כיצד כבשו אנשי יאסוטאי את העיר ינקינג בסין. הסיפור על המשמעת החמורה והאכזרית ששררה בצבא המונגולים דומה למסופר בספר יהושע פרק ז'. (עכן בן כרמי לקח לעצמו מן השלל אדרת שער וכסף זהב ויהושע שרף אותו ואת בניו ואת בנותיו ואת השלל אשר לקח ואת כל רכושו).

פקודתו של ג'ינגיס חאן באחת המלחמות הראשונות לחמישים אנשים נבחרים היתה: עליכם להסתנן דרך היחידות של האויב ולהתקיף את הגייס הראשי המונה מעל לעשרים אלף לוחמים; איש מכם לא יפול בשבי ואיש מכם לא יחזור, אתם תמשיכו להרוג את הלוחמים של האויב עד שהאחרון מכם יפול בקרב. האנשים שהתנדבו ליחידות המיוחדות לא חיפשו בקרב את הנצחון, ולא את התהילה ולא את השלל. ג'ינגיס חאן קיבל כל אחד מן המתנדבים לראיון אישי. מי שהגיע ליחידות מתוך דיכאון נפשי, בעיקבות אהבה נכזבת או מתוך סיבות דומות, נשלח בתורה למאתלו. רק אלה שחשו

התרוממות הרוח בקירבת המוות נתקבלו ליחידות. עיין בספר שופטים פרק ז' על גדעון שמתוך עשרים ושנים אלף איש נשארו עשרת אלפים וה' אמר לו שעוד העם רב מדי ובסוף בחר גדעון בשלוש מאות איש. ג'ינגיס חאן בחר בצעירים שקטים בעלי נטייה מיסטית לשיחרור הרוח ממיגבלות הגוף.

יש לעמוד על החוקה המונגולית, ה"יאסה" שהקפידו באופן חמור ביותר על ביצועה. לפיה חל עונש מוות על שוד, על אונס, על "מעשים מגונים", על עדות שקר ועל חלק ממקרי גניבה. ג'ינגיס חאן לא ידע פשרה ורחמים. לוחם שנשש את הקרב או התרגש בקרב נידון למוות ("ולא ימס לבב אחיו כלבבו"); איש אשר לא קיים את חוקי ה"יאסה" הוצא להורג, ועם שלם שהפר את החוקים לא נשאר ממנו שריד. (החוקה החמורה גרמה לאותו "שלום מונגולי" עד שסיפרו שנערה יכולה היתה לרכוב מן הים הכספי עד לחופי סין לבדה עם שק מלא זהב בלי שאיש יגע בה לרעה). אנשי המנגודאי לא לקחו שלל, לא אנסו את נשי האויב, לא השתכרו ולא התקוטטו. חיילים מונגולים אחרים היו מתחרים ביניהם מי יקח את השלל הרב ביותר, התגאו באונס נשי האויב, ראו בהשתכרות פיצוי עיקרי לחייהם הקשים וההתכתשויות ביניהם נבעו מאופיים התוקפני. מכל הדברים האלה התרחקו אנשי יאסוטאי. הם היו מסוגלים לרכוב שבוע ימים ללא אכילה וללא שינה ולצאת להתקפה בלי לנוח מקודם. במגעם עם לוחמים אחרים היו צנועים ולא סיפרו על חדירותיהם לשטחי האויב, אבל בקרב היו איומים באכזריותם. עיקר כוחם היה באמונתם במשימתם. (עיין שמואל-א י"ז, מ"ה: ויאמר דוד אל הפלישתים: אתה בא אלי בחרב ובחנית ובכידון, ואנוכי בא אליך בשם ה' צבאות). סימן ההיכר של אנשי יאסוטאי היה שחשפו את ראשם כדי להיות חשופים למוות.

יאסוטאי אמר: גודלתי כרועה סוסים, והמורים שלי היו הזאבים שהתקיפו את העדרים. נוכחתי לדעת שהזאבים נמצאים בשלושה מצבים נפשיים שונים התלויים במצב תזונתם. בקיץ, כשיש להם מזון בשפע, הם דומים מכל הבחינות לבני-אדם, הם אכזריים כלפי החלש ופוחדים מפני החזק, דואגים למעמדם וליוקרתם, קטנוניים ושאפתניים. בחורף, כשהם נשארים ימים שלמים ללא אוכל, הם נעשים נועזים ותוקפנים גם כלפי חזק מהם, וכל יום של רעב מוסיף לאומץ ליבם ולתוקפנותם, עד שהם

מסתערים גם על הועים שקשתות וחיצים בידיהם. לאחר שבועות של רעב חל שינוי בהלך רוחם, הם נרגעים ומעיניהם ניבטת השלמה עם המצב הקיים, והשלמה זו חדורה הכרת טובה לאלוהים שהוא מקורה של כל הפעילות ביקום. רציתי לוודא — אמר יאסוטאי — אם האדם יכול להשתוות לזאב וצמתי במשך תקופה ממושכת. התנסיתי בשינויים נפשיים שהתחוללו בקרבי בעקבות הצום והשתמשתי בצום במסעות המזורזים ובקרבות. פעם קיבל יאסוטאי מתנדבים רבים למסע מזורז של ששה ימים. במשך המסע נשלל מהם כל מזון ולא קיבלו אלא מים בלבד. המנוחה צומצמה משש שעות ביום הראשון לחמש שעות ביום השני עד לשעה אחת ביום הששי. — ביום השביעי נערך תרגיל של הסתערות, ומי שהיה מסוגל לעמוד בכך ועדיין רצה לשרת במנגודאי — הושבע והתקבל.

עוצמתו של המנגודאי התגלתה לראשונה בשנת 1211 לספירה בפלישה המונגולית לסין. מבחינת יחסי הכוחות היתה האימפריה הסינית מסוגלת להעמיד פלוגה שלימה כנגד כל לוחם מונגולי. הסינים ידעו להמטיר על האויב את "האש הסינית" (נוזל דולק שהושלך לעבר האויב מתוך קניי במבוק מתבקעים). "מה שמוקדש לאלוהים אינו נשבר על ידי כוח האדם" אמר יאסוטאי לאלה שהטילו ספק בדבר אם יתגברו על הסינים. אנשי המנגודאי היו עטופי להבות, הם בערו והוסיפו להסתער עד שאחו הפחד בסינים וברחו. עיין שירת הים (שמות ט"ו): ימינך ה' נאדרי בכוח, ימינך ה' תרעץ אויב, וברוב גאונך תהרוס קמיך... שמעו עמים ירגזון, חיל אחז יושבי פלשת... נמוגו כל יושבי כנען, תפול עליהם אימתה ופחד, בגדול זרועך ידמו כאבן. ועיין בספר יהושע פרק א', פסוקים ה'—ט': לא יתייצב איש לפניך... רק חוק ואמץ מאד לשמור לעשות ככל התורה... אל תסור ממנו ימין ושמאל... כי אז תצליח דרכך, ושם פרק ב', פסוק י"א דבריה של רחב הזונה מיריחו: וימס לבבנו ולא קמה עוד רוח באיש מפניכם. בכוחן של היחידות החלוציות זינק ג'ינגיס חאן ממרכז אסיה והחריב את הממלכות מרוסיה הקדושה והקליפות של האפסידים עד סין ולא קמה עוד רוח באיש מפניו. האימפריה המונגולית השתרעה מסין והרי טיבט עד לזולגה ולמפרץ הפרסי.

דומה לסיפור על אהוד בן גרא בספר שופטים פרק ג' שנכנס לביתו של עגלון מלך מואב והרגו הוא הסיפור על הריגתו של הנסיך גוטשלוך

ששלט על העמים הטורקים מאסיה המרכזית עד להרי טיבט (עיין בספר "חשופים למוות" מעמוד 34 עד עמוד 37). יאסוטאי הרג את הנסיך בשעה שבאהלו היו כשלושים קצינים חמושים, ואם יאסוטאי לא נפגע, הרי זה בגלל ההיסטריה שתקפה את חיילי המשמר, הם צעקו "המונגולים באים!" וברחו החוצה. כששאל המפקד את יאסוטאי מה הוא רוצה כגמול על מעשי הגבורה שלו, השיב: האמת היא שאין אני רוצה מאומה, וכשחזר ושאל מה הם הדברים האהובים עליו, השיב: לשכב על הגג בחיק הטבע ולהתכונן בעננים.

ג'ינגיס חאן הודיע לחייליו בצאתם לאימונים שלא יקחו איתם מזון אלא מים בלבד, ושלא יתחשבו באבידות, ושלא יימצא ברשותם כל משקה משכר, ושהעונש על אי-מילוי של פקודה הוא הוצאה להורג. כשהמיבצעים קויימו בעצלתיים ותגובותיהם של האנשים היו איטיות, כשבמנוחת הערב שכבו על הקרקע ולא טרחו להדליק מדורות, כינס ג'ינגיס חאן את המפקדים ושאלם על פשר הבר. הם הסבירו לו שאלו הן תופעות של משבר הטהרה שנמשכות עד שהכבד מפריש את כל הרעלים שהצטברו בו במרוצת הזמן, וכששאל מדוע אין לחיות־טרף משברי טהרה, השיבו לו שבעלי־חיים אינם שותים משקה משכר ועל כן כבודם תקין.

ג'ינגיס חאן שאל פעם את קציני המילואים אם ראו קרב בין זאבים שובעים לבין זאבים רעבים, ואחד הקצינים שהיה ידוע כצייד השיב שהוא ראה כמה קרבות כאלה. "מי ניצח?" — שאל ג'ינגיס חאן. "הזאבים הרעבים" השיב הקצין. "הסיקו את המסקנות" — אמר ג'ינגיס חאן.

אחרי כל כיבוש של המונגולים בא טבח איום, והמעשים של חיילי ג'ינגיס חאן ידועים לשמצה בתולדות העמים, אחר־כך נפסק הטבח ובמקומו באה משמעת הברזל של החוקה (היאסה).

באטו, נכדו של ג'ינגיס חאן, פלש לאירופה בשנת 1238 ותוך שנתיים כבשו המונגולים את אוקראינה וסירו בהרי הקארפאטים ובפולניה. יאסוטאי אמר לבאטו: כשתגיע שעת משבר, תיווכח שארבעים אנשים מובחרים מסוגלים לזעזע את העולם כולו. המונגולים נלחמו אז באנשי מיסדר הטמפלרים שעמדו בגבורה, בהונגרים ובקרוואטים ונצחום. כאשר סקרו הלוחמים המונגולים שדה קרב אחד כדי לאסוף את הפצועים, מצאו

את יאסוטאי עם כידון בליבו. הם סיפרו שהוא שכב על הגב בעיניים פקוחות ואילמלא הכידון אפשר היה לחשוב שהוא מתבונן בעננים.

*

הקורא את הספר "חשופים למוות" תופס את הגילוי העל-אנושי שבקרב ומבין פרקים מסויימים בתנ"ך העוסקים בקרבות. מתוך הספרות החסידית למדנו לפרש את הפסוק "ואתה מחייה את כולם" (נחמיה ט', ו') במובן זה, שגם הצד הדימוני שביקום ושכאדם אינו מתקיים בלי חיות הבאה מאת ה'. יש גילוי במורא הגדול של הקרב, אבל משימתו האמיתית של האדם בחייו עלי אדמות היא שלא להימשך אחרי הגילוי הזה. (רק בדלית-ברירה נלחם האדם כדי שלא יושמד). גם רמֶהֶקְרִישְנָה (הקדוש ההודי שחי במחצית השנייה של המאה הי"ט) אמר: הכול הוא אלוהים, וגם לנמר יש מראה אלוהים, ואף-על-פי-כן אנו נמנעים מלכוא במגע עם הנמר.

ערכם של ספרים מסוגו של הספר שעליו מדובר כאן הוא בזה, שמן הגילוי העל-אנושי השלילי אנו למדים על הגילוי העל-אנושי החיובי: על השיחרור מפחד מפני המוות, על המיפנה הפנימי העשוי להתחולל באדם, על כוחה של אמונה במשימה, על ערכם של הצום וההיטהרות, על התרחקות ממשקה משכר, אלא שכל אלה צריכים לשמש בחיים את האי-דיאלים שבאו לכלל ביטוי בעשרת הדברות ובפרקים אחרים בתנ"ך שהם ברוחה של מורשת סיני.

ההישקעות בעצמיות כגילוי על-אנושי (שתיים שהן אחת) ההודי וויווקאנאנדה הביא בהרצאות שהרצה באמריקה בסוף המאה שעברה את הסיפור-המשל דלהלן ואמר עליו שבו כלולה כל הפילוסופיה ההודית של הוודאנטה:

שתי צפרים בעלות נוצות זהב ישבו על אילן אחד: האחת ישבה למעלה, שקטה, נשגבה, שקועה בעצמה, והשניה ישבה למטה, נתונה בחוסר-מנוחה, ואכלה מפירות האילן שהיו לעתים מתוקים ולעתים מרים. פעם אכלה הצפור התחתונה פרי שהיה מר באופן בלתי רגיל. היא הפסיקה את האכילה והביטה אל הצפור המלכותית היושבת למעלה, אך עד מהרה

שכחה אותה והמשיכה לאכול מפירות האילן כבתחילה. ושוב אכלה פרי מר והפעם קפצה למעלה והתקרבה בענפים אחדים אל הצפור אשר בראש האילן. כדבר הזה קרה פעמים רבות, עד שבסוף הגיעה הצפור התחתונה אל מקום הצפור העליונה ושקעה בה כליל. פתאום הכירה שלא היו כאן שתי צפרים בכלל ושהיא עצמה היתה תמיד אותה צפור עליונה היושבת בשקט, נשגבה, שקועה בעצמיותה.

האלמות כגילוי על-אטשי

אחת התופעות הערכיות הגדולות באדם היא האמונה שבקרבו שהוא בן-אלמוות. השכל השואב מידע מן הנסיון אומר לאדם שימות, ולאדם זקן הוא אומר שלא יחיה אלא מספר קטן של שנים ואחרי כן לא יהיה עוד בחיים, והאמונה שבלב אומרת לו שיחיה כשם שהוא חי עכשיו ויש שהיא אומרת לו שיתחדש תמיד, והפלא שבדבר הוא שוודאות האמונה היא כה גדולה באנשים רבים עד שהם באמת בני אלמוות; שהנסיון נדחה לגמרי מתודעתם ואינו תופס בה כלל.

אחד מידידי ביאר לי סיפור אפריקאני באופן סמלי*. תוכן הסיפור, אחרי שידידי הכניס בו שינויים, הוא: הלבנה אשר בשמיים שלחה פעם בעל-כנף וציוותה עליו ללכת אל בני-האדם ולומר להם, שכשם שהיא הלבנה, מתה ושבה לתחייה (מתחדשת וחיה חיי-עד), כך גם הם מתים ושבים לתחייה. בדרך פיתה בעל-חיים מהיר-רגליים את בעל-הכנף שימסור בידו את השליחות, ובעל-חיים זה שיקר לבני-האדם ואמר להם שתוכן השליחות הוא שבמותם הם פלים ואובדים; ובני-האדם האמינו ומאמינים בדבר שסיפר להם מהיר-הרגליים.

ידידי פירש לי את הסיפור בדרך דרש. (הוא לא רצה לומר, שלזה בדיוק התכוונו בני השבט האפריקאני, אבל יש צד-שווה בין הפשט של הסיפור לבין הדרש של ידידי):

שליחותו של בעל-החיים העף ממעלה למטה היא השליחות-הבשורה הקיומית (האמונה) המגיעה לאדם מן היקום אל עומק נפשו. זוהי שליחות

* מדובר בסיפור הוטנטוטי המובא בספר "מבחר הסיפור האפריקאי", הוצאת "הדר" תל-אביב תשכ"א, עמ' 66.

חזונית, מטאפיסית, על נצח החיים. זוהי האמונה אשר בלב האדם שהיא בעצם המציאות האמיתית.

שליחותו של בעל-החיים והרץ מהר אך אינו יכול להתרומם מעל לאדמה היא התפיסה של השכל הארצי, תפיסת החידלון המבוססת על הנסיון אבל אינה תפיסה קיומית. השכל האמפירי אומר לו: האדם הוא בן-תמותה, וכיון שהנך אדם, יוצא מזה שאתה בן-תמותה ואין תקווה לאחריתך. הלבנה אשר בשמיים המתחדשת אחרי פחותה-פיגומה מבשרת לאדם שכל עוד שאמונה חיה בקרבו הוא מתחדש מעצמו בפנימיותו כמותה; אך כאשר השליח בעל המעוף מוסר את הדבר לשליח הארצי (לשכל המבוסס על הנסיון והמשועבד לו) נמשך האדם אחריו ומאבד את האלמות.

כדי להתגבר על התפיסה הארצית המושכת למטה, משתנית נדאות האלמוות והופכת לשאיפה, להתכוונות ולעבודה שבלב, לרצון להיות לבן-אלמוות. ההולך בדרך האחרונה והוא בעל עוז, עשוי לזכות לכך שגם לו תהיה במידת-מה אחיזה באלמוות. אך האלמוות המקורי, הקיומי, הוא נחלתם של האנשים המתחדשים שאינם צריכים לפתח בעצמם מנגנון של הדחקה כדי לדחות מקרבם את מר המוות, וקיומם הוא קיום שאינו נפגע על-ידי התפיסה הארצית הנסיונית.

השתחררות מרשמים משעבדים

מי שקרא ולמד "ספרי יראים" חסידיים כגון: הכתבים של תלמידי הבעל-שם-טוב והמגיד ממזריטש והכתבים שכתב רבי נתן מפי מורו ר' נחמן מברסלב ועוד, ואחר-כך קרא ולמד ספרים של קדושים הודיים, נוכח לדעת שעל אף תנאי הסביבה השונים ועל אף ההבדלים הגדולים שבאורח החיים, נפגשים שני העולמות האלה בנקודות מסוימות כגון: בהשתחררות מן התאוות ומן "הפניות" ובעבודה הפנימית, במקומו של המורה בלב תלמידיו וב"עצות" הניתנות על ידו לתלמידיו ובענין ההתבודדות והצום והתשובה ועוד. יש הבדלים במונחים וגם בתפיסות יסודיות, אך יש גם צד שווה¹. בחרתי בספר משל הקדוש ההודי מהר באבא משום שדבריו ברורים. מהר באבא נולד בהודו בשנת 1894 להורים פרסיים בני העדה הסרתוסטרית ומת בשנת 1969.

הדברים המסוכמים כאן בקצרה לקוחים מתוך הספר:

Discourses, by Meher Baba, Vol. I. Published by Adi K. Irani, 4th Edition. Ahmednagar, 1947. (מתוך הפרקים 5--8).

מר ש. פ. גוטפלד נתן לי את הספר ובחר בפרקים². יתכן, שבעזרתם אפשר להגיע להבנת אופיה של מדרגה רוחנית.

סאנסקאראס (Sanskaras) נקראים בהודית הרשמים המשעבדים הנוצרים מנסיונות שבעבר ומשמשים יסוד לנסיונות שבהווה ושבעתיד. מעשי אדם מבוססים על נסיונות שקדמו להם ונמצאים באוצרו של האדם, המכיל כל רעיון, כל רגש וכל מעשה, והם מושקעים ברשמים, והרשמים פועלים כגורמים הקובעים את מהלכם של הנסיונות הבאים אחריהם. הרוח יוצר

1. ראוי להזכיר כאן את חרוזיו של רבי שלמה אבן גבירול ב"כתר מלכות" שלו: "ולא יחסר כבודך, בקהל עובדי בלעדיך, כי כוונת כולם להגיע עדיך".
2. בעברית יצא לאור ספר קטן עם קטעים אחדים משלו בשם "מהר באבא אומר..." מאת רות קררי בן-שמאי, ירוטלים תשכ"ד.

ואוסף תדיר רשמים כאלה. שעה שהרוח עוסק בדברים פיסיקאליים, בגופים ובטבעם, הוא נעשה כביכול לגופני ויוצר רשמים חמריים, ושעה שהוא עוסק בתהליכים מנטאליים סובייקטיביים (רוחניים-אישיים) שלו עצמו, הוא יוצר רשמים סובטיליים (דקים). הבנת המשמעות של נסיון אנושי תלויה איפוא בהבנת הרשמים המשעבדים.

יש רשמים המושקעים בגפש האדם שמקורם בזמן שעדיין לא היתה צורת אדם על פני האדמה, ויש רשמים שנוצרו אחרי היות האדם. הרשמים האחרונים טופחו תוך חירות מוסרית של התודעה ותוך אחריות של בחירה, וההבדלים בזמן יצירתם של הרשמים והתנאים של עיצובם ניכרים בתוקפם ובמידה שהנפש קשורה בהם. הרשמים החדשים אינם חזקים כישנים, וקל יותר לעקרם מאשר הרשמים הישנים הטבעיים שנוצרו לפני קבלת הצורה האנושית. הכחדתם הגמורה של הרשמים החזקים המעורים יפה בגפש האדם אינה אפשרית למעשה, כל עוד אין האדם מקבל הדרכה וכוח מפי מורה מושלם.

חיים שיש בהם גילוי (מאניפסטאציה) נוצרים מתוך הרצון של המוחלט, של האין-סוף להיות מזדע לעצמו. ההכרח בחיים מזדעים נוצר מתוך דחף הנמצא כביכול במוחלט, והוא הקובע את המאניפסטאציה. הדחף הבראשיתי הנמצא בתוך המוחלט דומה לגל חזק, למשבר מים שבאוקיינוס, וכבכל הסכימות האינטלקטואליות שבהכרח אינן מספיקות לבאר את מסתורי הבריאה, כך אנו מתקרבים גם כאן יותר להבנת הדחף על-ידי משלים מאשר על-ידי הסברים אינטלקטואליים. כשם שמשבר מים העובר על האוקיינוס יוצר תנועה ובעבועים לאין סוף, כך יוצר דחף הנשמה העליונה האין סופית, נשמת אלוה (הנקרא בהודית : Lahar) רבבות נפשות. אחרי שיצרה את צורת האבן יצרה הנשמה העליונה את צורת המתכת ואחר-כך את צורת הצומח. כאן, בצומח, מורגשת התקדמות בהתפתחות התודעה. אחר-כך מופיעה צורת החי, שהנשמה העליונה באה בה לכלל גילוי (מאניפסטאציה) באינסטינקטים, בכך שבעלי החיים יודעים את גופם ואת סביבתם, ויש בהם חוש להגנה עצמית ולהשתלטות על סביבתם, והם דואגים לצאצאיהם. אך הכול עדיין מוגבל למדי, והתוצאה היא שגם בחיות הגבוהות בסולם בעלי-החיים אין כוח להשיג את המטרה הראשונה והעיקרית, והיא הארה עצמית של הנשמה העליונה (נשמת אלוה). באדם

השתחררות מרשמים משעבדים / 139

מגיע הדבר לשיא. תחום השיפוט מתרחב, והיקף הראייה נעשה בלתי מוגבל. אבל אם נפש האדם מזדהה עם הגוף הגשמי הגס, אין התודעה משמשת את המטרה של הארת מהותה של הנשמה העליונה. מהר באבא מבחין בין שלושה "גופים": גוף פיסי גס (Sharir), גוף סובטילי דק (Pran) וגוף רוחני (Mana).

אין הנשמה העליונה יכולה להגיע להכרה עצמית בתודעה הרגילה של הפרט בשל מספרם הגדול של הרשמים המכסים אותה, כי משנפרדה התודעה מן המצבים של האבן והמתכת כדי להגיע למצב העצים, ואחר-כך למצב האינסטינקטיבי של החרקים, הצפרים והחיות, ולבסוף לתודעה מלאה במצב של האדם, נוצרו בתדירות רשמים המשעבדים אותה והיא מתכסה על ידם. דומה התפתחות הרשמים לכריכתו של חוט על סליל. החוט מייצג את הרשמים, והסליל מייצג את הניצוץ הבא מן הנשמה העליונה. הרשמים הנוצרים בתדירות בנפש האדם באים מן הדברים והרעיונות שהתודעה נתקלת בהם. הם עשויים לגרום לתמורות חשובות באדם. שמיעת מוסיקה טובה או ראיית נוף יפה עשויה להביא לידי התרוממות, פגישה עם הוגה אמיתי עשויה לעורר התעניינות בדרכי מחשבה; האנשים מתחילים להתלהב לדברים שקודם לכן היו זרים לתודעתם. אבל רשמי אידיאות פסולות ואמונות טפלות חזקים הם. מספרים, שפעם בתקופת שלטון המוגולים בהודו חי משכיל, שפקפק באמיתות סיפורי השדים הרווחים בעם. הוא רצה לחזק את עמדתו, את הכפירה במציאות השדים, בנסיון אישי. הבריות הזהירו את המשכיל הלז מפני כניסה לבית קברות מסויים בלילה החשוך ביותר בחודש (Amavasya). סיפרו, ששד נורא נוהג להתגלות שם, אם מישהו תוקע מסמר של ברזל לתוך הקרקע באותו בית קברות. מה עשה המשכיל? — לקח בידו האחת פטיש ובידו האחרת מסמר והלך לאותו בית קברות ובחר מקום שאין בו כל עשב כדי לתקוע שם את המסמר. האדמה היתה שחורה והמעיל שהיה תלוי על גופו ברישול היה כהה, וכשהתישב על הקרקע לתקוע את המסמר, נמצא כנף מעילו תקוע בין המסמר ובין הקרקע בלי שהרגיש בדבר. הוא גמר את המלאכה בהרגשה שהנסיון הצליח וכי השד לא נתגלה, אך כאשר ניסה לקום ממקומו חש מכה קשה, שאילצה אותו לשוב ולשכב על הקרקע בבהלה. בהתאם לפעולתם של רשמים קדומים לא היה יכול לחשוב אלא על השד שתפסו. הזעזוע היה

קשה עד שלקה בשבץ. סיפור זה מדגים את הכוח הגדול הצפון ברשמים הנוצרים על ידי אמונות טפלות.

השתחררות מן הרשמים המשעבדים הוא תנאי לנסיון הרמוני, להתעלות. רושם הוא כוח מרוכז מתמיד העלול להיות חרות ברוחו של אדם על אף המשאלה הכנה ועל אף העמל שהוא משקיע בדבר לסלקו, כי הרושם משתמש בזמן משלו ובדרך משלו ופועל באופן ישיר ובלתי-ישיר כדי להתקיים ולהחזיק מעמד. ברוח גמצאים רשמים שונים זה מזה והם מתנגשים זה בזה, וההתנגשות מורגשת בתודעה כמשבר רוחני. הנסיון נעשה נבון, מלא גנדודים והיסוסים ומהומה, ואין הוא נעשה אינטגרלי והרמוני אלא כש- התודעה משתחררת מן הרשמים.

שונים סוגי הרשמים. יש רשמים חמריים גסים המאפשרים לנפש לתפוס את העולם החמרי הגס באמצעים חמריים גסים והם מאלצים אותה להזדהות עם הגוף החמרי הגס; ויש רשמים דקים המאלצים את הנפש להזדהות עם גופים דקים; ויש רשמים מנטאליים (רוחניים-אישיים) המאלצים את הנפש להזדהות עם המנטאלי. הנפשות המודעות לעצמן משוחררות מן הרשמים ונבדלות מן הנפשות האחרות, כי הן תופסות את הנשמה העליונה (נשמת אלוה) באמצעות העצמיות שבהן בעוד הנפשות האחרות תופסות אותה באמצעות הגוף ובאמצעות העולם המקביל לגוף. כשאין התודעה מכוסה רשמים יכול הרצון הבראשיתי להיות מודע לעצמו ולהגיע למטרה להתאחד עם המוחלט. הרחקת הרשמים היא איפוא שאלה חשובה ביותר לאדם, כי הרשמים מפריעים להארה עצמית, והנסיון ברשמים מצמצם את האדם ומעמידו על האילוסיה של הגופני כדי להתאימו לעולם הגופים והחפצים. הנפשות הפרטיות הן כטיפות באוקיינוס, וכשם שכל טיפה באוקיינוס זהה עם האוקיינוס כולו, כך כל נפש שנעשתה פרטית על-ידי האילוסיה (Rhas), היא עדיין בכל זאת חלק מן הנשמה העליונה ואינה מופרדת ממנה, אלא שהרשמים מחזיקים אותה בתחום המדומה (Maya). שונות הדרכים להשתחררות מן הרשמים המשעבדים: הפסקת יצירתם של רשמים חדשים — במשל הנ"ל: מפסיקים את כריכת החוט מסביב לסליל; טישטושם של הרשמים הישנים — במשל הנ"ל: משפשפים את החוט הישן אשר על הסליל; התרתם של הרשמים על-ידי הפיכת כיוונו

השתחררות מרשמים משעבדים / 141

של התהליך שהביא לידי יצירתם (אם האנרגיה הנפשית המושקעת ברשמים מופנית לכיוונים אחרים על-ידי סובלימאציה, הרשמים מתפורים ונוטים להיעלם); ביטול הרשמים — במשל הנ"ל: מנתקים את החוט. הביטול הסופי של הרשמים נעשה באמצעותו של המורה המושלם (Sad-guru).

יכולים להפסיק את יצירת הרשמים על-ידי ויתורים חיצוניים ופנימיים. ויתור על בית, על אשה, על ילדים, על ידידים, על עושר, על נוחות ועל שמחות חמורות, עצם ההסתלקות מגעגועים על חפצים חושניים מביא לידי חירות הרוח. ויתורים אלה מסייעים לאדם להגיע לידי ויתורים פנימיים. הרשמים הישנים שהיו קשורים בקגין מופרדים מן הרוח, ומשאירים יכולים לבטא את עצמם, הם מיטשטשים וכוחם פג.

אם חזק האדם יכול הוא להיות חפשי במחשבותיו ובמעשיו גם כשהוא נמצא בתוך מעשי סביבתו ובתוך תגובותיה. אך גם כשהוא חזק, הרי מתחת לרגליו הוא כנשטף בגלים חזקים של הנוהג הכללי, וקשה לו לשמור על עצמו שלא לטבוע בנוהג הכללי. קל יותר לברוח מן הסביבה מאשר להישאר בתוכה ולהתגבר על השפעתה. על כן רב הערך הרוחני ביציאה מן הסערה ומלחץ הפעילות לשם התבודדות. אבל אין להתבודדות מטרה בפני עצמה.

אכילה היא סיפוק, והצום הוא שלילת הסיפוק. הצום הוא פיסי, אם נמנעים מן המזון הנחוץ לשם התענוג שבאכילה, והצום הוא מנטאלי אם המזון נחוץ לקיום חיי הגוף. צום חיצוני בא בחשבון מפעם לפעם ורק לזמן קצר כדי לנצח את תאוות האכילה. צום חיצוני אין לו ערך ספיריטואלי (רוחני-השראתי), שכן אינו בא אלא לשמש את הגוף בלבד. הצום המכוון למטרה רוחנית עשוי לעזור להשגת צום פנימי ולקרוב את התרתם של הרשמים הקשורים בגעגועים לאכילה.

התשובה (החרטה על מעשים רעים) היא מתן ביטוי למוסר-כליות, שאדם מרגיש אחרי תפסו שעשה מעשה גרוע, והיא מתירה את קשרי הרשמים האחראים למעשה. ההאשמה העצמית המלווה הרגשה עמוקה עשויה לבטל רשמים של כעס, תאוות ותענוגות. אבל נשקפת בה סכנה לרוח, שתישאר תקועה בחטא ושתפתח את הנוהג החולני להתאונן ולבכות על דברים גטולי ערך. הפרזה סנטימנטאלית בכיוון זה אינה לעתים אלא בזבוז אנרגיה נפשית ואינה עוזרת לאדם להתיר קשרים של רשמים. יש

להיזהר שלא תיהפך החרטה על המעשים להרגל משעמם ועקר של הרהורי-אדם עגומים על חסרונותיו. תשובה נכונה אינה בכך שמחזיקים תדיר בחטא, אלא בכך שמפרקים את גורמי החטא כדי שלא ישוב האדם למעשה שגרר מוסר כליות. אם החרטה מביאה לידי צמצום האמון העצמי, הרי שאינה משמשת למטרה הנכונה, והיא — לעשות את המעשים הרעים לבלתי-אפשריים.

יש בני אדם שמשאלותיהם מופיעות בלהיטות ובמהירות רבה, ואין הם מסוגלים לתפוס אותן בשרשן, אבל הם יכולים לעשות פעולות כדי למנוע את הגשמתן של המשאלות. שלילת המשאלות הנעשית על-ידי בקרה (קונטרול) של הפעולות מונעת את האפשרות לזרוע זרעים למשאלות הע-תידות לבוא, כי אדם המגשים את משאלותיו זורע זרע למשאלות חדשות התובעות גם הן את סיפוקן. אם דוחים את מתן הביטוי למשאלות ואת הגשמתן, אם מעבירים אותן באש התודעה הבוחנת, והיא אינה מאשרת אותן, מתבטלים זרעי המשאלות. דחיית המשאלות היא בבחינת הכנה למצב של העדר משאלות, המביאה לידי חרות, כי כל משאלה היא בהכרח שעבוד, בין מתגשמת ובין שאינה מתגשמת. משאלה מתגשמת מולידה משאלה חדשה, ומתרבים כבלי הרוח, ואם המשאלה אינה מתגשמת היא מביאה אכזבה ויסורים, והללו כובלים את הרוח. רק אם מאומן הרוח להיות מאוזן וללא תנועה נוכח כל האתגרים החיצוניים והפנימיים, הוא מגיע לידי מצב שאין בו שאיפות (חוץ מן השאיפה לממשות המוחלטת שהיא מעבר לכל האתגרים). "לא זה, לא זה" (Netti, Netti) זהו מאמץ להקים משמר תדירי לדברים המפתים. אין אפשרות לדחות את הגירוים הדוחים ולהישאר קשור בגירוים הנעימים, כי ה"לא" היא עמדה קבועה לגבי כל הגירוים. ה"לא" נכלל בכל צורות הסיגופים, בהימנעות מן התאוות, בהתבודדות, בצום ובתשובה. תרכובת מוצלחת של כל אלה יוצרת אורח חיים של סיגופים. השלילה חייבת ליהפך לטבעית ולא למצב של עיוות. נסיון הרוח לכפות על האדם סיגופים הוא ללא תועלת, והכפייה עוצרת ומונעת צמיחתן של תכונות טובות, והיא כמזמינה התנגדות לעצמה. תהליך ההשתחררות משעבודים אחדים מלווה לעתים היווצרות שעבודים חדשים. הרוח שאינו מושפע מעולם האובייקטים נוטה ליצור קשרים בעלי אופי סובייקטיבי. משהצליח הרוח להגיע לדרגה מסויימת של פירוק האנוכיות,

השתחררות מרשמים משעבדים / 143

עשוי הוא לפתח צורות דקות של אנוכיות. אין להרשות לו ליצור גרעין, שבו יוכל האני להתבצר. אף אין לתת להשתחררות להיות ביטוי לחוסר יכולת להתמודד עם סערת החיים הרגילים ועם מתיחותם. על ההווייה הטהורה להיות מושגת על-ידי עמדה של תוקף ולא מתוך הרגשת חוסר אונים מול קרבות המציאות. ההשתחררות האמיתית אינה בכך, שמחזיקים רק בנוסחה של "לא זה, לא זה" (Netti, Netti) העלולה לגרום דבקות של הרוח בה מבלי להביא לידי כיסופים עמוקים להארה. גם ה"לא" המחסל את השעבודים הפשוטים והדקים והמנטאליים צריך להיחסל לפני ההארה. משתמשים בשלילה כדי להתגבר על המיגבלות, אבל משנעשה הדבר, על השלילה להיעלם כדי שלא יבוא האדם לידי הזדהות עם משאלות הרוח. הנפש משתחררת מן האילוסיות כגון "אני הוא הגוף", "אני הוא הרוח" או "אני הוא המשאלה", ונוצר הרקע להגשמת תכליתה של כל הבריאה והיא, להגיע להארה עצמית. הכל תלוי בשלטונו של האדם בגופו וברוחו. קשה יותר להשיג שלטון בנטיות הרוח ובהרגליו מאשר להשתלט על פעולות הגוף, אבל השליטה ברוח הכרחית לקיום האנרגיה הנפשית ולשימוש חסכוני בכוח החשיבה למטרות יצירה. אין לשכוח, כי בתוך תחום התודעה האנושית הרגילה לא הכל אפל. המתודה של שלילה-רק-שלילה בלי לתת תחליף מוליכה אל התוהו, בעוד המתודה של הסובלימאציה עיקרה — החלפת ערכים נמוכים בגבוהים. ניתן לזכך אנרגיה נפשית על-ידי מדיטאציה על-ידי שירות לזולת שלא על מנת לקבל פרס ועל-ידי מסירות.

המדיטאציה (ההתבוננות, ההשתקעות) היא התרכוזת עמוקה ויציבה ב־אובייקט אידיאלי. במדיטאציה מסוג זה שוכחת הנפש את גופה ואת רוחה האישי. רשמים־שעבודים חדשים אינם נוצרים, והישנים מתפזרים ומתרו־פפים על-ידי הפעילות הנפשית בתוך אובייקט ההתרכוזת. אם הרשמים המשעבדים עורקים ומסתלקים מן הנפש לגמרי, היא זוכה בכוחו של הריכוז לפרק את יחידותה ולהתאחד עם האובייקט האידיאלי.

שונות צורות המדיטאציה. הכול לפי כושרו של האדם (בלשון החסידים: לפי שורש נשמתו). הרוח היוצר של אנשים העובדים קשה נעשה נטול תיות מרוב עבודה. צורת המדיטאציה המתאימה לאנשים אלה היא להינתק מן המחשבה ולהסתכל ולסקור את המחשבה ואת הגוף מתוך מבט אובייק־טיבי. משמצליח האדם לעמוד מנגד למחשבתו ולגופו הוא מנסה להזדהות

עם ההווייה הקוסמית על-ידי התכוונות בונה כגון "אני האין-סוף", "אני הכול", "אני בכול". אנשים שהם בעלי חיות וכוח דמיון יכולים לנסות ולהתרכז בנקודה מסויימת. המדיטאציה בנקודה מסויימת מרפאה, כי הרוח אוסף את פזוריו ונרגע, אך מדיטאציה כזאת עלולה ליהפך לתחליף מכאני במקום להיות לנסיון יוצר.³

על מעוף הדמיון להיות נתון לשלטונה של המטרה, והיא להתאחד עם האין-סוף. אל לו לדמיון להיות מושפע מזרמי רגשות של תענוג, תאוה וכעס. קשה להתגבר על הפרעות כעצלות וכבריאות לקויה, אבל אם מקיימים את שעות המדיטאציה בתדירות ובקביעות, ניתן להתגבר עליהן. בשעות הבוקר המוקדמות ובשעת שקיעת החמה עשויים תנאי הטבע לעזור במקצת למדיטאציה, אך היא אפשרית גם בשעות אחרות. ההתבודדות היא מן התנאים העיקריים להצלחת המדיטאציה. בעולם מחשבות האדם, קיימת תערובת מתמדת של צורות וגוונים, ויש אידיאות חזקות העלולות להשתלט על האדם. מוטב להימנע מלהיגרר אחריהן ולמטרה זאת מסייעת ההתבודדות.⁴ ההתבודדות היא ריכוז האנרגיה הנפשית וסידורה, כי במצב ההתבודדות אין הרוח נמשך אחרי הזר ואין הוא חייב לדחותו. ההתבודדות מלמדת את האדם את האמנות להיפתח לזרמים העשויים לתת לו עוז, להביא לו ברכה ולהרחיב את תחום השלום בקרבו.

ההתרכזות במבטו האוניברסלי של האלוהים נעשה על-ידי שירות לזולת מתוך אהבת אדם שלא על מנת להפיק תועלת. אם מכוונת הנפש לטובת הזולת היא שוללת מגרעין האני את האנרגיה המפרנסת אותו, וזוהי אחת המתודות הטובות לזיכוכה של האנרגיה הכבולה ברשמים, והעיקר הוא סילוק כל רעיון של הפקת תועלת כלשהי (בלשון הספרות החסידית: בלי פניות). אם דוחים את הפניות, שוב אין האדם קשור בתועלת או בנוחות או בבריאות או באושר של עצמו אלא בתועלת ובנוחות.

3. רבי נחמן מברסלב אמר, שזכות גדולה היא לאדם, אם עולה בידו להקדיש באופן קבוע שעה או חצי שעה ביום ליישובה של הדעת. לרוב הולך היום ואין לאדם פנאי ליישב את עצמו ורבים האנשים שאינם זוכים לכך אפילו פעם אחת בכל ימי חייהם. ויש אנשים המגיעים לפרקים ליישובה של הדעת, אלא שהדעת המיושבת חולפת מהר.

4. רבי נחמן אמר, שההתבודדות הוא יסוד הטהרה והקדושה, והשדה והיער טובים להתבודדות, אבל ההתבודדות אפשרית גם בשעה שאדם שוכב על מיטתו.

השתחררות מרשמים משעבדים / 145

ובאושר של הזולת, והוא מזדהה עם הזולת ומגיע למדרגה של חירות פנימית. השירות בלי פניות משחרר את האדם מן הרצון לכוח, לשלטון ולרכוש, והוא משחרר אותו גם מן הנטייה לרחם על עצמו, ומן הקנאה ומכל דבר הנגרם על-ידי האנוכיות. יסוד השירות הוא באהבה, ואין לך מקום שבו נעשית השכחה העצמית טבעית כבעוצמה של האהבה⁵. אהבה אינה דבר מלאכותי, בלתי טבעי. אהבה נמצאת עוד בראשית הבריאה. במצב הבלתי-אורגאני היא מוצאת את ביטויה בצורה הגסה של ההתלכדות או בכוח המשיכה של הדברים זה לזה, כוח הפועל על הגופים שעל פני האדמה וגם על הגרמים השמימיים. בעולם האורגאני נעשית האהבה מוארת ומובנת בכל צורות החיים, מן הצורה הנמוכה כמו האמיבה עד צורת המין האנושי. האהבה מוצאת את ביטויה בהקרבה. האוהב נותן, ורצונו להוסיף תת בלי לדעת שהוא נותן. האוהב פורץ גדר עצמו ומאבד את עצמו בהוויית האהוב.

אהבה עמוקה היא המסירות (Bhakti). המסירות מתבטאת בענווה כלפי האלוהות, בהערצת סמלים, בנאמנות לכתבי הקודש, בשאיפה מחשבתית המכוונת לגבוה, ולבסוף בהתעניינות בטובת בני-האדם.

האהבה למורה הוא מצב מיוחד במינו, בחינת אהבה אלוהית (Para-Bhakti), היא מתחילה במקום שהמסירות מסתיימת. שלב האהבה העליון הוא שלב של פריון רוחני גדול, ומה שמקבל התלמיד מן המורה אינו כלה. השפעת המורה המושלם (Sad-guru) כוחה יפה לבטל כליל את הרשמים המשעבדים הקודמים, וקולם של החיים משתנה לחלוטין. אדם התיי הפקרות, שלא חשב מעולם על דבר אחר מאשר על מילוי משאלותיו והיה שבוי בידי השאיפות לרכוש ולשלטון ולא גיסה להשתחרר מכבלי העולם, יכול לקבל מן הסאד-גורו רשמים חזקים למדי כדי להקים מהיצה שתבדיל בינו ובין אורח המחשבה הישן שלו ולפתוח לפניו אופק חדש לחיי חירות. המגע אל הסאד-גורו עשוי להעלות לחיים חדשים גם

5. רבי נחמן אמר, שהכוננות לעזור לזולת ניכרת בפניו, בקולו ובהעויותיו של אדם. יש בני-אדם שהם בעלי יסורים וקשה להם לספר לאחרים מה שבליבם, וכשהם מוצאים אדם בעל כוננות לעזור ומדברים אתו, הוא עשוי להתוודע, ולהחיות אדם אינו חבר קטן.

אדם אינטלקטואלי בעל תרבות שדעתו עם זאת מצומצמת. דרגות עלייתו של אדם בעל שאיפה רוחנית הן: מן הספירה הארצית אל הספירה הדקה (הסובטילית) ומן הספירה הדקה אל הספירה המנטאלית (הרוחנית-אישית), ולבסוף מן הספירה הזאת אל מצב החירות. במצב האחרון בטלים ומבוטלים כל הרשמים שכבלו את האדם, החיוביים והשליליים, הטבעיים והבלתי-טבעיים. במשל החוט הכרוך מסביב לסליל דומה כאילו ניתק החוט. הרצון להיות מודע, להגיע לידי מימוש עצמי, יוצא מן הכוח אל הפועל בעזרת הסאד-גורו. ההנחה היסודית היא התערבות פעילה של הסאד-גורו וקיומם של יחסים בלתי-מוגבלים בינו לבין התלמיד, ויחסים כאלה קיימים אם התלמיד מתמסר כולו למורה. הפעולות מנהלות על-ידי המורה. ההתמסרות השלימה של התלמיד מטילה על המורה את כל האחריות לשחרורו של התלמיד מן הרשמים המשעבדים אותו. המורה נעשה אחראי באופן ישיר לכול.⁶

משמעת התלמיד היא משני סוגים: משמעת אינטלקטואלית ומשמעת מדוייקת, ללא תנאי. במשמעת האינטלקטואלית השכל הוא הבסיס, וקשה לתלמיד לקיים צוויו של המורה בדיוק. הנאמנות למורה מחזיקה את התלמיד בגבולות של משמעת בדוקה. כל התרופות המוצעות על-ידי המורה נבדקות ומותאמות לתפיסתו של התלמיד. על-ידי המשמעת האינטלקטואלית אפשר לבטל רשמים משעבדים בתנאי שהתלמיד הנותן פירוש הגיוני למצוות מורהו הוא בעל כנות מלאה בקיום המצוות. אבל כל זה מבוצע מהר יותר במשמעת המדוייקת ללא תנאי, שהיא תוצאה של נאמנות עזה ואהבה עמוקה. שהמורה מכניס לתוך תלמידו בפעולתו האנושית. במשמעת גטולת תנאים מתירים את קשרי המשאלות, והתלמיד הוא בנו הרוחני של המורה, וכשתגיע השעה, שבה ישתחרר לחלוטין מן הקשרים האינדיווידואליים ומן הרשמים המשעבדים, והיה הוא עצמו למורה.

6. זה אחד המוטיבים בספרים "ליקוטי מוהר"ן" ו"ליקוטי תפילות" של רבי נתן (ירושלים תשי"ז), עיין, למשל, בעמודים רנ"ד-רנ"ה של החלק הראשון ב"ליקוטי תפילות", שבחסדו הגדול של ה' נתן צדיקים אמיתיים אשר קדושת האלוהות שוכנת עליהם תמיד, והם יסוד כל הבריאה, וכולם מקבלים חיות וקיום מהם וכו'.

השתחררות מרשמים משעבדים / 147

הסאד־גורו הוא נקודה ראשית בפעילות האוניברסלית. במובן מסויים הכול שלו: הרעיונות והמעשים, השמחות והדאגות, החוזק והחולשה, הרכוש והויתור, האהבה והגעגועים, כל ההווייה היא במחזיר־האור של תודעתו. במבט אחד יכול הוא לחסל את הרשמים המשעבדים ולשחרר את נפש תלמידו מכל הכבלים.

הספרות החסידית נוגעת לנו (הקדמה ל"עיון תפילה")

מי שנכנס לאוצר הספרים של האומה כדי להביא לבני דורנו דברים הנוגעים למעולים שבהם מבחינה נפשית, דברים העשויים להשלים במידת-מה את החסר להם, יוצא ובידו פרקים מעטים לפי היחס. דברים רבים באוצר זה אינם עשויים למלא את החסר ללבו של אדם החי בזמן הזה. דווקא הספרות החסידית, שלא היתה מרכזית באוצר, יכולה לתרום לא מעט לפרנסת הנפש המחפשת תוכן. אך הבעיה היא, כיצד להביא את דבר החסידות לאנשים שאינם עובדי ה', כיצד "לתרגם" להם את החסידות שעיקרה בעבודת ה'. ועוד, כיצד להביא את החסידות לאלה המקיימים את מצוות התורה משום שמנהג אבותיהם בידיהם, וקיום המצוות אינו משפיע הרבה על חייהם. אשתמש במשל של רבי ישראל מרוז'ין * בשינויים:

בכפר אחד מת השען ולא היה שם מי שיתקן את השעונים, ומחוגי השעונים שבכפר חדלו להראות את השעה הנכונה. בשעה שבא שען עובר-אורח, לא מיהרו אנשי הכפר להביא אליו את שעוניהם לתיקון. מהם שהוסיפו להתזיק את השעונים בכיסיהם והיו מכוונים אותם יום-יום אף על פי שלא תראו את השעה הנכונה. הם לא שמו לב לכך שהשעונים אינם מתוקנים, וחשבו שאינם זקוקים לשען. מהם ששעוניהם היו טמונים במגירות והעלו חלודה, וכשהביאו את השעונים אל השען, לא היה יכול לתקנם. עד שיבוא השען המקווה שיצליח להשפיע על האנשים משני הסוגים הנ"ל שיביאו אליו את שעוניהם לתיקון וגם יצליח לתקן את השעונים שנחלדו, תפקידנו הוא להכין את בואו, כלומר להביא את האנשים לידי כך שיכירו בפגמים ושיצפו לתיקון. מסירתן של תורות ותפילות חסידיות לבני דורנו בדרך מובנה, עשויה לעזור להם שיהיו מצפים לתיקון.

* מובא בספרו של מאיר אוריין על גישתו של בובר לחסידות.

אמר ר' ישראל מרוז'ין : ימים ממשמשים ובאים, שאדם המעלה לאז יוכל אפילו לומר מזמור בתהלים. והוסיף : כך צריך להיות, כך מוכרח להיות. אבל יש משכילים רבים שאינם עובדי ה' והם דבקים במשמעות החיים והעולם וחשים בה בפנימיותם. אנשים כאלה עשויים להתחדש באמצעות "עיון תפילה". יש לדעת שהעיון בתפילה אינו הולך לאיבוד גם אם אין האדם זוכה לראות אור בעיון.

רבי נחמן מברסלב אמר, שכל אחד צריך ללמוד לימוד שהוא זקוק לו כדי לחזק את נפשו; שעל כל אחד למצוא פרקים ופסוקים הנוגעים לו לפי בחינתו ומדרגתו, המתאימים לשורש נשמתו ולפי מה שעובר עליו באותו הזמן, כי בכל אחד חלים שינויים, ולא הרי ההווה כהרי העבר ויש מיפנים בחיים, על כן עליו לשנות את לימודו כדי שיתאים למצב שבו הוא נמצא. הוא הדין לגבי הפסקות המובאות כאן. על המעיין לבחון אותן לפי בחינתו ולפי מה שעובר עליו באותו הזמן.

שמעתי על רבי נחמן שאמר, כי בארץ-ישראל למד לישון במנוחה; שלפני בואו לארץ-ישראל לא היה יכול לישון במנוחה, כי בשעה ששכב לישון באו ששים רבוא אותיות התורה ועמדו סביבו, והיה מוכרח להחזיק בהן כדי שלא תפוררנה, אבל בארץ-ישראל אין חשש להתפוררות, ויכולים לישון במנוחה. בזמננו נעשו אותיות התורה (כלומר נכסי היהדות) פגיעות מאוד גם בארץ-ישראל, והן דורשות מאתנו להחזיק בהן.

אין לשכוח את הכלל (שעמדתי עליו במקומות שונים), כי שעה שמע-בירים דברי חסידות לבני דורנו, הכרח הוא להחליף ביטויים כגון: עבודת ה' ואמונה בה' בביטויים כגון: עבודה פנימית (או: מימוש עצמי) ודבקות במשמעות החיים (איכפתיות) כדי שיהיו הדברים נוגעים לנו.

כשהייתי מורה בכתות הגבוהות של בית-הספר הריאלי ובבית המדרש למורים בחיפה נהגתי להיפגש עם קבוצות נבחרות של תלמידים ותלמידות ולעיין בתפילות מסויימות ובפרקי תהלים מסויימים מן הבחינה הנ"ל. מר יעקב הוכרמן עורר את תשומת לבי על הספר "ליקוטי תפילות" של רבי נתן, תבוא עליו ברכה. הפגישות ב"עיון תפילה" לא היו קשורות בקורס ב"סידור" שנהגתי לתת לכל הכיתות בבית המדרש למורים בחיפה ושתמציתו פורסמה ב"מבוא לסידור", הוצאת "דביר" תשי"ח.

עיון תפילה

דוגמאות לפיסקות שעמדנו עליהן בפגישות

הפיסקות שלהלן לקוחות מתוך "תפילות ותחנונים" שיסד רבי נחמן מטשרין על פי התורות של רבי נחמן מברסלב וכלולות בחלק השני של הספר "תורות ותפילות" שהוציאו חסידי ברסלב בירושלים בשנת תשי"ג. התמצית של התפילות מובאת כאן בשינויים. כאמור, אין בבני דורנו כוח להתפלל, וגם אינם יכולים לעמוד בכל האמונות והדעות המשמשות יסוד לתפילות, ואף על פי כן נכספת נפשם לתפילה, ומשום כך בוחרים ב"עיון תפילה", כלומר מתרכזים בקריאה של תפילות¹, וקוראים כל תפילה פעמים רבות כדי להתחדש בקריאה.

ל ש ב ת

רבונו של עולם! אתה ידעת כמה קשה לנו ללכת בדרכיך, וכל זה מחמת הקליפות וסטריין אחרניץ² שאחיזתם בבחינת רגליים, ועיקר שליטתם בימי חול, אבל כשנכנסת קדושת שבת הם נכנעים ומתבטלים ואין להם שליטה, על כן חוס וחמול עלינו וזכנו לקבל את קדושת השבת בשלמות, ועל ידי זה יחזור אלינו כוח ההליכה ונלך בדרכי ה', רגלנו לא תמעד כי תוקנו רגליים דקדושה ויקבלו כוח, ונזכה לדבק עצמנו במידת האמת המאירה בשבת קודש.

זכני לאכול את הסעודות של שבת בקדושה, ולא כמו שאני אוכל בימי החול כדי למלא את רעבוני, כי האכילה בשבת היא עניין אחר לגמרי

1. בספרי "פרקי עיון לנבוכי זמננו" (הוצאת דביר תש"ל) עמ' 53—57 הבאתי דוגמאות אחרות מתוך הספר "ליקוטי תפילות" של רבי נתן (שנתחבר על פי פקודתו של רבי נחמן מברסלב, עיין שם).
2. צודים אחרים, כלומר כוחות דימוניים.

מן האכילה בימי החול, ואין לחיצונים אחיזה באכילה של שבת. זכני להמשיך מקדושת האכילה בשבת גם על האכילה בימי החול. זכני לקשר עצמי לקדושתה של הנפש היתרה הבאה בשבת, עד שגם בימי החול יישאר בי רושם מקדושת השבת.

רבנו של עולם! אתה הודעתנו על ידי חכמיך הקדושים, כי השבת היא נקודה פנימית וששת הימים הם בבחינת עיגולים מסביב לנקודה. על כן זכני לזכור את קדושת השבת גם בששת ימי המעשה, ולא אסיח את דעתי ממנה ולא אצא מכלל העיגולים אשר מסביב לנקודה. רבנו של עולם! אתה הודעתנו שגם צדיקי-אמת הם בבחינת נקודה פנימית ובשעה שאנחנו משתוקקים להתקרב אליהם, אזי אנחנו נמצאים בתוך העיגולים שמסביב לנקודה. על כן תן בלבנו שלא נסיח את דעתנו מן ההתקרבות לצדיקי-אמת.

רבנו של עולם! זכני לקבל כל שבת ושבת בתוספת הארה וקדושה, ולקבל בכל שבת ושבת תוספות של נפש, רוח ונשמה. זכני להרבות בזמירות של שבת בשמחה, ועל ידי זה לקבל נועם קדושת שבת, ויקויים בי מקרא שכתוב: "אם תשיב משבת רגליך וגו' וקראת לשבת עונג וגו' אז תתענג על ה' וגו'".

בהליכה בתוך הבית

רבנו של עולם! אתה הודעת לנו את מעלת הצדיקים אשר יש להם הכוח שבשעה שהם הולכים אחת הנה ואחת הנה בתוך ביתם, הם יכולים להמתיק את הדינים. זכני להתקרב לצדיקים אשר להם כוח כזה. זכני לדבוק בתורתך עד שאהיה נכלל בתוכה ממש, בבחינת "זאת התורה — אדם", ושבהליכתי בתוך ביתי יהיו הדינים נמתקים ותהיה נמשכת בחינת תחיית המתים, ויקויים בי מקרא שכתוב: "כי הצלת נפשי ממוות, הלא רגלי מדחי, להתהלך לפני אלוהים באור החיים".

מגדלות דמוחין לתפילה בכונה

רבנו של עולם! זכני לקיים מצות ואהבת את ה' אלוהיך, שהיא שורש כל המצוות, ולהגיע למדרגה שהיא למעלה מן הזמן, לגדלות דמוחין, ועל-ידי זה אוכה להתפלל בכונה ובשכל צח, ויקויים בי מקרא שכתוב: "שמע ה' תחינתי, ה' תפילתי יקח".

הסתכלות טהורה

רבנו של עולם! זכני לעיניים קדושות ולהסתכלות טהורה, זכה וצחה, עד אשר על ידי ההסתכלות שאסתכל בשכל אמיתי באיזה דבר, ובאמונה שלמה שיש באותו הדבר אותיות וניצוצות קדושים, יעלו הניצוצות הקדושים המלוכשים באותו הדבר לשורשם ולמקורם, בבחינת "פיתוחי חותם קודש לה", זה האותיות והניצוצות יהיו לדיבורים.

גאולת השכינה והדיבור

רבנו של עולם! אתה הודעתנו שגם שכינת עוזך היא כביכול בגלות, וגם הדיבור הוא בגלות, חוס ותמול עלינו ועל שכינת עוזך ועל האותיות והניצוצות הקדושים אשר המה בגלות, ומהר לגאלנו גאולה שלמה למען שמך, ויקויים מקרא שכתוב: "ונגלה כבוד ה' וראו כל בשר יחדיו כי פי ה' דיבר".

בחינת מה ואפס ואין

עושה שלום במרומיו הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל. רבנו של עולם! עזרני שלא תזוח דעתי עלי ולא אתגאה בשום דבר, ואחזיק עצמי באמת בבחינת מה ואפס ואין, ועל ידי זה לא יהיה לשום אדם פתחון פה נגדי. עוזר למנהיגי הדור שלא יתגאו ולא תזוח דעתם עליהם, אלא יחזיקו עצמם בבחינת מה ואפס ואין, ועל ידי זה תצילם מכל מיני מחלוקת ובזיון, ולא יהיה לשום אדם פתחון פה נגדם. הזמן לנו מנהיגים כשרים והגונים, ויקויים בנו מקרא שכתוב: "זנתתי לכם רועים כלבי ורעו אתכם דעה והשכל".

תפילה אחת כדבקות, מעלה את יתר התפילות

אדוני שפתי תפתח ופי יגיד תהילתך. רבנו של עולם! זכני להתפלל לפניך בכוונה ובדבקות גדולה, וגם בשעה שאין אני זוכה להתפלל בדבקות אמיתית, זכני להתפלל לפניך על כל פנים בכל כוחי וכוונתי, שאזכה להכניס את כל כוחי ואת כל כוונת לבי בדיבורי התפילה; וכאשר תעזרני להתפלל לפניך תפילה אחת בדבקות כראוי, יעלו לפניך כל תפילותי עם התפילה ההיא ועל ידי זה אתחזק תמיד בעבודת התפילה, ויקויים בי מקרא שכתוב: "אברכה את ה' בכל עת, תמיד תהילתו בפי".

מקטנות דמוהין לגדלות דמוהין
 אתה חונן לאדם דעת ומלמד לאנוש בינה, חננו מאתך חכמה בינה ודעת.
 אתה הודעת לנו, שכל הדינים והיסורים נמשכים מבחינת מוחין דקטנות,
 על כן רחם עלינו חכנו לעלות מבחינת מוחין דקטנות לבחינת מוחין
 דגדלות. זכני להשכיל גם אחרים ולהעלותם מבחינת קטנות המוחין
 לבחינת גדלות המוחין, ועל ידי זה יתעוררו גם המוחין שלי, ויקויים בנו
 מקרא שכתוב: "אל ה' ויאר לנו, ונאמר: באורך נראה אור".

מתוך התגברותם של המעצורים
 השיבנו אבינו לתורתך וקרבתנו מלכנו לעבודתך. רבנו של עולם! אתה
 בעצמך כביכול מסתיר עצמך בתוך המניעות³, עד שבר-דעת יכול להתבונן
 במניעות ולמצוא אותך בתוך המניעות עצמן, ועל ידי המניעות עצמן
 יכולים להתקרב אליך, ובעצם אין שום מניעה בעולם כלל; אבל אתה ידעת
 את קטנות דעתנו שקשה לנו לשבר את המניעות, וכשאנו רואים שהמניעות
 מתגברות אנו נסוגים אחור ונמנעים מלהתקרב אליך, על כן חוס וחמול
 עלינו והמשך עלינו התנוצצות אמיתית מקדושת הדעת של משה רבנו,
 שהוא נקודת הדעת של כלל ישראל ונאמר בו: ומשה ניגש אל הערפל
 אשר שם האלוהים, ועל ידי זה נזכה למצוא את אלוהותך בתוך הערפל
 והחשכה של המניעות, ובזכות משה רבנו ובזכות צדיקי-אמת שהם בבחינת
 משה, נזכה להתקרב אליך דווקא מתוך התגברותן של המניעות, כי חסד ה'
 מלאה הארץ.

אין אליהו בא

אלא לרחק את השקר ולקרב את האמת

דרך שקר הסר ממני. רבנו של עולם! אתה יודע את גודל ההתפשטות
 של השקר בעולם, עד שרוב בני העולם מקרבים את השקר ומרחיקים את
 האמת, ואתה הודעת לנו, כי עיקר ההתגלות של האמת תהיה לעתיד לבוא
 כשיבואו אליהו והמשיח, ואין אליהו בא אלא לרחק את השקר ולקרב את
 האמת, ואתה הודעת לנו שבכל מוצאי שבת מתחילה בחינת התגלות

3. המעצורים והמכשולים.

אליהו, על כן זכנו לקבל את קדושת שבת כראוי ולקבל במוצאי שבת הארה אמיתית מבחינת התגלות אליהו הנביא, עד שנזכה לרחק את השקר ולהידבק במידת האמת גם בששת ימי המעשה.

הרחמים הם דעת

אתה חונן לאדם דעת ומלמד לאנוש בינה, חננו מאתך חכמה בינה ודעת, שנזכה לרחם על הבריות, ותצילנו מן הכעס והאכזריות הבאים מן הכסילות, מחסרון הדעת, כי הרחמים תלויים בדעת. חוס וחמול עלינו שנזכה לקבל את אור הדעת ונבוא על ידי זה לרחם על הבריות ולעשות עמהם חסד, ויקויים בנו מקרא שכתוב: "ונתן לך רחמים ורחמך".

למצוא את עצמו בספר

רבונו של עולם! הלא ידעת כי כבר עיינתי הרבה בספרי מוסר ובספרי יראים, ואף על פי כן לא זכיתי עדיין להתעוררות של קדושה. זכני להשתוקק השתוקקות גדולה וחזקה לעבודתך, עד בכל ספר שאלמד ואעיין בו, אמצא בו את עצמי ואקבל ממנו עצות טובות והתעוררות והתחזקות לעבודתך, בכל עת ועת, לפי בחינתי ומדרגתי ולפי הדברים העוברים עלי באותה עת, ויקויים בי מקרא שכתוב: או אמרתי הנה באתי, במגילת ספר כתוב עלי, עלי דייקא⁴, שיהיה נחשב אצלי כל לימוד שאלמד באיזה ספר כאילו הספר נכתב בשבילי, ומדבר עמי כפי מה שאני יודע כל מה שעובר עלי.

הצילני ממידת הנצחנות, כי רבים איבדו את עולמם על ידי מידת הנצחנות. הנצחנות אינה סובלת את האמת, וגם אם יראה הנצחון בעיניו ממש דבר אמת ברור, ידחה אותו מחמת הנצחנות. זכני להיות דובר אמת בלבבי, ועל ידי מידת האמת אוכה לנצח את העומדים עלי להרחיקני מדרך האמת. שמרני שלא אטעה את עצמי להפוך את השקר לאמת, ואזכה להידבק במידתך שנאמר "וגם נצח ישראל לא ישקר".

4. בהדגשת המלה: "עלי".

התרחקות מן הכבוד והתכחנות

שדברי תורה יגיעו רק למי שצריך להם

רבוננו של עולם! זכנו למנוע עצמנו מן הכבוד ולהתרחק ממנו תכלית הריחוק, כי אתה הודעתנו שקבלת הכבוד היא לפעמים סכנת נפשות רחמנא ליצלן⁵. הכבוד הוא בבחינת מלכות, וכשפוגמים בכבוד ואין מקבלים אותו כמו שצריכים לקבלו, לפעמים כף חובה מכרעת והאדם גורם מיתה⁶ לעצמו.

זכני להתקרב לצדיקים אמיתיים וגם לאלה שאינם ידועים במדינתנו, כי ייתכן שאנו יונקים ומקבלים מהם חיות דקדושה בהעלם, כמו שאמר רבנו ז"ל⁷, שיש מעיין העובר תחת האדמה בהעלם, והוא נגלה ויוצא במקום אחר, אבל גם במקום שהוא עובר תחת האדמה בהעלם, גם שם מקבלים ממנו טובה, משום שהוא משקה את שורשי האילנות.

זכני ללמוד וללמד ולהאיר בהארת דעת אמיתית גם אנשים אחרים. שמרני שלא יאמר פי דבר שלא כרצונך, ואפילו חידושי תורה אמיתיים, עזרני שלא אלמד אדם אלא דבר שראוי לו לקבל אותו, ואם אלמד תורה ברבים עזרני שלא ישמע כל אחד מן השומעים אלא מה שהוא צריך לו, ולא ייכנס בלבו של כל אחד מהם אלא מה שנוגע לו ולא יותר. זכני לדבר על אוזן שומעת, שיהיו דברי מולידים ועושים פירות טובים, ולא ילכו דברי תורה שלי לבטלה. עזרני שכל אחד מן השומעים יקבל מדברי כפי מדרגתו ובחינתו, ולא יעשה על ידי זה דבר שאינו לפי מדרגתו ובחינתו. עזרני להוליד בנים הגונים ותלמידי-חכמים אמיתיים, ויקויים בי מקרא שכתוב: "ואני זאת בריתי אותם אמר ה', רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתי בפיה לא ימושו מפיה וזרע זרע ומפי זרעך אמר ה' מעתה ועד עולם".

הלב בשליחות אלוהים

רבוננו של עולם! זכני לשמוע היטב בלבי מה שנשמתי, שהיא חלק אלוה

5. ישמרטו ה'.

6. מיתה רוחנית.

7. רבי נחמן מברסלב.

ממעל, אומרת לי ומלמדת אותי. זכני שתתגלה ותאיר לי האלוהות שבתוך לבבי. זכני לטהר לבבי באמת עד שאוכל לדעת עתידות על ידי מה שלבי אומר לי, ושמה שיאמר לי לבי יהיה דבר ה' ממש, בבחינת "לך אומר ליבי", לך — בשליחותך ממש, אמן כן יהי רצון.

עזות דקדושה

ה' עוז לעמו יתן. אל ישראל הוא נותן עוז ותעצומות לעם. רבונו של עולם! זכני בעזות דקדושה שתוכל לעמוד כנגד העזות דסטרא אחרא⁸, כי עבודת ה' תלויה בעזות דקדושה, המוסיפה כביכול גם עוז וגבורה למעלה בבחינת "תנו עוז לאלוהים", ועל ידי זה: "אל ישראל הוא נותן עוז ותעצומות לעם". עזרני לפלס את דרכי שלא איכשל בעזות דסטרא אחרא ואזכה להיות עניו מאוד, ואף על פי כן לא אהיה שפל ונבזה בעיני עצמי, עד שאפול ברוחי ואתבייש מפני המלעיגים הקמים עלי לבטלני מעבודת ה', אלא אתגבר עליהם ולא אשמע בקולם, ותמשיך עלי הארה אמיתית מן הענווה של משה רבנו, ובזכותו אזכה לכוון אל האמת כיצד להתנהג במידת הענווה ויקויים בי מקרא שכתוב: "עקב ענוה יראת ה', ונאמר: ביראת ה' מבטח עוז".

קבלת הארה מצדיק-אמת

רבונו של עולם! זכני להתקרב לצדיקים וחכמים אמיתיים ולקבל את פניהם, לקבל בפנים שלי הארה מאור פניהם, בבחינת לבנה המקבלת אור מן השמש. זכני לקבל את אור פניהם ממש בתוך פני. זכני בפנים מאירות והצילני מפנים חשוכות מכל הסוגים, ובייחוד מפנים החשוכות של תאוות הממון, שעל ידי תאוה זו אין אפשרות לקבל פנים דקדושה לתוך הפנים של האדם. זכני שידבר החכם עמי פנים בפנים, ושאתקשר עם דיבורו באחדות ממש, עד שלא יהיה שום פירוד ביני לבין דיבורו, ויהיה כאילו הדיבור בעצמו מדבר עמי ויוצא ממני ממש, ועל ידי זה אזכה שיהיו דברי הרב חקוקים בתוך לבי ומאירים בנפשי רוחי ונשמתי, אמן כן יהי רצון. רבונו של עולם! כבר גילית אוננו, שבשעה שהתלמידים מתקבצים

8. העזות של הצד האחר, של הצד הדימוני.

עיון תפילה / 157

ובאים אל הצדיק יש לו ממשלה, ונקרא אז איש האלוהים, ויש לו כוח להמתיק את הדינים. זכני להיות נמנה על תלמידיו של צדיק־אמת ולהיכלל בתוכם, אמן כן יהי רצון.

כוכר המשא של היסורים

צרות לבבי הרחיבו, ממצוקתי הוציאני. רבונו של עולם! דעתנו קצרה ומבולבלת, וכשבאים עלינו יסורים, הם מעבירים אותנו לגמרי על דעתנו ועל דעת המקום⁹, ובשעת היסורים נאטם לבבנו עד אשר קשה לנו אפילו לצעוק אליך, ואנחנו שוכבים עייפים ונרדמים תחת כובד המשא של היסורים, ואין אנחנו יכולים לזוז ממקומנו. צדיק־אמת שהיו מימות עולם ועד עתה בשעה שבאו עליהם יסורים נכנעה החומריות, הגופניות, וגדלה הנפשיות שלהם עד שהיו יכולים לשאת על שכמם גם אנשים אחרים, שהיו בעלי־יסורים, כאשר ישא האומן את היונק, והיו מרימים ומחזירים אותם לשורשם, אבל אנחנו דל כוחנו ואי־אפשר לנו לסבול יסורים, על כן חוס וחמול עלינו והושיענו מהרה למען שמך, ויקויים בנו מקרא שכתוב: "בכל צרתם לו צר ומלאך פניו הושיעם, באהבתו ובתמלתו הוא גאלם וינטלם וינשאם כל ימי עולם".

על ידי השכל החוש

רבונו של עולם! זכנו ללכת בדרך האמת על ידי השכל החדש שאתה מגלה לנו בכל פעם, והצילנו מאלה שאינם עובדים את ה' בשכל החדש שנודע ונגלה להם, אלא הם מתגאים בו כלפי שאר בני אדם שלא נגלה להם. רבונו של עולם! הצילנו מהם ונזכה לקבל שכל דקדושת, ויקויים בנו מקרא שכתוב: "ראשית חכמה יראת ה', שכל טוב לכל עושיהם".

בחינת אין

רבונו של עולם! אתה הודעת לנו, כי האור שלך שופע תמיד על האדם, והאדם הוא העושה צל לעצמו ומוגע את האור ואת השפע מלהגיע אליו, על כן חוס וחמול עלינו שנזכה לקבל את האור השופע מלמעלה. רבונו

9. הקדוש־ברוך־הוא.

של עולם! זכנו לבטל את עצמנו עד שנזכה להיכלל בבחינת "אין",
ועל ידי זה נקבל אור וחכמה ודעת דקדושה בבחינת "והחכמה מאין תימצא".
ברכנו אבינו כולנו כאחד באור פניך, אמן כן יהי רצון.

כתב ודיבור

רבונו של עולם! אתה הודעת לנו שמתוך הכתב של אדם יכול צדיק אמיתי
להכיר את פנימיות הנפש של הכותב, ואת שורש האמונה שלו שהוא בחינת
פנימיות האמונה, כי הכותב נותן את פנימיות נפשו לתוך הכתב; והדיבור
הוא במעלה גדולה מן הכתב, כי הכתב אינו אלא פעולה של הנפש, והדיבור
הוא מהות הנפש עצמה. על כן חוס ותמול עלינו זכנו למעט ככל האפשר
בדיבור ובכתיבה של דברי רשות¹⁰, ואם יהיה הכרח בדבר לדבר ולכתוב
דברי רשות, ובפרט אם יהיה הכרח לדבר ולכתוב בכתב ולשון לועזיים,
שלא נתעמק בהם ולא נעסוק בהם אלא מן השפה ולחוץ, וזכנו לעסוק הרבה
בתורה ולדבק עצמנו בפנימיות קדושתה שהוא אור אלוהותך, ויקויים בנו
מקרא שכתוב: "כי הצלת נפשי ממוות וגו' להתהלך לפני אלוהים באור
החיים".

בכיה מתוך שמחה

בשמך יגילון כל היום ובצדקתך ירמו. רבונו של עולם! זכנו להיות
בשמחה עד שתתעורר בנו בכיה מחמת רוב שמחה ומתמת חרטה וגעגועים
אשר יתאחדו בנו, ועל ידי זה נזכה להמתקת הבכיה, שלא תהיה לעצבות
ולדינים כל אחיזה בבכיה שלנו. בבכיה מתוך שמחה יהיו כל הדינים
נמתקים בשורשם, בבינה אשר שם שורש הבכיה והשמחה גם יחד, ויקויים
בנו מקרא שכתוב: "בבכי יבואו ובתחנונים אובילם".

זכר זריחות שהיו

עבדו את ה' בשמחה, בואו לפניו ברננה. רבונו של עולם! זכנו לעבוד
אותך בשמחה, ואם אני נופל ממדרגתי, עזרני לחזק את עצמי בזריחה
ובהארה שהיית מזריח עלי ומאיר לי בימים קדומים, ועל ידיהן יתעורר

10. דברים של חולין.

לבי להתחזק בעבודת ה'; כי איך אוכל לשכוח ולאבד מה שכבר היה בידי ממש, ואיך אפשר לי שלא להאמין לעצמי ולהתעלם ממה שראו עיני ושמעו אזני והרגשתי במוחי ובלבי. אלו היו הארות וזריחות שאי אפשר לי לתארן אפילו לעצמי, וכל שכן לחברי.

ידעתי שהסתלקות ההארה היא לטובתי, שהירידה היא צורך עליה, כי ההארה שהיתה לי קודם היתה רק בבחינת אתערותא דלעילא¹¹ ועיקר העבודה הוא בבחינת אתערותא דלתתא¹². הירידה שלי היתה גדולה ועמוקה כאשר ידעתי, ואף על פי כן כבר הודעת לנו, כי אין שום יאוש בעולם, עזרני לקום מנפילתי ולהתעורר מעתה לעבודתך, ויקויים בי מקרא שכתוב: "סומך ה' לכל הנופלים וזוקף לכל הכפופים, ונאמר: כי אתה תאיר נרי, ה' אלוהי יגיה חשכי".

ממחשבה רעה למחשבה טובה

ה' אלוהי אברהם יצחק וישראל אבותינו, שמרת זאת לעולם ליצר מחשבות לבב עמך והכן לבבם אליך, רבונו של עולם! אתה ידעת את ריבוי המחשבות וההרהורים הרעים השוטפים במוחנו בכל עת, כי עיקר האדם הוא במחשבה, והמחשבות הרעות באות מבחינת אדם דסטרא אחרא, אדם בליעל, על כן חוס וחמול עלינו ותן בנו כוח ושכל דקדושה, כדי שגדע כיצד להתגבר על המחשבות הרעות ולנצחן. אתה הודעתנו שאי-אפשר בשום אופן בעולם שתהיינה באדם שתי מחשבות ביחד, על כן יכולים לגרש את המחשבה הרעה על ידי כך שמושכים את הדעת לצד מחשבה של תורה ועבודה, או אפילו לצד של משא ומתן, וממילא מסתלקת המחשבה הרעה, ואין צורך להילחם במחשבות הרעות ולעשות תנועות משונות כגון לנענע בראש וכיוצא בזה כדי לגרש אותן. עזרנו להגיע למחשבות טובות, ויקויים בנו מקרא שכתוב: "גול אל ה' מעשיך ויכוננו מחשבותיך".

מיצוט אכילה

רבונו של עולם! עזרנו למעט כל מה שאפשר באכילה, ולא נאכל אלא מה שהוא הכרח לקיום גופנו, כי אתה הודעת לנו שעל ידי זה שאדם אוכל

11. התעוררות הבאה מלמעלה.

12. התעוררות הבאה מלמטה, מצד האדם.

יותר מצורכו, אין למאכל הזה ממי לקבל חיות, מאחר שאין האדם צריך לו לקיום חיותו, ואז מבקש לו המאכל חיות להחיות את עצמו ומזיק לאדם. עזרני שלא אוכל משום שהייתי רעב אתמול, ולא בשביל שלא אהיה רעב מחר, אלא כדי לקיים את גופי, אמן כן יהי רצון.

חידושי תורה

רבנו של עולם! עזרנו שיהיה שכלנו נובע חידושי תורה אמיתיים, ויהיה כמו מעיין ממש והמעיין יתפשט ויתרחב עד שייעשו ממנו נהרות, והכול יבואו לשתות את מימי הדעת מן הנהרות. עזרנו לבכות לפניך לפני שנחדש חידושי תורה שיש בהם ממש, ועל ידי הבכיה נזכה לתקן את הנהרות ולהמשיכם רק למקומות שצריך להמשיכם, ולא ישתו מהם זרים, ולא תהיה בהם אחיזה לקליפות וסטרין אחרנין, ונזכה שיהיו נעשים מחידושי תורה שלנו מסכתות שלמות וילמדו אותם ברבים, ויקויים בנו מקרא שכתוב: "כי נתתי במדבר מים, ונהרות בשימון להשקות עמי בחירי".

התבודדות ואמירת תהלים

קולי אל ה' אתחנן, אשפוך לפניו שיחי, צרתי לפניו אגיד. רבנו של עולם! אתה הודעתנו על ידי חכמך הקדושים את מעלת ההתבודדות ואת מעלת השיחה שבין אדם לבין קונו, עד שאמרו שאי-אפשר להיות אדם כשר באמת אלא על ידי ההתבודדות ועל-ידי השיחה שבין אדם לקונו. אתה ידעת ששנים רבות עברו עלי בהבל ובבהלה, על כן חוס וחמול עלי מעתה וזכני להרבות בהתבודדות ובשיחה ביני לבין קוני, ואזכה לקיים מקרא שכתוב: "קומי רוני בלילה לראש אשמורות, שפכי כמים לבך נוכח פני ה'". עזרני להרחיק מעצמי כל מחשבת-חוץ בשעת התבודדותי ולא תבלבל אותי אפילו המחשבה שאני משתוקק לבכות לפניך, ואכוון את דעתי רק לדיבורים שאני מדבר לפניך; וגם אם לפעמים לא אזכה לומר אלא דיבור אחד בלבד, אהיה חזק בדעתי לומר אותו דיבור פעמים רבות עד שיתעוררו רחמיך עלי ותפתח את פי לפרש שיחתי לפניך; ואם לא אזכה לדבר מתוך התעוררות הלב כראוי, בכל זאת אדע ואאמין שהדיבורים עצמם הם בבחינת התגלות, כאשר הודעתנו שבדיבור עצמו יש כוח לעורר את האדם.

זכני למצוא את עצמי ואת כל אשר עם לבבי בתוך מזמורי תהלים שאומר, ולא לאומרם על העבר בלבד, אלא לכוון ולמצוא בהם מה שנעשה עמי עכשיו, כי כבר הודעתנו, אשר כל אחד מישראל יכול למצוא את עצמו במזמורי תהלים כאילו נוסדו ונאמרו במיוחד עליו. זכני לכוון בתפילתי עד שלא ארגיש בבני-אדם הנמצאים עמי, ויהיה בדעתי כאילו אין אף אחד מסביבי, רק אני ואתה, ואני שופך את לבי לפניך כבן המתחטא לפני אביו, ואחר כך אזכה לבטל את עצמי בתפילה עד שלא ארגיש אפילו את עצמי אלא אותך בלבד, ואזכה לקיים באמת מקרא שכתוב: "תמים תהיה עם ה' אלוהיך". זכנו להתבודד ולפרש את שיחתנו וצערנו לפניך, ונזכה שגם השכינה כביכול תפרש לפנינו את שיחתה וצערה, ותנחם אותנו, ותבקש תחבולות לתקן את הפגמים, ויקויים בנו מקרא שכתוב: "את ה' האמרת וגו' וה' האמירך וגו'".

לב נשבר ולב שמח כאחד

הרופא לשבורי לב ומחפש לעצבותם. לב נשבר ונדכה אלוהים לא תבוה. רבוננו של עולם! אתה הודעתנו שיש להתרחק תכלית הריחוק מן העצבות והמרה שחורה, כי העצבות היא סטרא אחרא, וכן הודעתנו מעלתו של הלב הנשבר, ואתה יודע שנופלים בקלות משברון-לב לעצבות, על כן חוס וחמול עלינו וזכנו לייחד שעה קבועה בכל יום להתבודד ולהתוודות ולשבר לבנו לפניך, ושעיקר עבודת ה' שלנו תהיה בשמחה. כי מי שלבו נשבר הוא כבן הבוכה על שנתרחק מאביו, אבל בעל העצבות מתרעם ומתלונן עליך על שאין אתה עושה לו את רצונו.

זכנו להיות תמיד בשמחה, ועל ידי שמחתנו נשמח אנשים מלאי יסורים שאין להם בפני מי לספר את צערם, להחיותם ממש ולהשיב את נפשם, ולהחיות אדם ולרומם קצת את דעתו הוא דבר גדול מאוד. זכנו לשבר את לבנו לפניך באמת, ולהגיע דווקא על ידי כך לשמחה, כאשר הודעתנו על ידי חכמך הקדושים, שסימן ללב נשבר באמת הוא שהוא מגיע אחר-כך לשמחה. וקיים לנו מקרא שכתוב: "והפכתי אבלם לששון ונחמתים ושמחתים מיגונם".

יישובה של הדעת

רבנו של עולם! זכנו שתהיה לכל אחד מאתנו בכל יום שעה קבועה ליישב היטב את דעתנו על אשר נעשה אתנו בעולם ועל מה באנו לעולם הזה. שמרנו מן התאוות, ובפרט מן התאוות שיש לכמה אנשים להיות מפורסמים וחשובים ומנהיגים בעולם, כי תאוות הפירסום מבלבלת את דעתם כל כך, עד אשר קשה להם להתכוון באיזה מעשה שהוא לשם שמים, ורוב מעשיהם הטובים מעורבים בפניות, ובמחשבה שיתקבלו מעשיהם בעיני הבריות. זכנו ליישב את דעתנו ביישוב-דעת חזק ותקיף, ושיהיה קיום ותוקף ליישובה של הדעת, שהדעת המיושבת תתקיים זמן רב בנו ולא יהיו מעשינו שנעשה אחר-כך סותרים את יישוב דעתנו. עזרנו להתחיל בכל פעם התחלה חדשה, ואפילו כמה התחלות ביום אחד, ולא ניתן את עצמנו ליפול מעבודת ה', ונהיה מרוצים אפילו בלי עולם הבא, כלומר גם אם תתגבר בנו חולשת-הדעת ונגיע לכלל דעה, שבוודאי נהיה מוכרחים לרדת לגיהנום, דווקא על ידי כך נתחזק בעבודת ה' כל ימי חיינו, כל זמן שהנשמה בקרבנו, ואתה כטוב בעיניך עשה עמנו, ונזכה לקיים מקרא שכתוב: "ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי בתוך בני ישראל, אני ה' מקדישכם".

לשבת חנוכה

רבנו של עולם! אתה הודעתנו, כי עיקר הבלכול באמונה ועיקר הנפילה של האדם באים על ידי הגאווה, כי אין אתה יכול לדור במקום אחד עם בעל גאווה, וכאשר אתה מסתלק ממנו, באים עליו דינים וכפירה ונפילתו גדולה.

רבנו של עולם! אתה הודעת לנו, כי עיקר התיקון הוא על ידי הבינה, ועל ידי התבוננות הלב בגדולת הבורא ובגודל חסדיו ועל ידי ההתבוננות במקומו הנמוך של האדם. אבל אתה ידעת את כוחו של הבעל-דבר¹³ לסמא את עיני האדם ולהביאו להתגאות כאילו יש לו כל השלמות שבעולם, על כן חוס והמול עלינו וזכנו לפקוח את עינינו ולראות את פחיתות מדרגתנו ולא נתגאה. אתה הודעתנו, שעל ידי קבלת שבת בקדושה, זוכים לעינים פקוחות ולענווה, שנפתחות עיני השכל עד שהאדם זוכה לבלי

13. יצר הרע.

להטעות את עצמו ולא להתגאות, ועל ידי זה מתבטלים כל מיני כפירה ופגמים באמונה. זכנו להאמין בך באמונה שלמה, ועל ידי זה יימתקו הדינים ותתמלא פגימת הלבנה וייעשה יחוד שלם בין שם הוי"ה ושם אלוהים. זכנו לקיים מצוות הדלקת נר חנוכה בקדושה, שגם על ידי המצווה הזאת נזכה לעינים פקוחות, לזכך את האמונה שלא תהיה בה כל אחיזה לכפירה, ויקויים בנו מקרא שכתוב: "להגיד בבוקר חסדך ואמונתך בלילות".

תפילת הדרך

מה מצעדי גבר כוננו ודרכו יחפץ. רבנו של עולם! שמרני שלא איכשל בהיותי בדרך, הצילני מכל תקלה, הן בגשמיות מאויבים וגולנים וגנבים וכיוצא בזה, וכן ברוחניות מטרדות הדרך ומבלבולי הדעת העוברים על האדם בדרך; ואם יהיה לי הכרח להיפגש ולהוועד עם אנשים הרחוקים ממך מאוד, עזרני שלא יוכלו לבלבל את דעתי ולא ייכנסו דבריהם באוזני, ואיזכר בכל פעם בנשמתי אשר היא חלק אלוה ממעל ורחוקה מן הדעות הרעות. חוס וחמול עלינו, שלא נסור מרצונך ימין ושמאל במעשה, בדיבור ובמחשבה. זכנו להבין ולהשיג את הפנימיות שיש בכל דבר עד שיתנוצץ בדעתנו בחינת רוח הקודש, ויקויים בנו מקרא שכתוב: נפתחו השמים ואראה מראות אלוהים, שתראה לנו את החיות שיש בכל דבר שבעולם, ושהעולם מלא סודות קדושים ואין בו שום דבר לבטלה, וקיים בנו מקרא שכתוב: "כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך".

*

הפיסקאות ניתנו לתלמידים לעיין בהן, לבדוק את המוטיבים (וגם את המלים), ולהביע את דעתם עליהם, בעיקר אם הם נוגעים להם (או נגעו פעם להם) מבחינה פנימית או לא, וכן אם הרגישו התנגדות למוטיב זה או אחר.

דוגמאות למוטיבים החשובים לנו בחינוך:

לפיסקה "לשבת".

הרגשת השבת היא לעתים הרגשה של חיים בחלום ובמציאות כאחת. אוירה מיוחדת שוררת בעדה או במשפחה המכוונת כלפי המשמעות של

השבת. בדרך כלל אין לאנשים מגע רצוף עם גשמתה (עם משמעותה) של השבת, ויש קשיים ודברים רבים שאינם מאפשרים לנו את קיום השבת (מבחינה נפשית) כשורה, ובכל זאת יכולים לנסות ולמצוא לפחות מספר דקות בשבת כדי להתקשר עם המשמעות של השבת שבאה לכלל ביטוי בתפילה הנ"ל.

לפיסקה : "למצוא את עצמו בספר".

הפסוק בתהלים "במגילת ספר כתוב עלי" בהדגשת המלה "עלי" חשוב לנו בחינוך. העיקר הוא שימצא האדם את עצמו בכתוב בספר, כאילו נכתב רק בשבילו. (וכן בתפילה דלהלן : שישמע כל אחד משומעי לקחנו מה שהוא צריך לו).

לפיסקה : "התרחקות מן הכבוד וכו'".

חשוב לעמוד על הרעיון שאנו יונקים ומקבלים חיות מאנשים ותורות רחוקים, שיש מעיין העובר תחת האדמה בהעלם והוא נגלה ויוצא במקום אחר, אבל גם במקום שהוא עובר תחת האדמה בהעלם, מקבלים ממנו טובה משום שהוא משקה את שורשי האילנות. על כן כשמתעוררת איזה תנועה רוחנית בחלק אחד בעולם, יש לכך השפעה גם על חלקים אחרים. ועל-אחת-כמה-יזכמה בזמננו שהעולם הוא מחובר.

לפיסקה : "זכר זריחות שהיו".

כנקודת-מוצא עיקרית בחיים משמשים רגעים ושעות של התחדשות שחשנו בהם. "יש רגעים בחיים שבהם כאילו מחיצה נופלת ואנו מרגישים עצמנו קרובים ללב העולם" (מדברי מורי פרופ' מוריץ שליך). יש אדם שהרגיש זאת בנוף, בטבע, ויש הרגיש זאת במאורע בחייו. על האדם לזכור שעות ורגעים אלה שהיו בחייו, כי הם לו מקור להתחזקות בשעות האפורות שבחיים.

לפיסקה : "יישובה של הדעת".

חשוב שתהיה לאדם שעה קבועה ליישב את דעתו. אנשי המזרח הרחוק עמדו הרבה במשך דורות רבים על ערכן של שעות המדיטאציה, וגם

עיון תפילה / 165

האירופים והאמריקנים יודעים ומכירים כיום בערכו, כי המתח והטרדה
גוברים בחיינו והשעות של יישוב הדעת עשויות לשמש משקל שכנגד
למתח ולטרדה.

מצוות צריכות כוונה*

קיום מצוות תופס מקום חשוב ביסודות היהדות וגם הציבור היהודי שאינו חרדי שומר בדרך כלל מצוות מסוימות ועורך טקסים דתיים מסויימים, כגון ברית-מילה, טקס נישואין, יום הכפורים, סדר של פסח ועוד. משום כך אין המדובר במאמר זה ברצוי אלא במצוי; אבל המצוי טעון קודם כל הבהרה בנקודה דלקמן: חלק ניכר מן המשכילים והמחנכים שלנו יוצאים מנקודת-מוצא שהאדם הוא שקבע לעצמו את המצוות, גם את המצוות היסודיות והן עשרת הדברות; שהמצווה הוא גם המצווה. את ההנחה הזאת (שאינה נאמרת תמיד במפורש) ירשנו בעיקר מן ההשכלה האירופית של המאות האחרונות; והכרח הוא לעמוד על כך, שההנחה הזאת אינה נכונה, כי עמדתי על כך לעיל בפרק "אתולוגיה ומוסר" (עשרת הדברות מבחינה אתולוגית), שהשרשים של המצוות (ושל העבירות) נמצאים בבעלי-חיים ממינים שונים, ולא יתכן איפוא לבר-העת לחשוב שהאדם הוא שיצר אותם. על כרחנו עלינו להכיר, שיש כוח ביקום שהוא המקור לציווי היסוד. אנשי מדע שקולים מתחילים להכיר, שהביאורים המקובלים בביולוגיה (באמצעות הסלקציה והמוטאציה) אין בהם כדי להסביר כראוי את ההתנהגויות של בעלי-חיים שונים, שמקורן, כנראה, בכוח מצווה הפועל בעולם החי. לא זכינו עדיין לבוא במגע שכלי קרוב עם הכוח הזה, משום שהוא עדיין נעלם מבינתנו וגם משום שהחוש המטפיסי שבקרבתנו נחלש. אך דבר אחד הולך ומתברר והוא שיש כוח הפועל בעולם החי, והוא השורש של המצוות והטקסים הקיימים בעולם החי כולו ובכלל זה גם בעולם האדם. עלינו להקנות את ההכרה הזאת לבנינו, כדי לתקן את אשר עיוותו המשכילים אשר היו לפנינו, בהניחם שהאדם הוא שיצר את כל המצוות.

• חברים שאמרתי בעצרת של בית המדרש למורים על שם א.ה. גורדון בחיפה והסתדרות המורים סניף חיפה לרגל יום הולדת השבעים שלי בדי תשרי תשל"ב. ערך את העצרת: ד"ר צמח צמרי ון.

חשיבות מיוחדת נודעת להכרה שבשעה שאנחנו מקיימים מעשים הלקוחים מן הדת (כמו יום הכפורים למשל), עלינו להגיע קודם כל בעצמנו במידת האפשר לידי תפיסה מחשבתית ורגשית כאחת של האידיאות הבאות לכלל ביטוי במעשים אלה והנוגעות אקסיסטנציאלית לאדם החי בזמן הזה — ואחר כך נביא את הצעירים שלנו לתפיסה הזאת, שכן בלי מחשבה וחוויה ומגע אישי אין ערך רב למעשים אלו. המשמעות צריכה להיות קרובה למוח וללב, ולא להיות עיונית או היסטורית גרידא, וגם לא אקטואלית, "מציאותית", יומיומית. מתן משמעות אקסיסטנציאלית כזאת למצוות הנהוגות אצלנו כיום הוזה היא משימה מרכזית, והמשימה היא קשה מאד; אבל אסור להתעלם ממנה. הגה הטקסים של ברית-מילה ושל בר-מצוה וכו', שהם קיימים ועומדים בימינו — לרוב אין להם משמעות ממשית, ומה מועיל המעשה הדתי או המסורתי, אם המוח והלב אינם מוכנים לתפוס אותו?!

*

רבי יהודה הנשיא קובע במשנה מסכת ברכות (דף י"ג, עמוד א'), כי אדם, שהיה קורא בתורה פרשת קריאת שמע — אם כיוון לבו, יצא (ידי חובתו), ובמסכת ראש השנה (כ"ז, ע"ב) שנינו במשנה: מי שהיה עובר אחורי בית-הכנסת או שהיה ביתו סמוך לבית הכנסת ושמע (בראש השנה) קול שופר — אם כיוון לבו, יצא (ידי חובתו); ואם לאו, לא יצא. אף-על-פי שזה שמע וזה שמע, זה כיוון לבו וזה לא כיוון לבו, עד כאן המשנה. יש לשים לב לכך, שעורך המשנה שאינו מרבה להביא דברי אגדה במשנה, מצא לנחוץ להוסיף כאן אחרי המשנה הנ"ל מדרש אגדה על הפסוק "והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל" (ועל פסוק אחר), "לומר לך שכל זמן שהיו ישראל מסתכלים כלפי מעלה ומשעבדים את לבם לאביהם שבשמים היו מתגברים; ואם לאו, היו נופלים". ברור איפוא שלפי המשנה מצוות צריכות כוונה, והמושג כוונה הוא במובן של כיוון הלב כלפי מעלה. — אמנם, סוגיית הגמרא (ודעת רוב האמוראים) במקומות שונים היא שמצוות אינן צריכות כוונה, ואין התוקע בשופר צריך להתכוון אלא לתקיעה בלבה, וגם שומע קול השופר אינו צריך להתכוון אלא לשמיעה בלבד וכן פסקו

פוסקים אחדים, אבל גדולי הפוסקים — רבי יצחק אלפסי ורבנו אשר (הרי"ף והרא"ש) ובעל הלכות גדולות (וגם הרמב"ם) — פסקו הלכה, שמצוות צריכות כוונה. כיום ברור לנו, שהעיקר הוא שידעו האנשים ויחיו את הכוונה של המצוות שהם מקיימים; והכוונה צריכה לכלול תפיסה שכלית וחוייתית (אקסיסטנציאלית) ולא רק כוונה לצאת ידי חובה; שההתכוונות לקיום המצווה אינה בעלת ערך רב, אם לא תפס אותה מקיים המצווה תפיסה שרשית. משל הלקוח מן העבר הקרוב שלנו בארץ: בלי כוונתם האידיאית-שרשית של חלוצי העליות השונות להיגאל ולגאול עם ולתקן עולם, לא היתה הגשמתם בעלת ערך כה גדול. מצוות צריכות כוונה, כלומר — הן צריכות להיתפס במוח ובלב ומתוך כך לקיימן, ואין הדבר תלוי במספר המצוות שמקיימים, אם מעט או הרבה. לעת-עתה אין בנו עדיין הכוח הדרוש לכוונה שלימה, ואנחנו מצפים שה' עוז לעמו יתן; אבל אנחנו יכולים לסייע להתחדשות הכוונה, שתביא אותנו בקשר כלשהו עם הכוח הנעלם שהוא המצווה צויים עיקריים בעולם החי; ועלינו לדעת שכל הפנייה לצד אחר מפריעה בתחום עדין זה.

בהלכות קריאת שמע (פרק ב', הלכה א') כותב הרמב"ם, שהקורא קריאת שמע ולא כיוון לבו בפסוק הראשון, שהוא "שמע ישראל", לא יצא ידי חובתו; והשאר — אם לא כיוון לבו, יצא. הבחנה זו בין הפסוק הראשון, שהוא העיקר, לבין השאר חשובה היא גם לנו כיום הזה, כי אנחנו צריכים לכוון את לבנו לדברים העיקריים ולא לעמוד על דברים צדדיים. גם זאת משימתנו בשעה זו.

*

בספר החסידי הנודע "נועם אלימלך" כתוב, שבכל דור ודור יש מצווה מיוחדת השייכת לדור שיש לשמור אותה, ושמעתי על הרבי מבלז, שאמר פעם, כי בדורנו יש לעשות מאמצים במצוות: שמירת השבת, טהרת המשפחה וחינוך הבנים לתורה וליראת שמים. — אנחנו הבלתי-חרדים צריכים לעשות מאמצים לתפוס את משמעות המעשים — כגון: יום-הכפורים ופסח — ואת הטקסים העיקריים הקיימים תפיסה שרשית. וקודם כל עלינו להגיע להכרה, שיש כוח ביקום, שהוא המקור של המצוות העיקריות ושל הטקסים העיקריים, ולפתח בעצמנו את החוש המטאפיסי

הקיים והרדום בקרבנו, שעד עכשיו ניסינו להשכיחו מלבנו. עלינו להעלות בהרבה את השער של המצוות שאנו מקיימים.

בעניין מצות מילה עלינו לעמוד על כך, שמצווה זו באה כדי לקבוע חותם אלוהי באבר המוליד, שעל-ידי-כך מקבלת התהוותו של האדם משמעות על-אנושית. אבי הילד הנימול נעשה בעל-ברית של האלוהים. המושג "ברית" פשוטו כמשמעו: שני הצדדים, ה' והאדם (כאן אביו של הילד כאברהם אבינו בשעתו), כורתים ברית, והם מוותרים אחד לחברו כדרך כל כורתי ברית שבעולם. ה' מוותר במידה מסויימת על קדושתו כדי לכרות ברית עם האדם, והאדם מוותר במידה מסויימת על ארציותו כדי לכרות ברית עם האלוהים.

מתוך ספר ויקרא (י"ט, כ"ג—כ"ה) אנו למדים, שהפירות של שלוש השנים הראשונות לנטיעה הם ערלים ואין לאוכלם, והפירות של השנה הרביעית הם קודש לה', והפירות של השנה החמישית ניתנים למאכל אדם. יש איפוא שלוש רשויות: הפירות של השנים הראשונות שייכים לאדמה; ואם תימצי לומר — למחזור הביולוגי, ועל כן הם נקראים "ערלים" (הערלות היא בזה, שאין בהם מן השמימי-אלוהי). אחר כך עוברים הפירות לרשות האלוהים, ורק אחרי כן הם עוברים לרשות האדם. גם ערלת הבשר שייכת לספירה של האדמה; וגם לב האדם, כשאין בו מן העצמות המודעת, ומן ההתכוונות למה שלמעלה ממנו, מן העל-אנושי — הוא ערל. האוון, שאין בה מן הכוונות הרוחנית, שאינה יכולה להקשיב ואינה חפצה בדבר ה' — היא אוון ערלה (ירמיהו ו', י'). הסרת הערלה היא איפוא ביטוי להסרת הארציות החומרית מן האדם והכשרתו להתקרב לספירה השמימית. אין כל פלא בדבר, שברית מילה תופסת מקום כה מרכזי ביהדות גם בזמן הזה.

בעניין טקס הנשואין יש לדעת, שמלבד השלילה של התועבה המינית, שעליה עמדה תורת משה בהרבה מקומות (והיא חשובה גם בזמננו), יש בנשואין ביטוי להשתתפותו של האדם בבניית החיים ובהתעלותם. קדושת הנשואין מתבטאת בנוסח הברכות: "אשר יצר את האדם בצלמו, בצלם חמות תבניתו, והתקין לו ממנו בניין עדי עד". (יש בברכות גם ביטוי לתקות ישראל להתחדשות). בדורות האחרונים נעשה הטקס הזה חילוני, ולעתים נטול ערך. הממד הקוסמי והממד האישי רחוקים מתפיסתו ומהרגשתו

של איש החברה המודרנית, ובנקודה זאת יצטרך האדם להחזיר לטקס את משמעותו.

יום הכפורים מוקדש להיטהרות מן הדימוניות ומן המתיחות, שנצטברו ביחיד ובעדה במשך השנה. חטאו של האדם הוא בחוסר טהרה, בניזון פנימי. יום הכפורים הוא יום של תשובה מן החטאים העיקריים: עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים.

כבר עמדתי על כך בספרי "פרקי עיון לנבוכי זמננו", שעבודה זרה ניכרת בימינו בהשתעבדותו של האדם למכונת ולטלוויזיה ולקריירה שלו. אדם שהייצור והשימוש בייצור והתועלתיות החומרית הם עיקר תוכן חייו וכל אישיותו משועבדת להם, הוא עובד עבודה זרה. ביטוי לעבודה זרה ניתן בדברי האנשים המקבלים באופן מחשבתי וחוייתי את המדענות ואת החילון (סקולאריזאציה) כתפיסת עולם ואת העיור (אורבאניזאציה) כמות שהוא עכשיו כאורח חיים. החיפושים אחרי דרכי תיקון וההצטרפות של היחיד בזמננו לחוגים המקדישים זמן ומרץ להתחדשות פנימית של האדם הם עיקר בעבודת ה' בזמננו. גם מדען המשועבד כולו למחקר ואין לבו פנוי כלל וכלל להתחדשות ולדרכי תיקון הוא בכלל עובד עבודה זרה; ובמידה שהאדם משתחרר בפנימיותו מן השעבוד למכונת ולטלוויזיה, לתועלתיות ולקריירה — הוא מתרחק מעבודה זרה. וכשם שלא הפסל העשוי מכסף או מזהב, אלא המקום שתפס הפסל בחיי עובדיו היה עיקר החטא בתקופת התנ"ך — כך גם במדענות ובמנגנונות וכו' בימינו: אדם הבוחר באחת מדרכי התיקון והיא תופסת מקום בחייו אינו עובד עבודה זרה גם אם הוא מדען או איש המנגנון, וגם אם יש לו מסוגית וטלוויזיה, משום שהוא איננו משועבד להם.

שורש החטא של שפיכות דמים הוא בחילול ערך האדם במחשבה (בתפיסת עולם), בספרות ובתיים; ושורש החטא של הניאוף הוא בחילול ערכם הנפשי של התיים המיניים. (על הנושאים האלה עיין בספרי). יש איפוא לרכז את המחשבה בטקס של ברית-מילה, בטקס הנשואין, ביום הכפורים וכדומה, ובהרס הנפשי הנגרם בשלוש העבירות העיקריות. מצוות אלו ועבירות אלו טעונות הסברה, וזאת היא משימתנו.